čeština doma a ve světě

ROČNÍK XVI

ÚSTAV
ČESKÉHO
JAZYKA
A TEORIE
KOMUNIKACE
FILOZOFICKÉ
FAKULTY
UNIVERZITY
KARLOVY

Vydává Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
v nákladu 400 výtisků

Redakční rada:
Jaroslav Bartošek, František Fröhlich, Milan Jelínek,
Oldřich Uličný,Zdena Palková, Vladimír Smetáček,
Dušan Šlosar, Ivan Vyskočil

Redigují členové Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK:
Robert Adam, Ivana Bozděchová, Alena Fidlerová, Eva Hošnová,
Andrea Hudáková, Karel Kučera, Alena Macurová, Petr Mareš,
Eva Lehečková, Iva Nebeská, Lenka Okrouhlíková, Jiří Rejzek,
Lucie Saicová Římalová, KAREL ŠEBESTA (vedoucí redaktor), Jasňa Šlédrová,
JAN TÁBORSKÝ (výkonný redaktor), Irena Vaňková, Šárka Zikánová

Redaktor čísla JANA JANOUŠKOVÁ

Grafické zpracování Alena Holá

Adresa redakce:
ÚČJTK FF UK, nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1
Telefon: 221 619 210

ISSN 1210-9339

Cena výtisku je 60 Kč + 5% DPH

Objednávky vyřizuje ediční oddělení FF UK,
nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1,
tel. 221 619 298

Podávání novinových zásilek povolila
Česká pošta, s. p., odštěpný závod Praha,
čj. nov. 5423/95 ze dne 26. 9. 1995

Tento časopis vychází od r. 2005 s podporou
výzkumného záměru MŠMT č. MSM 0021620825.

ČEŠTINA DOMA A VE SVĚTĚ

TÉMA ČÍSLA: Mluvená čeština v médiích

Úvodem

Rozhlas a televize tvoří neodmyslitelnou součást našeho každodenního života. Informace, které se z nich dozvídáme, na nás působí nejen svým obsahem, ale také svou formou. Více či méně vědomě napodobujeme řeč, kterou z těchto veřejných sdělovacích prostředků slýcháme; jejich mluvčí jsou pro nás řečovým vzorem, ať už v pozitivním, či negativním smyslu.

Toto naše číslo ČDS nazvané ***Mluvená čeština v médiích*** přináší řadu analýz rozhlasových a televizních projevů a zaměřuje se v nich na jednu důležitou, ač často neprávem opomíjenou, formální složku mluvené komunikace – **zvukovou podobu** projevu.

Naše číslo nabízí čtenářům články věnované *kultuře mluvené češtiny v médiích obecněji* (příspěvek J. Bartoška o jazyce mluvených zpráv, příspěvek Z. Palkové o zvukové stránce veřejných mluvených projevů z hlediska jazykové kultury a další příspěvek téže autorky, v němž je na materiálu z jedné veřejnoprávní rozhlasové stanice ukázán možný postup hodnocení zvukové stránky mluvených projevů, příspěvek J. Pokorné s praktickými radami a cvičeními, příspěvek B. Hedbávné s žertovným příběhem o zmatené fonetičce), články zaměřující se na *zvukovou rovinu jazyka v jednom typu pořadu* (příspěvek P. Machače o přijatelnosti projevu moderátorů předpovědi počasí, příspěvek V. Homolkové o mluvčích populárně-naučných zeměpisných pořadů Objektiv a Toulavá kamera, příspěvek J. Janouškové a J. Veroňkové o moderátorech večerních televizních zpráv), či dokonce *u jednoho mluvčího* (příspěvek L. Hýblové a R. Slavatové o projevu Václava Moravce), i články *zaměřené na jeden konkrétní zvukový jev* (příspěvek J. Volína o výšce první slabiky v taktu a příspěvek R. Skarnitzla o nazalitě v řeči rozhlasových moderátorů).

Poukazy na nedostatky v projevech mluvčích ve veřejných sdělovacích prostředcích a četná konstatování autorů, že tito mluvčí jsou zatím řečovými vzory

spíše negativními, nechtějí být frontálním útokem fonetiků a dalších odborníků na nekompetenci a neschopnost profesionálních mluvčích. Více než o adresnou kritiku jde o upozornění na ty jevy zvukové stránky jazyka, které mají zásadní vliv na úspěšnost komunikace mezi mluvčím a posluchačem. Vždyť kultura mluveného projevu není požadavkem akademiků či estétů, nýbrž zcela praktickým požadavkem každého z nás rychle a snadno porozumět tomu, co slyšíme. Věříme, že o tom autoři tohoto čísla své čtenáře přesvědčí.

Dovoluji si za všechny autory popřát čtenářům příjemné chvíle strávené s našimi texty a doufám, že k dobré náladě při jejich čtení přispějí i žertovné záměny shromážděné P. Machačem a kresby Karla Benetky z knihy J. Pokorné a A. Vránové *Přehled české výslovnosti*, které přetiskujeme s laskavým svolením nakladatelství Portál a autorů publikace. Za výtvarný doprovod tohoto čísla děkuji též kolegovi Volínovi.

Jana Janoušková

MLUVENÁ ČEŠTINA V MÉDIÍCH

K jazyku mluvených zpráv

Předmluva

Čeština je národní jazyk se staletou tradicí. Je bohatě diferencovaná na všech svých rovinách – od grafické a zvukové přes gramatickou a stylovou až po strukturní. Patří k jazykům kulturním a je popsána a vyložena v mnoha odborných publikacích.

V posledních dvou letech se znova rozvinula diskuse na téma *Od školské spisovnosti ke standardní češtině* (Čermák, Sgall, Vybíral, 2005) nebo *Mluvme, jak nám zobák narost* (Cvrček, Vybíral, 2005). Většina ohlasů, pokud je mi známo, je negativní. Patří k nim i tento příspěvek. Pokládám ho za esejistický (lingvopublicistický). Jsem si vědom i toho, že můj pohled na současný český jazyk je pohledem třetí, už odcházející generace jeho uživatelů a že mé polemiky na toto téma (např. s E. Hajičovou nebo J. Hronkem) byly cejchovány i jako spory moravského češtináře s „žižkovskými" češtináři.

Mluveným zprávám časopis Čeština doma a ve světě (ČDS) i jiná česká a zahraniční lingvistická periodika i monografie soustavně věnují pozornost. Ta je pedagogům, teoretikům i studentům dobře známa, a proto na současnou domácí odbornou literaturu téměř neodkazuji.

Je mně však líto, že dnešní čeští žurnalisté nejsou příliš ochotni před veřejností sami programově a pravidelně kritizovat své chyby či omyly ani systémově publikovat kritické názory na svou adresu. (Internetové diskuse tuto roli zatím neplní.) Pokud je mi známo, ani jedna česká redakce nemá např. svého ombudsmana, který by pravidelně jednou za týden vyslechl a nechal publikovat názory nespokojených čtenářů, posluchačů a diváků. Ve Skandinávii, Španělsku, Francii a USA prestižní média takové prostředníky mají a *„zveřejňují, kolikrát s kyselou upřímností, kritiky na svou adresu"* (Ramonet, 2003, s. 83). Tento stav zanechává na českém zpravodajství negativní stopy a může vést k závažným škodám.

Zpravodajství

Masmediální zpráva je sdělení o tom, co se právě stalo, co se právě děje, co se má stát a co se v rozporu s očekáváním nestalo. **Relevantní** zpráva informuje

o podstatě významné události (jevu), a to v souvislostech, je včasná, personifikovaná a účinná (motivuje a aktivizuje). Podle spisovatelky Barbary Westové slouží taková zpráva společnosti podobně jako jedinci slouží oči: ukazuje, kde je a kam kráčí. **Fíčrová** zpráva (featured news) přináší sdělení, která sice nejsou relevantní, ale jsou zajímavá a zábavná – oddechová či rekreační (Mencher, 1991, s. 172: *Features are written to entertain.*). **Bulvární** (tabloidní, yellow) zpráva působí na základní lidské motivy – hlavně na pud sebezáchovy (vraždy, neštěstí, katastrofy), na pud zachování rodu (erotika a sex) a na ctižádost (majetek a peníze, loupeže, podvody a skandály). Existuje i společenský a politický bulvár. Bulvární zprávy jsou neslušné, nevkusné, nemravné až nezákonné.

Česká masová média prošla od roku 1990 bouřlivým rozvojem: získala svobodu a nezávislost na politických institucích a výrazně se po všech stránkách modernizovala. Působí v nich mnoho zahraničních komerčních společností se všemi kladnými i zápornými důsledky. Zatímco kladné zahraniční impulzy již fungují v technologické složce (typografie, užívání databází, agenturní servis a vnitřní i vnější komunikace), záporně působí zejména to, že nemáme prestižní seriózní tisk (deníky typu FAZ, Le Monde, Guardian či Financial Times) ani RTV stanice typu BBC či CNN, že prioritou většiny našich médií není sloužit veřejnosti, ale vytvářet zisk a že pozice médií veřejné služby je proto labilní.

Kvalitu novinářské práce u nás nepříznivě ovlivňuje nízký věkový průměr a nízká profesní úroveň zaměstnanců. „*Výsledkem je sklon k emocionálně militantnímu vyjadřování vypjatých jednostranných postojů, pokleslému jazyku s řadou výrazů na hranici spisovnosti a slušnosti a celkovou komunikační obhroublostí (výjimky – které se naštěstí ve většině listů najdou – spíše jen potvrzují pravidlo)*" (Jirák, 2005, s. 16).

Klesá i prestiž nejmasovějšího média – televize. Politolog Jiří Pehe na toto téma napsal: „*I při nejlepší vůli je těžké brát vážně jakékoliv pořady a zpravodajství, v nichž se průměrný věk a vzdělání redaktorů, kteří se snaží zasvěceně mluvit o tom či onom, pohybuje na úrovni lidí, kteří by v jakékoliv západní televizi ještě několik let sbírali zkušenosti v roli elévů*" (Právo, 22. 6. 2007).

Bylo by však nespravedlivé z nevzdělanosti a z profesní nekompetence vinit jen redaktory. Mnohdy jejich kvalitní informace cenzurují editoři, šéfredaktoři a majitelé, inzerenti a nejrůznější lobbyisté; dávají redaktorům na vybranou: *buď napíšeš to, co a jak chci já, nebo už zítra nechod'.* (Nedá se však ani obecně tvrdit, že redaktoři takové nedostatky nemají – srov. ČDS č. 2/2000, s. 85–86.)

Základním kritériem úspěšnosti našich současných masových médií je pro tisk

prodaný náklad a pro elektronická média sledovanost jejich programů, protože ty souvisí s publicitou placené reklamy – zdrojem nejvyšších zisků pro jejich vydavatele či provozovatele. Komentátor Českého rozhlasu Ivan Hoffman se před časem vyjádřil, že program komerční stanice je obal na reklamní spot. Do jisté míry to platí i pro ČT a ČRo, které jsou financovány z koncesionářských poplatků a jejichž hlavní funkcí ve sféře zpravodajství by mělo být poskytování relevantních informací široké veřejnosti. Kulturní funkcí veřejnoprávní stanice je pěstovat občanskou hrdost a povědomí národní vzájemnosti, přispívat k porozumění mezi národy a státy, toleranci dávat přednost před egoismem a nenávistí všeho druhu.

Vzrostl tematický negativismus zpráv. Za dobrou zprávu se pokládá záporná zpráva (good news is bad news), ačkoliv příznivě jsou přijímány i zprávy fičrové. Počet negativních sdělení ve zpravodajských pořadech převažuje nad pozitivními. Jejich závěrečná sdělení (kickers) však mají zanechat v divácích a posluchačích dobrou náladu (laeve them smiling). Zábavně lze podat i vysílání zpráv o počasí (weather-show).

Zábava

V devadesátých letech u nás radikálně přibylo ryze zábavních tiskovin a zábava se stala hlavní náplní komerčních RTV stanic. Zábavní rysy mají i původně ryzí věcné zprávy a celé zpravodajské rubriky/pořady v seriózních médiích.

Zábavní pořady přinášejí masmédiím větší zisky než zpravodajství. Zábavní žurnalistiku sytí texty z tzv. lepší společnosti i ze společenské spodiny. Elektronická média slouží přitom zábavě víc než tištěná, z nich pak soukromá (komerční) víc než masmédia veřejné služby. Proto také přinášejí stručnější zprávy. I ty mají větší či menší míru tematické i strukturní a jazykové zábavnosti – označuje se pojmem/termínem infozábava – infotainment. Zábavně se podává i servis, reklama, publicistika, výchova a vzdělání (edutainment). Politické diskuse se v médiích nejčastěji definují jako konflikt (duel, střet), i když probíhají v duchu hesla *klaun na klauna se nezlobí, když ho nakopne, důležité je, že obecenstvo se baví a všichni na tom vydělají* (confrontainment, politainment).

Nedá se ovšem říct, že publikovat v masových médiích zábavu je obecně škodlivé. Zábava je totiž činnost nebo stav poskytující rozptýlení, potěšení a pobavení. Mnoho zábavních sdělení druhotně přispívá k duševní rovnováze, zvyšuje význam vlastní role (např. ženám v domácnosti), posiluje dominantní hodnoty a normy, nabízí aktuální témata k úvahám a diskusím, ulehčuje osamění apod.

Zábavní pořady nejvíc využívají obecné češtiny. Baviči, moderátoři a tzv. celebrity (sportovci, herci, zpěváci a jiní umělci ze sféry popartu), kteří v nich vystupují, se spisovnému vyjadřování většinou vyhýbají, někteří je i kritizují. Například

televizní hvězda Jan Kraus na toto téma v ČT v roce 2003 řekl: „*Já sem ještě velkej bojovník proti tý spořádaný armádě sterilů, kerý by chtěli mluvit spisovně.*"

Mně naopak vadí, že i příběhy ilustrující obsah pořadu ČT 2 *O češtině* byly výhradně záležitostí pražských herců a jejich jazyka; také zahraniční zábavní pořady bývají ze spisovného anglického originálu většinou dabovány do obecné češtiny. Moravští herci jsou v ČT v neoprávněně malé menšině.

Významné osobnosti se někdy jako hosté RTV pořadů vyjadřují nespisovně i ve slavnostních promluvách: Tak např. režisér Rajmont řekl, že hra Toma Stopparda Rock'n'roll *se zabejvá politickejma otázkama* (Ozvěny dne, ČRo, 20. 2. 2007), moderátorka ČT Voldánová při slavnostním předávání Ceny Tý Tý poděkovala slovy, že ocenění pokládá za úspěch *celý Český televize*.

Zatímco celebrity a mnozí intelektuálové mediální publicitu rádi vyhledávají, špičkoví odborníci z mnoha oblastí vědy, techniky a kultury se jí často vyhýbají s argumentem, že novináři jejich názory neumějí kvalifikovaně tlumočit. Opravdu umělecké pořady stylizovaně využívají všechny variety českého národního jazyka podle typu díla, charakteru postav apod.

Zábavnost mluvených sdělení roste s atraktivností témat, se specifickým jazykovým vyjadřováním a se způsobem prezentace (např. oděvů, vzhledu a vystupování) redaktorů, reportérů či moderátorů a jejich hostů. Obsah i forma jejich vysílání vytváří tzv. formát stanice. *Format = Struktur + Inhalt + Präsentation* (Haas, Frigge, Zimmer, 1991, s. 159).

Nejčastější typy komerčních rozhlasových stanic podle formátu jsou: typ všeobecný, zpravodajský, zpravodajsko-hudební, vyprávěcí (povídavý, tlachavý), popřípadě telefonický (call, call-in), křesťanský, pohodový, rodinný, pro starší, střední či mladší publikum a hudební. Poslouchané jsou zejména stanice hudební, protože hudba se snadno a lacino kombinuje s reklamou.

Prestiž a sledovanost mnoha českých regionálních komerčních rozhlasových stanic klesá. Tak např. generální ředitel pražského Rádia City a Blaník P. Dvořák ve Strategii č. 8/2003 napsal, že komerčních stanic přibývá, zatímco inzerce a jiných tržních aktivit, které je živí, ubývá. Rádia přestala být vnímána jako něco důležitého, jen o něco málo významnějšího než kolotoče. Jejich moderátoři vulgárně blábolí a „*posluchačskou důvěru vystavují erozi*".

Podobně se rozvíjejí i odlišné rysy jednotlivých stanic ČT. Trvalá je však kritika na jejich adresu. Tvůrci textů, které mají být komerčně úspěšné, rádi mluví o „odlehčeném" vyjadřování. Rozumí se jím obsahová nadsázka, užívání

nespisovné výslovnosti, tvarosloví, slovní zásoby a větné stavby. Spisovná slovní zásoba se nahrazuje běžně mluvenou či obecnou češtinou a slangovými, profesními a expresivními (emotivními) výrazy ze sféry spontánní soukromé komunikace. *Špitál má glajchu, bude se pařit. (Budova nemocnice byla dostavěna po střechu, bude se slavit.)* Ani struktura (kompozice) takových textů vždy neodpovídá věcnému či odbornému členění na odstavce, rezignuje na jejich promyšlenou posloupnost, na způsoby dokazování, vedení rozhovorů apod. Zvyšuje se množství zvukových prostředků nedbalého (implicitního, nižšího) výslovnostního stylu.

Spisovnost a nespisovnost

V české společnosti však v mluvených projevech obecně **nenarůstá** odklon od spisovného vyjadřování, jak to od poloviny minulého století opakuje skupina jazykovědců kolem P. Sgalla a F. Čermáka. Pro mnohé uživatele češtiny v závažných sférách veřejné věcné komunikace to neplatí, a ani platit nebude.

Kultivovanou mluvenou češtinou založenou na „sterilní" spisovnosti mluví parlamentní poslanci, členové vlády, diplomaté, vědci, kněží, ekonomové, manažeři, vysocí úředníci i mluvčí významných institucí, právníci, lékaři, pedagogové i přední moderátoři kultivovaných médií. Jejich prestižní názory předpokládají prestižní vystupování a odívání i prestižní jazyk. Spisovná mluva se předpokládá i u překladatelů v komunikaci s cizinci a na mezinárodních setkáních či jednáních. (Cítil jsem se trapně, když při oficiální návštěvě japonského politika v ČR s ním jeho český protějšek v televizním zpravodajství vedl dialog ve spisovné češtině, ale mladý japonský tlumočník japonštinu tlumočil do češtiny v neformální mluvě pražských studentů.)

Uchazečům o zaměstnání v institucích s vyššími ambicemi se klade na srdce nejen to, aby k přijímacímu rozhovoru přišli dobře připraveni na očekávaný obsah, včas, byli slušně oblečeni a zdvořile vystupovali, ale i to, aby mluvili spisovně.

Pokud čeští pedagogové mluví i při výuce obecnou češtinou nebo profesní hantýrkou, škodí především svým žákům. Pro některé je pak spisovná čeština téměř cizím jazykem. Dívkám a mládencům z Čech, kteří studují na moravských vysokých školách, se jejich domorodí kolegové za jejich jazyk někdy posmívají. Někteří dotčení z toho bývají na rozpacích a smutně říkají, že svou mluvu nevnímají jako pohoršující a urážlivou, ale jinak že se vyjadřovat nedovedou. Nejinak je tomu občas v Čechách se studenty z Moravy a Slezska.

(Můj vlastní doklad se studentem původem z Prahy, který tam vystudoval bohosloví a v Olomouci studoval žurnalistiku: Při zkoušce z češtiny se vyjadřoval svou „mateřskou" pražštinou, a když jsem ho požádal, aby při zkoušce ze

spisovného jazyka mluvil spisovně, řekl mi, že bude-li mluvit obecnou češtinou, řekne mně všechno, co ví, ale bude-li muset mluvit spisovně, na ledacos si nevzpomene. Zeptal jsem se ho: „*Tomáši, jak budete mluvit, budete-li farářem třeba v Šumperku? Tam jsou na to citliví.*" Odpověděl, že *vo tom ještě nepřemejšlel.* Když jsem se s ním sešel po čase, řekl, že to má vyřešené: místo kazatelství je kytaristou v jednom *praským báru.*)

Ve většině českých médií platí redakční kodexy, které mj. předepisují i jazyk jejich zpráv. Většinou to má být jazyk spisovný, některé regionální rozhlasové stanice však vyžadují, aby jejich moderátoři mluvili jazykem jejich cílových skupin – např. místním interdialektem, sociálním či věkovým slangem. Nerozlišují přitom jazyk zpráv od jazyka anoncí, reklamy, povídání a rozhovorů. Mnozí okázale dávají najevo znalost angličtiny, nezbytnými se jim zdají být též různé neartikulované zvuky, pitvoření, blábolení, předstírání opilecké mluvy, „bláznění". Charakteristická pro ně je vyvolávací (diskotéková, cirkusová) intonace. Velké části určité sociální vrstvy mládeže je to však sympatické.

A tak lze slyšet výpovědi úplně nespisovné *(von je zvyklej z lesa – von sebou mrsknul, na motorce se zapleštil mladej kluk – už si to hasíme do novýho roku – pětadvacet českých peněz),* a naopak až „přespisovné" tvary včetně infinivů na *-ti* (typu *můžete si koupiti, jdeme mu popřáti*) i výpovědi střídající spisovnost s nespisovností. Užívají se neobvyklé zdrobněliny *(minutka, hoďka),* vulgarismy *(peníze jsou krásná věc, ale někdy jsou na prd),* kondenzáty typu *havárku už likviduje nehodka*, superlativy podobné reklamním sdělením a různé formy hry s jazykem. Jsou motivovány snahou o neformálnost, důvěrnou blízkost až intimnost. Tak hovoří před mikrofonem i moderátoři těchto stanic mezi sebou: Tykají si, oslovují se křestními jmény, popichují se a škádlí. Neformální chtějí být i ve vztahu k posluchačům: *Já dnes končím, mějte se krásně, ahoj. Luděk.*

Spisovnost v mluvené řeči

Ochota a snaha pronášet mluvená zpravodajská sdělení spisovně má však svá úskalí. V současné rozkolísané jazykové situaci je obtížné definovat a bez námitek užívat zejména konsenzuálně uznávanou maximálně jednotnou spisovnou češtinu v její mluvené formě.

Norma současné spisovné češtiny je rozkolísaná a vedou se diskuse o tom, zda její mluvená forma má či nemá být maximálně totožná s psanou.

Odpůrci takového diktátu se odvolávají na to, že např. angličtina se docela do-

bře obejde bez přísné, úředně schvalované a monopolní kodifikace a že v ní funguje liberální praxe. (Srov. např. Sgall, Cvrček, 2007.) Není to však docela pravda. Významnou autoritou je např. výkladový slovník The Oxford English Dictionary. Má řadu odborníků, která o každém novém vydání rozhoduje, co se přidá, změní či vypustí a kde se ponechají i varianty. Navíc v prestižních amerických a anglických stanicích fungují zkušení a vzdělaní moderátoři, přijímaní i napodobovaní jako autoritativní řečové vzory. O „correct English" se vedou vášnivé diskuse.

V Česku k přísnějším jazykovým zákonům panuje oficiální odpor. Kodifikační pravidla (kromě pravopisu pro školy) navíc mají jen charakter doporučení. Diskuse se vedou o tom, zda hovorová čeština je mluvenou formou spisovné češtiny, a má-li se tedy užívat i v relevantním mluveném zpravodajství. Jako důvod se (menšinově) soudí, že mluvená čeština je primární a že její jazykové prostředky z hovorové vrstvy češtiny automaticky přecházejí do neutrální spisovné. Převládá však pojetí, podle něhož v současné češtině synchronně fungují i útvary a styly primárně psané, které se pro potřeby mluvené komunikace upravují (patří k nim i převažující počet a typy mluvených RTV zpráv), že hovorová čeština je primárně nespisovná a že mnoho hovorových novotvarů vzniklých např. v profesním prostředí zanikne dříve, než má šanci stát se součástí frekventované slovní zásoby. Do živého jazyka se naopak vracejí i některé archaismy.

Hovorový jazyk a styl

Klasické a dosud převažující pojetí člení český národní jazyk na spisovný (neutrální, nepříznakový), na osobitý jazyk básnický a na jazyky nespisovné (slangy, profesní jazyky, interdialekty včetně obecné češtiny a teritoriální dialekty). Tzv. běžně mluvená čeština je do značné míry synonymem pro hovorovou češtinu, tzn. vrstvu na pomezí spisovnosti a nespisovnosti, nepříznakově užívanou v komunikátech spíše soukromých, spontánních a neoficiálních, neformálních a konverzačních než v komunikátech veřejných, připravených, oficiálních, formálních a odborných.

Na stylistické ose *prostředky archaické – knižní – neutrální – hovorové a lidové (interdialektické, zejména obecněčeské a dialektické)* patří hovorové prostředky primárně k nespisovným. *„Posune-li se některý stylově neutrální prostředek do pozice knižní, vyvolá to obyčejně posun prostředku hovorového do uprázdněné pozice výrazu neutrálního a dojde tak k zespisovnění prostředku, který se dosud umísťoval v pásmu mezi výrazy spisovnými a nespisovnými"* (Karlík a kol., 1995, s. 59, 177–178). *„Různé neologizmy, profesionalizmy nebo slangizmy se přenášejí do sféry běžné denní kontaktové spontánní komunikace nikoliv jako prostředky obecné, tj. regionální češtiny, ale víc jako prostředky generační nebo sociální"* (Chloupek; Krčmová, 1999, s. 93).

Charakteristickým rysem češtiny je blízkost, téměř totožnost pravopisu s výslovností. Principy *mluv, jak píšeš, a piš, jak mluvíš* sice přinášejí určitou vzdělávací námahu, zato u nás nemáme vysoké procento negramotných. Pro USA se uvádí, že 13 procent dospělých, z toho 9 procent rodilých Američanů, je negramotných – *illiterate in English* (Janda a kol., 1989, s. 209).

Výslovnost je významný rys jazyka mluveného zpravodajství. I ona může být spisovná a nespisovná (regionální, generační, explicitní a implicitní – pečlivá, neutrální a nedbalá – hovorová – vysokého, středního a nízkého výslovnostního stylu). Tvrzení, že pojmenování *hovorová výslovnost* je nelogické, není oprávněné. Nedostatkům ve zvukové výstavbě mluveného RTV zpravodajství se soustavně věnují pracovníci Fonetického ústavu FF UK v Praze (srov. např. Palková, 2001 a Palková a kol., 2002).

Kuriozity?

Na několika místech tohoto listu předkládáme příklady toho, jak mediální mluvčí dokáží nevědomky obohatit mluvenou češtinu tak, že posluchače mohou uvést v rozpaky či zmatek. Veškeré doklady jsou autentické a byly odposlechnuty z vysílání našich celoplošných televizních a rozhlasových stanic.
Vyřčené úseky přepisujeme tak, aby bylo zřejmé, v čem spočívá nedostatek. Transkripci zde nepovažujeme za nutnou.

Pavel Machač

Základní hodnoty mluvené zprávy

Pro mluvené zprávy v porovnání s psanými je žádoucí stručnost a důsledná modelovost, věcnost (opak obraznosti), kratší věty, co nejméně synonym, objektivní pořádek slov, blízkost větných členů, spisovná slovní zásoba i tvarosloví, přednost aktivním slovesným tvarům před pasivními, měkký začátek, malé množství rozvíjejících větných členů; (těsné mají přednost před volnými), nedůvěra k dlouhým a k málo známým slovům a malý počet nedůležitých monosémních údajů (osobních a zeměpisných jmen, číselných výrazů, titulů a funkcí, názvů málo známých a nevýznamných míst).

• Je rozdíl mezi strukturou zprávy pro tisk (*pro oko* v kónické podobě, jinak zvané obrácená pyramida) a zprávy *pro ucho* s měkkým začátkem (soft beginning, scéna, kulisa) – tzn. s jednoduchým a srozumitelným úvodem.

Doklad kónické podoby stručné zprávy (pro tisk):

Lety všech vojenských letadel zakázal až do odvolání vrchní velitel vzdušných sil Ladislav Klíma, který dnes dopoledne přijel k havárii vojenského vrtulníku na Olomoucku. Zákaz se netýká tuzemské a mezinárodní letecké záchranky, letů v pohotovostním systému a důležitých přepravních letů, upřesnil mluvčí velitelství vzdušných sil Petr Fajl. Včera večer armáda zakázala lety na vrtulnících MI 24 poté, co se tento typ zřítil do lesa u Slatinic nedaleko Olomouce. V jeho útrobách zahynuli čtyři lidé.

Pro mluvené zpravodajství je vhodné upravit sdělení např. takto:

U Slatinic na Olomoucku se včera zřítil vojenský vrtulník. Zahynuli v něm čtyři lidé. Na místo havárie přijel vrchní velitel vzdušných sil Ladislav Klíma a zakázal až do odvolání lety všech vojenských letadel. Zákaz se netýká letecké záchranky, pohotovostních a důležitých přepravních letů.

• Parafráze mají v mluvených zprávách přednost před přímou řečí a uvozovací věta se klade před přímou řeč: *Premiér konstatoval, že pro republiku je zájem japonské banky důkazem důvěry ve stabilitu českého finančnictví.*

Méně vnímatelná varianta: *„Zájem japonské banky je důkazem důvěry ve stabilitu českého finančnictví," konstatoval premiér.*

Americké učebnice uvádějí na toto téma tento humorný doklad: *Ke Spojeným státům se blíží letka ruských raket s nákladem nukleárních střel. V tomto okamžiku jsou nad oceánem, za pět minut dosáhnou východního a o chvilku později i západního pobřeží. Za dvacet minut se bude o Spojených státech mluvit už jenom v minulém čase. Těmito slovy opilý XY zahájil své vystoupení v Kongresu.* (Než se hlasatel dostal k poslední větě, mnoho posluchačů začalo propadat panice.)

• Pro americké zpravodajství se doporučuje v uvozovacích větách užívat jen sloveso *say* v minulém času: *Don't fear said – Shut up he explained.* (Nebojte se slova *řekl*, vylučte slovo *vysvětlil* – Mencher, 1991, s. 145.) Užijete-li místo *řekl* slova jako *dodal, tvrdil, prohlásil, konstatoval (added, asserted, averred, stated)*, vnukáte posluchači myšlenku, že výrok nebyl hotov najednou, že vznikal nějak divně apod. Slovo *said* je opravdu nejlepší a neostýchejte se ho opakovat. Je běžné a jen málo posluchačů si uvědomí jeho časté užití, zvláště jestliže jeho synonyma smysl zprávy zatemňují (Hall, 1971, s. 44).

V porovnání s americkými české zprávy více užívají synonyma. ČTK jich před několika lety doporučila více než sto – např. *dodal, doplnil, komentoval, nastínil, naznačil, opakoval, osvětlil, označil, podotkl, poznamenal, připustil, přiznal, speci-*

fikoval, ujistil, uvedl, uzavřel, vyslovil, zdůraznil, zmínil se, zobecnil atd. (Příklady českých „patetických" uvozovacích vět přináší ČDS č. 3 a 4/2005 na s. 140–142.)

• Vnímatelnost (srozumitelnost) zprávy se dá měřit podle počtu slov ve větách a indexu jejich opakování, podle počtu slabik ve slovech a podle množství všeobecně známých neutrálních či různě příznakových, mnohoznačných a jednoznačných slov. Pro potřeby jednoduché analýzy lze vnímatelnost (akceptabilitu, readability) zpráv měřit. V USA se podle takového vzorce hodnotí i kvalita krátkých hlášení pro tísňové situace (nebezpečí, ohrožení a havárie, omezení dopravy aj.).

Studenti kroměřížské střední školy za nejhůře vnímatelné určili toto sdělení:

Celkem 78 tisíc lidí, to znamená 8,1 procenta veškerého obyvatelstva opolského vojvodství, je od ledna letošního roku bez práce, řekl České televizi referent místního pracovního úřadu Krzysztof Bojanowski. Je to o 1,4 procenta více než v červnu loňského roku a podle prognóz se s poklesem nezaměstnanosti do září letošního roku nepočítá.

• Prestižní stanice disponují pro zpravodajství mluvčími několika typů. Vystupují v nich programoví hlasatelé (průvodci vysíláním, hostitelé), moderátoři (průvodci pořadem, konferenciéři), hlasatelé (spíkři), redaktoři, reportéři, zpravodajové, komentátoři a četní externí mluvčí. Každému typu mluvčího přísluší specifické vyjadřování. Špičkový hlasatel (newsreader, announcer), průvodce vysíláním (hostitel, anglicky *host*) nebo moderátor (anchorman) si tištěnou předlohu textu upraví „na jazyk" – přečte nahlas, označí přízvuky, melodii, pauzy, vyslovování číslovek, cizích slov, zkratek aj. (Česká televize nedávno zrušila funkci průvodců vysíláním. Ušetřila sice čas a peníze, ale poklesla úroveň prezentace jejích pořadů. Je to jako rozdíl v obsluze mezi restauracemi první a čtvrté třídy.)

• V mnoha malých českých stanicích se stylem *vystřihni a čti (rip and read)* čtou sdělení doslovně převzatá z tištěného agenturního servisu nebo z deníků. Protože je obvykle čte redaktor, který „má službu" a většinou nemá žádné hlasatelské vzdělání ani nadání či zkušenosti, je prezentace takových sdělení špatná. Postrádá kvalitní výslovnost, logickou segmentaci na takty a úseky, potřebnou tónovou i silovou modulaci, náležité pauzy a poměrně volné tempo řeči.

Vilém Mathesius již před šedesáti lety takovou řeč popsal jako „*překotný úprk mluvčího před posluchačem jednotvárnou rovinou, při kterém schválně ani na chvíli nepolevuje, aby ho nemohl dohonit*", zatímco neméně časté rádoby dynamické belcantové zpívání označil jako „*vyráženě zdrhované, při kterém se posluchači zdá, že ho mluvčí zbytečně a se zbytečným vynaložením energie vyvádí na vysoké kopce a pak s ním zase střemhlav utíká do údolí*" (Mathesius, s. 140).

Oba nekultivované způsoby prezentace mluvených zpráv bývalý ministr školství a bohemista P. Piťha nazval zborcenou intonační linií, módně se dají nazvat nemocí šílených moderátorů.

• Ve zpravodajských pořadech složených z 25–30 sdělení, ve kterých během půlhodiny vystupuje i více než dvacet různých mluvčích, „... *by jistě nemělo docházet k takovým výstřelkům, kdy jeden a týž hlasatel či redaktor vyslovuje jisté slovo či jméno jinak než jeho kolega anebo kdy slovo anglické slyšíme vyslovovat po francouzsku a francouzské po německu*" (F. Daneš ve sborníku Čmejrková a kol., 1996, s. 173).

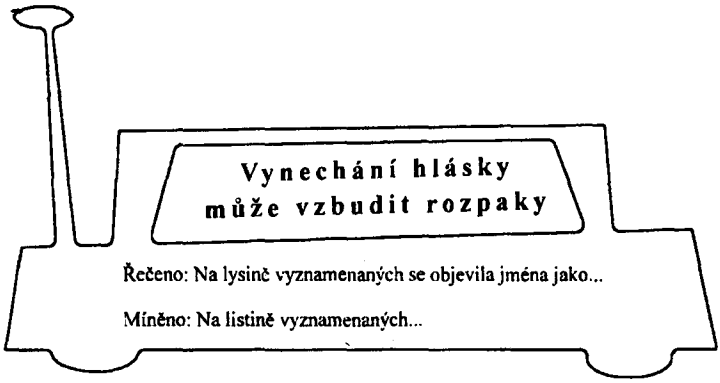

K jazyku Událostí ČT

Tento „výstřelek" bohužel denně slyšíme ve večerních *Událostech ČT*. V reportech, tj. v sestřihávaných sděleních s účastí více typů mluvčích, moderátoři ve studiu často užívají jiná slova či tvary než reportéři i zpravodajové informující z místa líčených událostí. Rozdíly se týkají lexikálních synonym – zejména výrazů z nižších vrstev hovorové češtiny či jinak příznakových slov na úkor neutrálně spisovných a cizích slov (zejména osobních a zeměpisných jmen), jejich gramatiky a výslovnosti.

V několika následujících dokladech pro ilustraci cituji dvojice „modernějších, standardních" variant užitých některým ze studiových moderátorů v Událostech na ČT 1 (na prvním místě) a po nich varianty, které nejčastěji užívají reportéři Událostí: *doktoři x lékaři; kantoři x učitelé; šofér x řidič; kasa x pokladna; partaj x strana; lidi x lidé; hokejisti, policisti x hokejisté, policisté; Briti x Britové; Bulharové x Bulhaři; Nykolaj x Nikolaj; Putyn x Putin; Mladič x Mladyč; Varaždin x Varaždyn; Srebrenica x Srebrenyca; Šibenik x Šibenyk; Kolorado x Koloredo; Klauze, Klauzová x Klause, Klausová; Langer, Langera x Langr, Langra; Georg*

x Gregor (Mendel); Jerży x Džerzy; Rostislav x Rastislav (Štefánik); na Peloponésu x Peloponézu; taky x také; líp x lépe; tenhle x tento; umřela x zemřela aj.

Tak v Událostech 8. 9. 2007 k pohřbu zpěváka Pavarottiho moderátor Pistorius řekl, že umřel, zatímco reportér F. Kanda z místa pohřbu v témž reportu řekl, že zemřel. Jsou však i případy, kdy moderátor užije v jediné větě obě varianty: *občanští demokrati a komunisté.*

Tendence užívat ve zpravodajství spíše hovorové jazykové prostředky je v ČT programová, protože vychází z pojetí spisovnosti, kterou v ČT reprezentuje a prezentuje metodický pokyn ředitele zpravodajství z října 2003. Mimo jiné se v něm píše:

„Od redaktora a moderátora se vyžaduje bezchybný verbální projev spisovnou češtinou. *Přirozeným a žádoucím prvkem verbálního vyjadřování je používání hovorových prvků, které jsou daleko typičtější pro současné vyjadřování než prvky archaizující. (Příklad: Nebát se říkat: míň, víc, líp, taky, už, pořád ...místo méně, více, lépe, tak, již, stále.) Komunikační úspěšnost netkví v používání tvarů archaických ani hyperkorektních, ale v umění funkčně vybírat z jazykových prostředků.*"

Toto pojetí současné spisovné češtiny s využitím hovorových prvků a omezování prvků, které kultivovanost jazyka zaměňují za komunikační úspěšnost, je však manipulativní. Vždyť komunikačně nejúspěšnější (nejsledovanější a nejprodávanější) je např. lidová zábava (infotainment), pokleslý bulvár nebo porno. Manipulativnost takové praxe spočívá i v tom, že uměle vyrobenou mluvu TV moderátorů registruje korpus českého národního jazyka a z málo užívaných prostředků se tak stanou prostředky frekventované, protože na základě četnosti výskytu v korpusu je pak uživatel ohodnotí jako živé, moderní a neutrálně spisovné. Zpravodajství ČT tak dělá to, co se jejím tvůrcům u jiných nelíbí: „mustruje" češtinu kritizovanými metodami „jazykovědného inženýrství". Místo rozvíjení kultury češtiny se tak dá mluvit o póvlizaci či ksindlizaci.

A mimochodem – dnes ve zpravodajství ČT s oblibou užívané slovo *kasa* (státní kasa) je ve Slovníku spisovné češtiny klasifikováno ne jako hovorový prvek, ale jako archaismus.

Uměle ordinované výrazy a tvary se mnoha TV divákům nelíbí. Např. bohemista R. Adam zadal studentům dotazník na téma, které doporučované dublety ze čtveřice *umřel – zemřel; taky – také; přechod byl otevřený – otevřen; na hřbitovu – na hřbitově* pokládají za nevhodné. Na rozdíl od ČT studenti dávali přednost variantám uvedeným jako druhé. Svůj vztah k jazyku zpravodajství veřejnoprávní televize a rozhlasu zakládají na povědomí, že představuje komunikační situaci oficiální,

veřejnou a formální. Podobně olomoučtí studenti žurnalistiky zcela jednoznačně označili za žádoucí variantu *hokejisté* před *hokejisti* a už před časem O. Uličný označil za paskvil vazbu *v Brnu*.

Čtení zpráv je náročná činnost, a proto při ní dochází k poruchám artikulace nebo souvislé dikce v podobě koktání, zajíkání či breptání. Příklady: *S Lucií Bílou bude vystupovat i známý kubánský terorista XY. – Je právě čtvrt na osm a osmnáct minut. – Do Evropy přichází pásmové srážko.*

V promluvách reportérů (obsahově připravených, ale nečtených doslova) se nenáležitě vyskytuje mnoho hezitačních výrazů. Ty kráse ani srozumitelnosti mluveného zpravodajství neprospívají. Téměř trestuhodné je podle mého názoru nechat ve zpravodajství prestižních RTV stanic působit také moderátory či reportéry s poruchami řeči – nejčastěji se sigmatismy a rotacismy. A trapné je podle mého názoru vidět a slyšet na obrazovkách ČT moderátory a moderátorky, kteří/které se před začátkem svého zpravodajského vstupu různě šklebí, koulí očima a hlasitě i viditelně se nadechují – hlavně I. Toušlová.

Místo závěru dva citáty

„V sázce začíná být, jak se zdá, jednota spisovné češtiny. Bylo by jí jistě škoda: naše tisíciletá mateřština má za sebou už celých sedm století písemné éry a po celou tuto dobu byla, na rozdíl od mnoha jazyků jiných, vždycky jednotná."

„Jistě se najde šetrný jazykovědec, který bude mít dostatek trpělivosti a vysvětlí mi, že jazykověda nemůže do vývoje jazyka zasahovat, leč pouze jeho vývoj registrovat a progresivní změny posléze kodifikovat. V době, kdy je v podstatě vše v rukou sdělovacích médií, je toto stanovisko podle mého prvotřídní alibismus: Kdo tedy má uplatňovat v jazykovědných otázkách fundovanou autoritu a bdít nad životem mateřštiny, když ne oni? – Vzpomeňme času nedávného, kdy naši političtí představitelé na každém kroku předváděli bídu češtiny vedle brilantního projevu Kamily Moučkové či Richarda Honzoviče, a dojdeme žel k závěru, že dnes naopak naši přední politici převyšují svou velmi dobrou češtinou televizní spíkry o celou třídu. Je to na jednu stranu potěšující, na druhou trochu děsivé, nezdá se vám?"
(Fux, 1997, s. 10 a 17.)

Jaroslav Bartošek

Literatura

BARTOŠEK, J. Jazyk žurnalistiky. In DANEŠ, F. a kol. *Český jazyk na přelomu tisíciletí.* Praha : Academia, 1997, s. 42–87.
BOYD, A. *Příručka pro novináře: zpravodajství v rozhlase a televizi.* Praha : Centrum nezávislé žurnalistiky, 1995.

CVRČEK, V.; VYBÍRAL, P. Mluvme, jak nám zobák narost. *Lidové noviny*, 13. 8. 2005.
ČECHOVÁ, M. a kol. *Současná česká stylistika*. Praha : ISV, 2003.
ČERMÁK, F.; SGALL, P.; VYBÍRAL, P. Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi. *Slovo a slovesnost*, 2005, roč. 66, č. 2, s. 103–115.
ČMEJRKOVÁ, S.; DANEŠ, F.; KRAUS, J.; SVOBODOVÁ, I. *Čeština, jak ji znáte i neznáte*. Praha : Academia, 1996.
DOMINICK, J. R. *The Dynamics of Mass Communication*. New York : McGraw-Hill, Publishing Company, 1990.
FUX, V. *Z českých luhů a hájů*. Brno : Petrov, 1997.
HAAS, M. H.; FRIGGE, U.; ZIMMER, G. *Radio-Management. Ein Handbuch für Radio-Journalisten*. München : Ölschläger, 1991.
HALL, M. *Broadcast Journalism*. New York : Hasting House Publishers, 1971.
CHLOUPEK, J.; KRČMOVÁ, M. Proměny stylových norem dnešní češtiny. In *Jazykověda. Linguistica. Sborník prací FF OU č. 3*. Ostrava : Sfinga, 1999, s. 89–100.
JANDA, K.; BERRY, J. M.; GOLDMAN, J. *The Challenge of Democracy*. Boston : Houghton Mifflin Company, 2. vydání, 1989.
JIRÁK, J. Masová média a česká společnost. In *10 let v českých médiích*. Praha : Portál, 2005, s. 9–22.
KARLÍK, P.; NEKULA, M.; RUSÍNOVÁ, Z. (eds.). *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1995.
MAST, C. *ABC des Journalismus*. Konstanz : Ölschlager, 1994.
MATHESIUS, V. *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha : Melantrich, 1947.
MENCHER, M. *News Reporting and Writing*. 5th edition. USA, Dubuque : WCB Publishers, 1991.
OSVALDOVÁ, B. a kol. *Zpravodajství v médiích*. Praha : Karolinum, 2001.
PALKOVÁ, Z. Kolik samohlásek vám zbývá? *Čeština doma a ve světě*, 2001, roč. 9, č. 3–4, s. 139–142.
PALKOVÁ, Z.; JANÍKOVÁ, J.; HEDBÁVNÁ, B. Zvuková stránka řeči ve veřejných sdělovacích prostředcích. In *Svět rozhlasu: bulletin o rozhlasové práci*, č. 08, 2002, s. 49–51.
STEPHENSON, D. *American Life and Institutions*. USA, 1986, s 87.
RAMONET, I. *Tyranie médií*. Praha : Mladá fronta, 2003.
SGALL, P.; CVRČEK,V. O názorové pluralitě a hledání konsenzu v lingvistice. *Naše řeč*, 2007, roč. 90, č. 3, s. 132–135.
SCHULZ, W. a kol. *Analýza obsahu mediálních sdělení*. Praha : Karolinum, 1998.

Zjednodušená výslovnost konsonantických skupin leckdy komplikuje porozumění

Řečeno: Proboha, čí život!
Míněno: Pro bohatší život. (z reklamy významné banky)

Řečeno: Soupeř byl na cíli českého týmu.
Míněno: Soupeř byl nad síly českého týmu.

Řečeno: V oblasti debility [nelogická pauza], útoky připadaly...
Míněno: V oblasti, kde byly ty útoky, připadaly...

Řečeno: Poraženo bylo už dost Romů.
Míněno: Poraženo bylo už dost stromů.

Zvuková podoba veřejných mluvených projevů z hlediska jazykové kultury

(Předneseno na semináři Čeština v současnosti, pořádaném na půdě AV ČR 4. října 2004)

a) Mluvená a psaná komunikace jsou dnes rovnocennými prostředky veřejného dorozumívání.

Vzájemně se stále více ovlivňují, přirozeně větší variabilita mluvené řeči se promítá i do podoby psané. Kultura mluvené komunikace se podstatnou měrou podílí na stavu jazykové kultury současné češtiny.

Důležitou složkou, která určuje kulturu mluvené komunikace, je její zvuková podoba. Dikce, intonace, tempo, to, jak zvuk řeči činí obsah sdělení poslouchatelným.

b) Současný stav ovlivňuje také několik mimojazykových faktorů.

Obecná sociokulturní atmosféra je nakloněna neformálnosti a toleranci k alternativám všeho druhu. V oblasti jazyka vede až k demonstrativnímu popírání tradičních hodnot. Představa jazykové „správnosti" je pro část tzv. kulturní veřejnosti dnes téměř negativním pojmem.

Standardní výchova mluvní kompetence je dlouhodobě zanedbávána, jak v rámci školní výuky, tak při přípravě profesí, které působí jako řečový vzor.

V pocitu uživatelů jazyka se stírá hodnotová odlišnost různých variant mluvené řeči. S tím zároveň mizí pocit řečového chování jako součásti osobní kultury a jako součásti kultury mezilidské komunikace. Mizí pocit, že způsobem řeči mohu vyjádřit svůj vztah vůči situaci, partnerovi v dialogu, k tématu. Že jako mluvčí mohu projevit ohled k posluchači.

Přitom právě zvuková složka řeči má mnoho vlastností, které se váží úzce na individuálního člověka a vypovídají o něm (poznáme věk, pohlaví, lokální zázemí, kulturní zázemí, temperament atd.). Souvislost zvukové složky s představou chování člověka je zřejmá.

c) V mluvené komunikaci je značný rozdíl v tom, co by si přál mluvčí a co posluchač.

Mluvčí se snaží tvořit řeč co nejpohodlněji. Důsledkem je např. nedbalá výslovnost hlásek, členění textu podle potřeb dýchání bez ohledu na význam a stavbu vět, používání jazykových forem podle osobního úzu, bez uvažování o jejich stylové platnosti, atd.

Posluchač si naopak přeje řeči bez námahy rozumět. Podmínkou pro to je zřetelná dikce s dobrým rozlišením hlásek, smysluplné členění textu podle jazykové stavby, nepříliš velké kolísání forem, aby bylo možno odhadovat vývoj textu, atd.

Pro dobrou komunikaci je nutné tento rozdíl překlenout. Mluvčí je vůči posluchači v „silné pozici". On určuje stavbu a vývoj projevu, tempo, zřetelnost řeči, volí jazykovou vrstvu. Jako kritérium pro posouzení úrovně projevu se nabízí ohled k partnerovi. *Kultura* řeči mluvené, zejména její zvukové formy, začíná tehdy, když mluvčí začne vynakládat úsilí ve prospěch pohodlí posluchače. V současné praxi bývá ovšem zřetelně preferováno pohodlí mluvčího.

d) Z tohoto hlediska má značný význam řeč ve veřejných sdělovacích prostředcích, protože představuje vlivný řečový vzor.

Mluvní kompetence člověka se rozvíjí jeho vlastní mluvní činností, ale také vlivem řeči, kterou slyší ve svém okolí. Z toho hlediska je významný vliv tzv. *řečových vzorů*. Bývá to postupně řeč rodičů, učitelů ve škole, reprezentantů veřejných sdělovacích prostředků, osobností kultury i politiky, lidí, které přijímáme jako autoritu. Řečový vzor může být dobrý, nebo špatný a jeho působení si obvykle ani neuvědomujeme.

Řeč rozhlasových a televizních mluvčích je důležitá kromě jiného proto, že je řečovým vzorem, který bývá přijímán i vědomě, jako vzorek vypovídající o stavu jazyka a o úrovni jazykové kultury. Průběžné analýzy rozhlasových a televizních projevů však ukazují, že současná praxe sdělovacích prostředků působí ve funkci řečového vzoru češtiny zatím často negativně.

Příklady nalezneme snadno, a to i v neutrálních pořadech zpravodajského charakteru, které přinášejí veřejnoprávní média. Kdybych směla jmenovat jen 3 okruhy hlavních nedostatků, budou to deformace vokálů, nesmyslné zacházení s větnou intonací a neúměrně rychlé tempo.

e) Perspektiva.

Stav jazykové kultury závisí především na tom, jaký apriorní postoj zaujímají v praxi uživatelé jazyka. Čeština působí po několik posledních desetiletí v prostředí, kde se postupně stále silněji uplatňuje postoj, který jednostranně preferuje stanovisko mluvčího: *Mluv, jak chceš, posluchač se přizpůsobí. A ne-li, má prostě smůlu.* Současná úroveň kultury mluvené řeči je přirozeným výsledkem dlouhodobého působení tohoto postoje. Pro další vývoj bude rozhodující, zda tento přístup mezi uživateli češtiny ještě více převáží. Dojdeme-li však k názoru, že současný stav není zvlášť uspokojivý a že by byla žádoucí změna trendu, je nutno připomenout

problém: Spočívá v tom, že kultivovaný řečový projev je náročná činnost, která vyžaduje vedle znalostí také praktickou dovednost. Té je třeba se učit. Změna směrem k menším nárokům nastává snadno, změna vyžadující určitou námahu se prosazuje obtížně.

Snažím se, aby vyznění tohoto příspěvku neznělo příliš skepticky.

Zdena Palková

Kultura řeči v jedné redakci Českého rozhlasu

1. Analýzy řeči různých skupin českých mluvčích, mezi nimi též rozhlasových a televizních novinářů, ukazují, že úroveň jazykové kultury má v současnosti spíše sestupnou tendenci.

Kultivovaný řečový projev je náročná činnost vyžadující vedle znalostí také praktickou dovednost. Zhoršení stavu nastává snadněji než zlepšení, protože k zlepšení je třeba práce. Významným faktorem dalšího vývoje je proto apriorní postoj skupin mluvčích, kteří představují řečový vzor. Na místě je otázka: Má současný žurnalista pocit spoluzodpovědnosti za stav jazykové kultury češtiny?

Je třeba ocenit, že alespoň některé redakce Čs. rozhlasu se v posledních letech začínají úrovní mluvního výkonu svých členů opět zabývat. Svědčí o tom skutečnost, že občas požádají odborníka o posouzení ukázek svého vysílání a podrobnější rozbor konkrétních chyb. Je příznačné, že tuto snahu projevují obvykle týmy, jejichž mluvený projev patří k těm lepším.

V tomto příspěvku předkládáme formou tabulky část závěrů jedné takové dílčí analýzy. Cílem přitom není kritika konkrétní skupiny mluvčích, nýbrž snaha ukázat rozdíly mezi individuálními výkony, jednak co do druhů nedostatků, jednak z hlediska jejich výraznosti.

Rámcové poslechové hodnocení řečových ukázek je v mnoha směrech subjektivní, i když ho provádí školený odborník. Použití většího množství jednoduchých dílčích charakteristik a následné srovnání všech ukázek tuto subjektivitu do jisté míry oslabuje. Mluvní výkon hodnotíme z hlediska řady parametrů, které jsou podstatné jednak pro srozumitelnost a snadnou percepci projevu z hlediska posluchače, jednak pro kvalitu řeči z hlediska jazykové, v našem

případě zejména fonetické správnosti. Při skutečné práci s mluvčími je ovšem vedle souhrnných výsledků zapotřebí také zcela konkrétní rozbor materiálu včetně zvukových příkladů.

2. Materiálem, jehož analýzou vznikla přiložená tabulka, byly ukázky z vysílání stanice *Vltava* v období od prosince 2003 do ledna 2004. Vzorky řeči byly přibližně stejně dlouhé, v průměru 9 minut, a obsahovaly pro každého mluvčího jednak ukázku čteného zpravodajství, jednak uvozovací či spojovací „mluvené" texty.

Souhrnná tabulka obsahuje středně podrobný okruh parametrů vhodných pro hodnocení mluvčích ve veřejných projevech. Je širší než okruh nedostatků, které se vyskytují v analyzovaném materiálu, a představuje určitý srovnávací základ. Je ovšem třeba brát v úvahu, že ukázky byly poměrně krátké, vždy jen z jednoho konkrétního vysílacího dne. Materiál neumožňuje posoudit, do jaké míry jsou výsledky pro jednotlivé mluvčí typické.

Při porovnávání mluvčích lze parametry shrnout do tří skupin jevů:

a) Bohatost hlasu a neslyšnost dechu jsou z hlediska jazykové správnosti relativně málo podstatné, jsou to však složky, kterých si je posluchač vědom a které někdy dosti ovlivňují jeho sympatie k mluvčímu. Nevyrovnanost síly hlasu negativně ovlivňuje vnímatelnost projevu. Nevyrovnanost v rovině časové (rytmické zrychlování) vede k artikulačním deformacím a k ztrátě srozumitelnosti slova. Nedostatečnost dechu může být příčinou chybného frázování, a ovlivnit tak pochopení obsahu. (K tomu zejména charakteristiky v oddílu I. a IV.)

b) Hodnocení artikulace se zaměřuje na výraznější odchylky od správné podoby jednotlivých hlásek, na změny hláskových skupin i na chyby proti ortoepické normě češtiny.

Z hlediska důsledků lze zjednodušeně říci: posuny v kvalitě samohlásek (V – otevřené, redukované, velarizované) a oslabování souhlásek (K) a souhláskových skupin (KK) snižují srozumitelnost i stylovou úroveň projevu; změny samohláskové kvantity a asimilace souhláskových skupin (nářeční, obecněčeské atd.) snižují především stylovou úroveň projevu. (K tomu zejména charakteristiky v oddílu II. a III.)

c) Prozodické jevy lze velmi obtížně popisovat bez zvukové demonstrace a rozložit jejich komplex na jednotlivé aspekty. Významně však ovlivňují výsledné působení projevu. Pro snadnou vnímatelnost zvukového textu je podstatné, aby frázování (intonační členění) bylo v správné relaci k jazykové stavbě a bylo dostatečně zřetelné. Chybovat lze oběma směry: jak text roztříštěný na slova, tak

intonačně nečleněné větné celky sleduje posluchač s obtížemi. Stereotypní opakování výrazné melodické kontury posluchače unavuje. Některé melodické kontury mají důrazovou funkci a jejich nevhodné použití navozuje nesprávný kontext. Použití výrazné, emocionálně zabarvené intonace působí nepřirozeně, není-li úměrné obsahu a mluvní situaci. (K tomu zejména charakteristiky v oddílu V. a VI.)

3. Výsledek výkonu jednotlivých mluvčích lze jen obtížně kvantifikovat. Vidíme, že v projevu některých mluvčích se opakuje nevelký počet typů chyb, jiní se dopouštějí většího počtu nedostatků, ale třeba méně často. Ve spodní části tabulky jsou uvedeny dva číselné údaje, které jsou pomůckou pro toto porovnání: součet „negativních bodů" a počet charakteristik, v nichž se nějaký negativní bod objevil.

Celkově lze shrnout, že v analyzovaném materiálu mají většinou lepší úroveň zpravodajské pořady než uvozovací „moderátorské" vstupy. U několika mluvčích je tento rozdíl výrazný, zejména pokud jde o prozodické jevy. V tzv. spontánním projevu používají přehnaně expresivní intonaci s nepřiměřenými nebo chybně umístěnými důrazy. Nejčastější výslovnostní chybou je zkracování dlouhých samohlásek.

Pozitivním rysem je naopak skutečnost, že téměř polovina mluvčích má poměrně standardní kvalitu krátkých i dlouhých samohlásek a převážná většina mluvčích používá ve zpravodajství úměrné mluvní tempo. Zdůrazňujeme to proto, že obě tyto charakteristiky patří dnes k nejproblematičtějším jevům v projevu mluvčích ve veřejných médiích.

Zdena Palková

Tato studie vznikla za podpory projektu VZ MŠMT 0021620825.

R – vzorek členů téže redakce

negativní body:

x – vyskytne se
xx – opakovaně
xxx – časté, ruší

M = uvozovací či spojovací „mluvené" vstupy
Z = čtené zpravodajství
bez označení: není rozdíl v obou typech textů

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
I. Dech a hlas												
slyšitelný dech, dechové obtíže				xxx	xx	xxx		xxx		xxM	xM	
slyšitelné hezitace, přeřeky		x	x		xx	xx		xx				
hlas zní nepříjemně, poruchy												
síla hlasu nepřiměřená						x				xxM		
síla hlasu nevyrovnaná	xx	xx	x		xxxM						xM	
II. Dikce – ortofonie												
V – příliš otevřené		xx		xxx		xx	xx	x		xx	xx	
V – příliš zavřené												
V – redukované, centralizované	x							xx			x	
K – vada řeči												
K – oslabená artikulace					xx	x	x		x			
K – hyper artikulace		xxx					xx					
III. Dikce – ortoepie												
V – krácení délek	x	xxx	xx	xx	xxx	xxx	xxx	xxx	xxx	xxx	xxx	
V – dloužení		xxx		x				xxM				
KK asimilace nářeční			xxx									
KK asimilace z nedbalosti			xx									
KK zjednodušování skupin	xx		xxx		xx	xx	xxx				xxxZ	
IV. Elementární rytmus řeči												
nevyrovnané mluvní tempo	x	xxx					xx	xxx	xxxM			
zadrhávání v řeči (slyš. námaha)							x					
nesprávná izolace předložek	xx	xx	x								xxx	
izolace slov, oslabená plynulost		xxx	x							xxM	xZ	
V. Intonace výpovědi												
nedostatečné frázování	x							xxZ	xxM		xZ	
chybné frázování	x		x	xM			x					
nelogické kontextové důrazy					xM	x						
chybný typ nebo tvar melodému												
VI. Intonace textu												
nedostateč. hierarchie frázování		x	x					xxZ			xZ	
intonační stereotyp					xxM	xxZ						
neadekvátní modulace		xxM		xxM	xxM						xxM	
VII. Tempo: počet slabik/sec												prům.
průměr ve zprávách	5,9	5,8	5,6	5,7	5,9	5,5	5,6	5,5	5,8	5,4	6,2	5,7
průměr v uvoz. vstupech	5,1	5	4,9	5,6	5,2	4,2	4,8	5,4	5,2	4,6	5	5
Orientační srovnání mluvčích:												prům.
a – počet negativních bodů	11	25	16	13	17	15	17	20	9	13	19	16
b – počet parametrů s výskytem chyb	8	11	10	6	8	8	9	9	4	6	11	8,1

Z praxe hlasového pedagoga aneb Co se v mládí naučíš, toho se v dospělosti jen tak nezbavíš!

Podělit se o zkušenosti z praxe umožňuje vybrat příklady, které jsou následováníhodné a podnětné, ale uvést i ty příklady a situace, které by se napodobovat neměly. „Řeč" může být i o mluvené řeči, o současných trendech ve zvukové podobě češtiny, zkrátka o mluvě běžné i profesionální. Jako hlasovému pedagogovi neboli učiteli se zaměřením na techniku řeči se mi v průběhu let naskytla příležitost sledovat vývoj naší mateřštiny v jednotlivých oblastech – od výslovnosti až po modulaci souvislých projevů připraveného i nepřipraveného charakteru a proniknout zároveň i do tajů různých typů osobností a lidské psychiky.

Pracuji v Českém rozhlase, v instituci, v níž se očekává, že lidé budou mluvit přirozeně, srozumitelně, přehledně a hlavně kultivovaně. Cesty k tomuto ideálu mohou být krkolomné, mohou přinášet útrapy a mnohdy se do cíle ani nedorazí. Důvody mohou být různé. Dospělý mluvčí si do své profese přináší určité mluvní návyky, které se začaly utvářet nejprve v rodině, posléze, a to spíše okrajově, se formovaly ve školách různých stupňů a druhů, obohatily se v dobrém i zlém v soukromém životě a jen málokdy byly usměrněny v nějakém zaměstnání. A pak přijde chvíle, kdy má dotyčný ze sebe dostat to nejlepší, čeho je v mluvě schopen. Náhle se odhalí vše, čím prošel a co ho ovlivňovalo, čeho si zatím nikdo nemusel všimnout a co mu bylo až dosud prominuto.

Vše začíná už **posazením hlasu**. Stejně jako oči prozradí vnímavému pozorovateli stav duše, tak i hlasové kvality naznačí, co člověk právě prožívá, jakou moc má nad svou psychikou a co svým hlasem chce o sobě prozradit. Existuje mnoho technik a způsobů, jak hlas změkčit, rozeznít, jak překonat sám sebe – potlačit přemíru energie a naopak zahnat svazující trému a bojácnost. Najít rovnováhu mezi těmito póly mnohdy znamená „hodinářskou" práci. Vyladit hlas, v pravý okamžik ho zesílit a v další zeslabit a přitom působit zvukově elegantně a nenásilně.

Pojďme se nyní přenést do jakési virtuální hodiny hlasové výchovy a pokusme se společnými silami objevit a podpořit přirozenost v našem hlasovém počínání. Možná, že zrovna někdo z vás, čtenářů, bude v nejbližší době vystupovat na veřejnosti, přednášet referát, sdělovat svůj názor před mnoha lidmi na pracovní poradě, možná, že právě někoho z vás osloví redaktor rozhlasu či televize. Možná, že jste učiteli a můžete ovlivnit projev svůj i svých žáků či svěřenců. Záleží-li nám tedy na tom, jak na druhé působíme, nehledejme řešení jen v šatníku, ale proberme se i tím, co nosíme v sobě.

Základem příjemného pocitu z mluvy je zdravý hlas rozeznělý v dutinách, plynoucí po klidném výdechu a usměrněný do tónu, který by mohl být označen za zlatý střed v mluvním tónovém rejstříku. Znamená to, že hlas není výrazně vyšší, ani nápadně nižší. Je zajímavé sledovat, kolik lidí nemá ani ponětí o tom, že si za základní vybrali takový tón promluvy, který druhé znervózňuje, provokuje, odrazuje, a že může dokonce vyvolat konfliktní situace. To se týká především výše posazených tónů. Podvědomě u toho, kdo mluví tímto způsobem, cítíme prvek naléhavosti, přesvědčování, či dokonce náznak výčitek. V takovém případě neobstojí omluva či jen prostá obhajoba, že dotyčný prostě takový hlas má a že s tím nelze nic dělat. Lze.

Cvičení č. 1 (tónový rejstřík)

Zkusme si to ověřit na nenáročném cvičení na vnímání řečových tónů. (V této chvíli zapomeňme na případnou pěveckou průpravu, na snahu měnit tóny podle stupnice a vybraných intervalů. Toto cvičení většinou zvládne i ten, kdo údajně nemá hudební sluch a hudební vzdělání a ve škole tíhl spíše k výtvarné výchově.)

Vycházíme z tvoření zvuku pomocí nevyslovené souhlásky **M**, která se při semknutých rtech drží v dutině ústní a přibráním rezonance v nosní dutině umožní vytvořit tzv. „brumendo". Začínáme na příjemném nízkém tónu, ve kterém se neškrtíme, nedusíme, ale do kterého se dostaneme stejně snadno jako při ukončování věty, resp. při doznění poslední slabiky slova před napsanou nebo pomyslnou tečkou. Z této tónové „základny" se pozvolna brumendem (stále na jednom výdechu) přemísťujeme do tónu, který by mohl být označen za nejvyšší tón v klidném, emocionálně nepodbarveném projevu. Tím jsme si stanovili nejnižší a nejvyšší hranice svého rejstříku, v jehož přibližném středu se nalézá přirozený středový tón.

Tento středový tón si zvukově a pocitově zapamatujeme a další brumendo proneseme již na tomto tónu – držíme klidnou rovnou linii tónu, melodicky neuhýbáme.

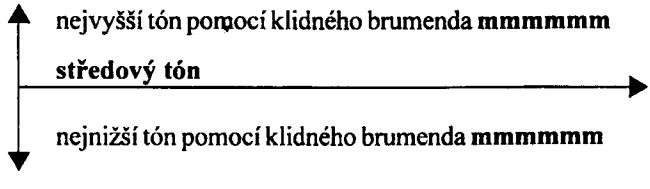

Již na tomto cvičení můžeme zjistit, jak jsme na tom s dýcháním, s uvolněním, s vnímáním zvuku vycházejícího poslechově zevnitř, se sebekontrolou. Jakmile je v některém z těchto aspektů nejistota, začne hlas přeskakovat, neudrží se v rovném

tónu, posune se do zvýšené polohy (kterou právě nepotřebujeme) a intuitivní kompenzací organismu začneme tón dohánět vytlačovaným výdechem nebo sevřeným hrtanem. Výsledkem je nelibě znějící hlas, který zaskočí i nás samotné. Vnitřní ukázněnost a klid v nás i v našem okolí je tedy předpokladem úspěšného zvládnutí tohoto cvičení. Hlasový pedagog může v této chvíli přispěchat s radou, jak uvolněně dýchat pomocí hrudně-bráničního dýchání, může sdělovat své dojmy z vyznění hlasu a může také dotyčného v duetu navést na optimální tón.

Další oblastí, která je spjata s dobře znějícím hlasem, je **dechová technika**, způsob nadechování, frekvence dechových pauz a nápadnost/nenápadnost výdechu při mluvě. I nevhodné dechové návyky mohou hlas tónově zvyšovat, přetrhávat, deformovat. Dech, resp. výdech, je jakýmsi pohonným motorem naší řeči, který může mnohé usnadnit nebo zkomplikovat. Záleží opět na naší psychice, ale i na našem zdraví a kondici. Nemusíme být jistě žádnými sportovci, aby náš hlas podával dobré výkony, ale určitá míra zdravého životního stylu se promítne i do naší mluvy (připomeňme si opak – charakteristické hlasy a dyšné dýchání silných kuřáků).

Z dechových cvičení vybereme takové, pomocí kterého si uvědomíme, zda dech nevytlačujeme silou, zda nedýcháme příliš slyšitelně (při nádeších) a zda nezacházíme do třinácté komnaty plic, do tzv. rezervního vzduchu, který mluvčím (a nejen tiskovým) přináší nejednu horkou chvilku. Asi to všichni známe: mluvíme, mluvíme a nenadechujeme se a nenadechujeme, až pocítíme něco jako panickou hrůzu z toho, že jsme v ohrožení života, a začneme se zajíkat. Vysvětlení je jednoduché – zapomněli jsme na nádech či alespoň kratičký přídech, kterým bychom do těla vpravili potřebné množství nového vzduchu. Zašli jsme ve svém projevu až do plicních zákoutí, kde sice nějaký vzduch ještě zůstal, ale ten nebyl určen k mluvě. Pak nám chvíli trvá, než tuto extrémní adrenalinovou situaci „vydýcháme". Z toho plyne ponaučení, že v situaci, kdy se od nás očekává nějaký mluvní výkon, se nadechujeme raději častěji než vůbec a tak, aby rezervní vzduch zůstal skutečně jen rezervním, vlastně nepoužitelným.

Cvičení č. 2 (kontrola dýchání)

Následující text přečtete klidně, přiměřeně rychle, ohlídejte si neslyšitelnost nádechů a po nádechu neumísťujte automaticky hlas do vyšších poloh. Nezapomínejte si přidechovat (především tam, kde je ukončen dílčí větný úsek), abyste nečekali s pocitem závrati na spásnou tečku v koncích vět. Otestujte si i svou dechovou výdrž při mluvě, ale nezacházejte do výše zmíněné zrádné dechové rezervy.

Křišťál lidé znali a zpracovávali už ve velmi dávné minulosti. Umělecké předměty z křišťálu zanechaly po sobě snad všechny dávné civilizace. Ze starověké

Číny pochází koule vybroušená z barmského křišťálu, která má průměr třicet centimetrů. Od Mayů pochází legendární křišťálová lebka, jejíž dolní čelist se prouděním vzduchu mírně pohybuje. Mayští kněží také přidávali zlomky křišťálu do medoviny, aby se probudilo podvědomí a možnost číst v budoucnosti.

(Vybráno z časopisu 100 + 1 ZZ, 2005, upraveno.)

Postupně se dostáváme do další oblasti, která nás, mluvící, usvědčí z mnohého, do oblasti **artikulace** neboli vytváření hlásek pomocí pohybu mluvidel. Již z této krátké odborné definice vyplývá první nástraha – po tvůrci sdělení se vyžaduje nějaký pohyb, a to ne ledajaký, ale přesně daný českou výslovnostní normou. Jakékoli odchylky od normy jsou více či méně tolerovány. Mluvíme-li většinu života jen v kruhu svých nejbližších a známých a v zaměstnání jen mezi hrstkou kolegů, pak si jistě určité úlevy ve výslovnosti můžeme dopřát. Pracujeme-li však v oboru, kde je komunikace mezi lidmi nezbytná a na nás se upírá pozornost studentů, posluchačů, diváků, obchodních partnerů nebo různých klientů, pak by se naše výslovnost měla vyznačovat třemi P – pružností, přesností a pečlivostí. K tomu bychom měli znát i pravidla výslovnosti, která uplatníme při projevech veřejných a kultivovaných. A v této souvislosti lze hovořit o další nástraze, či dokonce překážce. V rámci výuky českého jazyka se ve školách mluvívá o různých pravidlech gramatických a pravopisných, ale o pravidlech spisovné výslovnosti (ortoepii) se toho moc neví. Řečeno obchodní terminologií ortoepická pravidla jsou jakousi dírou na trhu češtinářských vědomostí. Přistupme k dalšímu cvičení, které nám umožní zamyslet se nad tím, jak vyslovujeme jednotlivé hlásky a jak je spojujeme.

Cvičení č. 3 (artikulace a ortoepie)

Vybraný text přečtěte pečlivě, snažte se o přesnou výslovnost, ale pohyby mluvidel zase nepřehánějte. Tučným písmem jsou zvýrazněny hlásky, při jejichž výslovnosti bychom měli být ostražitější. Nesmíme je vynechat nebo zaměnit za jiné hlásky v pozicích uvnitř slova (např. místo [tasmánskí] bychom neměli ve spisovné mluvě vyslovit pohodlnější [tasmánckí]) nebo na rozhraní slov (např. místo [prúchot steskami] by nemělo zaznít nespisovné, obecně české [prúcho- cteskami] apod.). Nezapomínejme ani na užívání rázu neboli tvrdého hlasového začátku před samohláskou dalšího slova (např. správně [hor **a** kopcú], a nikoli [hor**a** kopcú]). Nepodléhejme ani módním artikulačním výstřelkům v podobě otevřené výslovnosti samohlásek, a to především samohlásek **I** a **E** (např. místo přesného [nelituje] nepovolit výslovnost do vyznění [neletuj**a**]). Samozřejmostí by mělo být i umístění přízvuku na jednoslabičné předložce, což

je naznačeno podtržením dané předložky (např. rytmicky správné [´**do** pátráňí], a nikoli rytmicky „vyšinuté" [do ´**pá**tráňí]). Za upozornění stojí i správná normativní výslovnost souhlásek na konci slov před dalším slovem začínajícím na jedinečné hlásky **m, n, ň, l, r, j** a souhláskou **v**. V těchto případech zapřeme svůj případný moravský původ a vyslovíme koncové hlásky nezněle (např. správně [použít **ň**ekterou] a nikoli [použíd **ň**ekterou]).

Kdo by se chtěl pustit do pátrání po tasmánském tygru na vlastní pěst, má velmi omezené možnosti, protože deštné pralesy jsou většinou pro člověka neprůchodné. Určitou šanci je plavit se na kánoi po jedné z mnoha divokých řek či jezer, anebo použít některou z mála pěších stezek napříč národními parky. Průchod stezkami však trvá od sedmi do čtrnácti dnů, bez jakéhokoliv kontaktu s civilizací. Kdo se po nich vydá, rozhodně nelituje, ani když na tasmánského tygra nenarazí. Odměnou mu jsou totiž překrásné výhledy ze skalnatých štítů na nekonečné moře hor a kopců, překonávání strmých vodopádů a peřejí, metroví pstruzi v jezerech a úžasně bujná vegetace. Tu nepřipomíná nic, co známe z jiných končin světa.

(Vybráno z knihy: Karel Franczyk, Jak si žije Austrálie, OLDAG, 2000, upraveno.)

V poslední největší oblasti techniky řeči – **v modulaci souvislého projevu** – předvedeme své interpretační dovednosti a zkušenosti. Rychlost mluvního tempa poodhalí náš naturel, přízvukování naznačí, odkud pocházíme, intonace odkryje naše emoce a hudební cítění a frázování doloží naše povědomí o obsahu toho, co říkáme nebo co čteme. Nejsou žádnou výjimkou situace, kdy jedinec mluví spatra jako kniha, ale sotva dostane do ruky text, který má přehledně přečíst, vrací se mluvou do doby školní docházky. Naskýtá se téma k zamyšlení pro všechny učitele češtináře a tvůrce rámcových vzdělávacích programů, zda by do programů a zejména reálné výuky nešlo zařadit více mluvních a interpretačních cvičení, kde by se nesledovalo pouze to, zda žák celou větu přelouská nahlas jen jakoby sám pro sebe, ale kde by se zohlednil i „chudák" posluchač s jeho křehkou percepcí.

V posledním cvičení se budeme zabývat právě touto modulací v širokém slova smyslu.

Cvičení č. 4 (modulace souvislého textu)

Vybraný text přečtěte tak, aby váš projev nebyl pouhým mechanickým čtením, ale abyste pronikli do obsahu sdělení, do jakéhosi zvukového větného rozboru, během kterého byste si uvědomili propojenost dílčích slov a větných úseků, a hlavně abyste vnímali, co čtete.

Jaký bude mít stálá přítomnost lidí na Měsíci pro Zemi význam? Především půjde o další průzkum tohoto nebeského tělesa a o další objasňování vzniku naší sluneční soustavy. Život lidí na Měsíci ale nebude snadný. Příbytky nebude možné opustit bez skafandru. Obydlí budou muset mít střechy chránící před radiací a meteority, to znamená zakryté nejméně pět metrů silnou vrstvou lunárního materiálu. Lidé budou nejprve odkázáni na dovoz všech zásob ze Země. Postupně se ale naučí budovat továrny na výrobu stavebních dílů, získávání kyslíku a dalších surovin z místních hornin.

(Vybráno z Lidových novin, 2005, upraveno.)

To, že jste text vnímali, si můžete ověřit velmi snadno. Už se k úryvku nevracejte a zkuste v půlminutovém limitu říct vlastními slovy, o čem text pojednával. Není to jednoduché, že?

Na závěr mi dovolte vyslovit osobní přesvědčení, že překoná-li se mýtus o nemožnosti napravovat mluvní zlozvyky v dospělosti, „osvětou", ať už v podobě vydávání dostatečného množství různých příruček a cvičných materiálů, nebo zájmem a kreativností odborníků na slovo a mluvu vzatých, se jistě podaří uchovat čistotu jazyka i po stránce zvukové. Rodný jazyk patří k pokladům každého národa, a neměl by být tedy zakopáván kdesi v temnotách, ale naopak by měl být neustále vystavován a hýčkán.

Jaroslava Pokorná

Poznámka: Ukázky textů byly převzaty z knihy J. Pokorné a M. Vránové *Přehled české výslovnosti. Logopedická a ortoepická cvičení pro dospělé* (Praha : Portál, 2007).

„Teď mě dobře poslouchejte, nebudu to víckrát opakovat"

Bylo nebylo, v nejmenovaném městě žila jedna obyčejná fonetička, která se ráda dívala na televizi. Dnes měla dlouhý den, teď je večer a ona se těší na trochu oddechu u nějakého příjemného pořadu. Program se zdá být bohatý.

Na jedné stanici zrovna běží nový díl oblíbeného českého seriálu. Nějaký muž se ptá ženy, jestli se jí ozvala její bývalá kamarádka. Ta odpovídá, že ne, a dodává: „Nedivím se. Dluží mi peníze." (1) Není divu, mysli si fonetička, má černé svědomí. Tatáž žena ale pokračuje: „Ale já jí to všechno vrátím." Poněkud zmatená fonetička začíná přemýšlet nad tím, co kdo komu by měl vlastně vracet, a zbytek dialogu tak zcela přeslechne.

Příběh ale pokračuje, teď si povídají dva muži o autě. Zřejmě mají také finanční potíže, protože jeden velmi rozhodně prohlásí: „Musíme ho prodat." (2) A vzápětí dodává: „Já ho prostě chci." Že by se s ním nakonec nemohl rozloučit?

V roztrpčení nad zmateným dějem fonetička raději přepne na jiný kanál, kde dávají zábavný pořad s hosty. Ti mají uhodnout povolání neznámé osoby. Zrovna diskutují o tom, jaké auto je k jeho výkonu potřeba, a obecně jaké kdo má auto, a fonetička slyší: „Já mám Ford ideu." (3) V autech se trochu vyzná, ale o tomto modelu nikdy neslyšela. Chvilku se pokouší vzpomenout, pak usedá k internetu a nakonec zjišťuje, že nic takového neexistuje. Dělají si legraci? No, a nejhorší je, že jí kus pořadu zase utekl a povolání záhadného hosta jí zůstává utajeno.

Co zkusit veřejnoprávní televizi? Třeba dokument o ekologickém zemědělství? Zajímavá a užitečná činnost, ale z rozhovorů se zemědělci vyplývá, že moc nevynáší. Zřejmě proto si musí hledat i jiný zdroj obživy. Proč by jinak jeden z nich říkal: „Dělají to značení."? (4) Navíc si zřejmě vyvinuli nezvyklou obchodní strategii: „Musíme to vyvážet dovozem." (5) V zemědělství ani v podnikání se fonetička nevyzná, a podruhé už informace na internetu hledat nechce, to by zmeškala zprávy.

Zprávy. Čisté, jasné, přehledné informace. Nebo ne? „Bránice proti vandalismu chce radnice města..." (6) Ne, jakého, to už se nedozvěděla, protože málem vyjekla údivem. To opravdu existuje? Je to nějaký druh brány či zábrany, nebo dokonce něco pružného, podobného útvaru oddělujícímu hrudní dutinu od břišní?

V kulturním přehledu se mluví o Milanu Kunderovi. „Před hodinou a půl mu

ministerstvo udělilo státní cenu za literaturu. Kundera nepřijal, poslal však nahrávku s poděkováním." (7) Ne vždy vřelý vztah spisovatele k České republice je obecně znám, takže sdělení nepřekvapuje. Na záznamu Kundera skoro dojatým hlasem děkuje a tvrdí, jak velmi si ocenění váží. Proč ho tedy nechce?

A nebo to ta hlasatelka popletla?

Co myslíte, je naše fonetička nahluchlá, nebo má trochu „dlouhé vedení"? Asi tušíte, že ani jedno, ani druhé. Ve skutečnosti měli autoři všech sedmi výroků v úmyslu říct něco trochu jiného. Dokázali byste odhadnout co? A věděli byste, proč se jim to nepovedlo? Zkuste se inspirovat v dalších článcích tohoto čísla a odpovědět sami, a to dřív, než budete číst dál a než nahlédnete do řešení na konci.

Všechny výroky z našeho příběhu jsou skutečné. Bohužel se je nepodařilo zachytit na nahrávku, byly však zapsány s co největší přesností bezprostředně po vyslechnutí. Pouze příklady 6 a 7 zazněly v pořadech zpravodajského typu. Příklady 1–3 sice pronesli profesionální mluvčí (herci), avšak buď v určité roli (1 a 2), nebo v pořadu, kde je jistý stupeň neformálnosti přípustný (3). Mluvčí v příkladech 4 a 5 profesionálové nebyli.

V tomto článku nechceme kritizovat projev konkrétních osob; snažíme se jen poukázat na skutečnost, že i neprofesionální mluvčí by si měl uvědomit rozdíl mezi běžnou komunikací a vystupováním v televizi nebo rozhlase a svůj projev tomu přizpůsobit. Jeho hlavním zájmem by mělo být, aby mu ostatní rozuměli – proč by jinak cokoli povídal?

Požadavek „přizpůsobení se posluchači" bohužel vede často i odborníky k domněnce, že fonetikové „zakazují" lidem mluvit tak, jak se to naučili doma, a tedy jak je to pro ně přirozené (např. Cvrček, 2006). Tvůrci především zábavní produkce často argumentují tím, že jejich postavy přece nemohou mluvit jako univerzitní profesoři na přednášce, když jde o dialog manželů u večeře. Pečlivou, ortoepickou výslovnost hodnotí jako nepřirozenou a škrobenou a zastávají názor, že mluva v takovýchto pořadech by se měla přiblížit mluvě „obyčejných lidí". (Někteří bohužel tento názor rozšiřují na projevy v médiích obecně.) Samozřejmě nelze nikomu nařídit, jak má mluvit v každodenním životě, s rodinou, přáteli, v mnoha případech ani s kolegy na pracovišti. Spisovný standard jazyka, a to na všech rovinách, je určen pro projevy s jistým stupněm veřejnosti (Palková, 1994, s. 321).

Artikulace je činnost značně namáhavá a není divu, že se mluvčí snaží maximálně si ji usnadnit. Pokud mluvíme s člověkem blízkým, který zná širší kontext (ve

smyslu nejen kontextu sdělení, ale i našich názorů, zájmů atd.) a je také zvyklý na náš způsob vyjadřování, můžeme si dovolit mnohé jen naznačit. Se seriálovými hrdiny ale většina z nás tolik času netráví, sledujeme v podstatě rozhovory cizích lidí, které však v reálném světě pro změnu nejsou určeny pro uši dalších posluchačů. A pokud chce někdo takový rozhovor vyslechnout, musí vynaložit určité úsilí – přibližně takové, jakého je mluvčí v této situaci ušetřen.

Neopomenutelným faktorem je také možnost zeptat se na informaci, kterou jsme nezachytili. Když se ve skutečném světě stane, že něčemu nerozumíme při běžném hovoru v úzkém kruhu, jednoduše požádáme o zopakování. Čím větší je počet posluchačů, tím je to ovšem obtížnější, a v divadle by dotazy rušily představení. V televizi a rozhlase tuto možnost nemáme vůbec, a pokud i nějaká postava předstírá neporozumění, není zaručeno, že „nerozumí" stejné části promluvy jako posluchač (respektive všichni posluchači).

Ve světě televizním (i rozhlasovém) je divák (posluchač) prvořadý, a mělo by být v zájmu tvůrců těchto pořadů, aby všemu rozuměl bez velké námahy, a tedy aby byl ochoten dál poslouchat. Totéž platí i pro řeč v divadle: kdyby spolu postavy na jevišti rozmlouvaly tak, jak spolu běžně mluví dva lidé, hlediště by se brzy vyprázdnilo. Posluchač by ostatně měl být na prvním místě pro jakéhokoli mluvčího, který chce někomu sdělit nějakou informaci. Pokud posluchače nutíme, aby vynakládal zvýšené úsilí pro porozumění, případně aby zpětně vyvozoval a přehodnocoval význam dříve slyšeného podle následujícího kontextu, nejenže brzy ztratí zájem, ale hrozí i nebezpečí, že domýšlení upoutá jeho pozornost natolik, až značnou část následujících informací přeslechne. Tak se to stalo i fonetičce v úvodním, byť poněkud do krajnosti dovedeném příběhu. Z. Palková v této souvislosti zavádí termín *snadná (promptní) srozumitelnost* (Palková, 2004, s. 95), což mimo jiné znamená i srozumitelnost *okamžitou*. K „zápasu" mezi mluvčím a posluchačem viz též článek Z. Palkové „Zvuková podoba veřejných mluvených projevů z hlediska jazykové kultury" v tomto čísle.

Připusťme tedy, že cokoli je proneseno v médiích, stává se projevem veřejného charakteru, a požadavek srozumitelné, nikoli nedbalé a náznakové výslovnosti je na místě. Můžeme ale dát všem mluvčím jednoduchou instrukci „mluvte srozumitelně"? Zdánlivě ano, problémem však je, že každý si pod pojmem „srozumitelnost" představuje něco jiného, pokud jde o jeho vlastní produkci. Zejména mluvčí v příkladech 6 a 7 byly určitě přesvědčeny, že mluví zcela zřetelně. Přitom však stále působí tendence ke zjednodušování artikulační „námahy". Proto je potřeba mít přesněji definovaná pravidla pečlivé a srozumitelné výslovnosti – tedy určitý spisovný standard, zachycený písemně v podobě ortoepické kodifikace.

Úlohu takového dokumentu nyní stále ještě plní *Výslovnost spisovné češtiny I.* z roku 1967 (Hála, 1967). Nechceme se zde pouštět do diskuse o vhodnosti a adekvátnosti platné ortoepické kodifikace. Také nerozvíjíme jinak důležitý cíl, s nímž je kodifikace budována, a to neutrálnost z hlediska jak stylového, tak nářečního (Palková, 1994, s. 321). Jednu skutečnost ale nelze přehlédnout: Zatímco i laická veřejnost poměrně dobře rozlišuje, které konkrétní koncovky jsou spisovné (rovina morfologická) a které výrazy lze použít ve veřejném projevu (rovina lexika), a dokonce i pravidla pravopisu je většina ochotna se naučit jako nutné zlo, mnoho Čechů nechápe, proč by se měli znovu učit vyslovovat, když mluvit přece umí „každý odjakživa". Není ovšem pravda, že laičtí posluchači nejsou schopni rozlišit pečlivou výslovnost od nedbalé a že jim nedbalá mluva nevadí. To dokazují četné stížnosti na kvalitu projevů v médiích a také výsledky testu „řečový vzor", představené mimo jiné v článku J. Janouškové a J. Veroňkové v tomto čísle. Laici jenom nejsou schopni definovat, v čem přesně ona nedbalost spočívá, a nejsou tedy ani schopni uplatnit tato kritéria na vlastní projev.

Na závěr opět krátký příběh, tentokrát ne z médií, ale skutečně „ze života". Po skončení hodiny studenti opouštějí učebnu, v malých skupinkách si začínají povídat, zatímco vyučující odpojuje mikrofony a vypíná počítač. Vtom slyší nahlas pronesené [naslanou]. Během času, který strávila bezděčným dumáním, zda studentky diskutovaly o léčebných účincích mořské vody nebo si vyměňovaly recepty, vyšla autorka výroku ze třídy – a vyučující jí ani (nezdvořile?) neodpověděla na „pozdrav"...

Barbora Hedbávná

Literatura

CVRČEK, V. Za ještě tvrdší kodifikační diktát? *Naše řeč*, roč. 89, č. 1, 2006, s. 26–29.
HÁLA, B. *Výslovnost spisovné češtiny I.* Praha : Československá akademie věd, 1967.
PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny.* Praha : Karolinum, 1994.
PALKOVÁ, Z. Srozumitelnost řeči ve vztahu k spisovnosti mluvených projevů. In MINÁŘOVÁ, E.; ONDRÁŠKOVÁ, K. (eds.). *Spisovnost a nespisovnost, zdroje, proměny a perspektivy.* Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 94–98.

Řešení kvízu

Ve všech našich příkladech došlo k záměně významu u posluchače vinou nedbalé výslovnosti mluvčího, motivované snahou sdělit co největší množství informací s co nejmenším úsilím.

(1) „Dlužím jí peníze." – vypuštění souhlásky [j], velmi časté v sousedství [i]; zároveň krácení samohlásky.

(2) „Musí mi ho prodat" – otevřená výslovnost samohlásek, záměna [i] → [e].
Příklady 1 a 2 zazněly v seriálu TV Nova *Ordinace v Růžové zahradě*, mluvčí jsou herci.

(3) „Já mám furt ideu..." (ve významu „pořád mám v hlavě myšlenku...") – opět otevřená výslovnost, [u] → [o]. Kromě tohoto výrazu mluvčí zpravidla dodržoval spisovný standard, pokud jde o slovní zásobu i morfologii, o to byl zamýšlený výraz méně předvídatelný.
Zábavný pořad TV Prima *Hádej, kdo jsem*, mluvčí je herec.

(4) „Dělají to z nadšení." – artikulační asimilace se změnou způsobu tvoření, [tš] → [č], na švu předpony neortoepická.

(5) „Musíme to vyvážit dovozem." – opět otevřená samohláska [i] → [e].
Oba předchozí případy jsou z pořadu ČT *Fenomén dnes*, mluvčí jsou neprofesionálové (zemědělci).

(6) „Bránit se proti vandalismu..." – znovu neortoepický případ artikulační asimilace na hranici slova, [ts] → [c].

(7) „Kundera nepřijel..." (tedy převzít cenu, kterou samozřejmě přijal) – ještě jednou přílišná otevřenost, tentokrát [e] → [a].
Příklady 6 a 7 jsou ze zpravodajské relace ČT1 *Události* (!), mluvčí v prvním případě je reportérka, ve druhém moderátorka.

„Jagonotoasněbure?"...

(aneb Příspěvek k přijatelnosti některých veřejných mluvčích)

... zamyslí se nahlas občan A o počasí v příštím týdnu. „Jak ono to vlasťně bude?" řekne si občan B. „Jak vono to vasně bude?" zeptá se C.

Tento článek je pouhým přeletem přes část nesmírně členité krajiny zvukové podoby češtiny, s krátkým mezipřistáním v jedné skupince mediálních mluvčích.

I. K VARIABILITĚ ŘEČI

Když dva dělají totéž, není to totéž. O zvukové realizaci promluvy to platí mnohonásob. Tytéž promluvy různých mluvčích, ale i téhož mluvčího se mohou lišit v mnoha aspektech a přitom být – přinejmenším pro rodilého uživatele téhož jazyka – obsahově plně srozumitelné. Na konečné zvukové podobě výpovědi bude mít podíl například **preciznost výslovnosti** a mnoho dalších faktorů. O některých z nich se zmiňujeme níže.

Při **artikulaci implicitní, náznakové** (Palková, 1994 [1]) se mluvčí namáhá přibližně do té míry, aby mu posluchač porozuměl. Artikulační orgány zhusta nedosáhnou cílové artikulační pozice, takže mluvčí některé hlásky jen naznačuje, pozměňuje jejich charakteristické rysy, jiné vynechává, další spojuje ve stěží rozšifrovatelnou změť zvuků. Smysl sdělení tak posluchač často podvědomě rekonstruuje například z obsahového, zvukového a/nebo situačního **kontextu** (Pols, 1999). Až několikaslabičné úryvky bývají bez dalšího kontextu i pro rodilého posluchače nesrozumitelné.

S implicitní výslovností se běžně a přirozeně setkáváme zejména ve spontánních mluvených projevech s nízkým stupněm veřejnosti. Z mediálně známých mluvčích ji ve veřejných projevech používají například B. Polívka, P. Anděl, P. Novotný, J. Krampol a další.

Explicitní artikulace se vyznačuje větším stupněm artikulační přesnosti, standardní podobou hlásek. Řeč bývá srozumitelná a zřetelná i v krátkých úryvcích, bez opory jakéhokoli kontextu. V televizi se s ní můžeme setkat u M. Ebena, J. Hanzlíka, R. Lukavského a dalších.

Extrémní formou výslovnosti je **hyperartikulace**, charakteristická poněkud přepjatým artikulačním úsilím a úzkostlivou snahou odrážet v mluvené řeči její psanou podobu i v případech, kdy to neodpovídá mluvenému standardu (např. alveolární *n* ve slovech typu *tenký*).

Svéráznou příchuť vtiskne promluvě případná **řečová vada**, nápadné **nářeční zabarvení** nebo třeba **stylizace** mluvy.

Rovněž s dalšími **aspekty souvislé řeči**, jako je hlasitost, tempo, frázování, intonace, hlasová poloha či barva hlasu, může mluvčí zacházet více či méně volně. Zvuk řeči je fenomén nesmírně **variabilní**.

Řečená volnost má ovšem svá omezení. Projev by měl být přinejmenším obsahově srozumitelný, nedovolovat více možných výkladů tehdy, když to není účelem, neměl by například vyznít ironicky, když je míněn vážně, neměl by obsahovat nezáměrné jevy, které odvádějí posluchačovu pozornost od obsahu, atp.

Výběr z bohatého inventáře **zvukových prostředků** by měl být **přiměřený komunikační situaci**. Tak činíme jakožto mluvčí vcelku přirozeně: například v čekárně u zubaře nesdělujeme své pocity stejně hlasitě jako na peróně při příjezdu vlaku, složitou myšlenku vyjádříme pomalejším tempem než upozornění na padající traverzu, při četbě pohádky zvolíme pro Karkulku méně drsný hlas než pro vlka, při oficiálním hovoru s rektorem univerzity artikulujeme méně ležérně než při nezávazném klábosení s dlouholetým kamarádem... Představme si v jednotlivých případech mluvčího, který se chová opačně. Mnozí z nás pravděpodobně vycítí **příznakovost ve výběru zvukových prostředků** (a usoudí cosi o osobě mluvčího nebo alespoň o jeho momentálním rozpoložení). Jako posluchači budeme takový výběr zvukových prostředků – pokud mluvčího nechápeme jako milého šprýmaře – považovat spíše za nepřiměřený a nepřijatelný. Zaujímáme **hodnotící hledisko**.

Asi netřeba příliš polemizovat s míněním, že „úroveň jazykové kultury v současné češtině spíše klesá. ... snižuje se přesnost a bohatost vyjadřování, ale také citlivost pro různé možnosti jazykového chování, tj. schopnost používat jazykových prostředků z různých stylových vrstev diferencovaně a záměrně podle mluvní situace“ (Palková, 1994 [2]).

V oblasti kultury řeči je určujícím **hledisko posluchače** (Palková, 1994 [2]). Na konto **mluvčích** „z povolání“ připomíná M. Krčmová: „Sama technika mluvené řeči je velmi ovlivněna spontánností výslovnosti, jen malý okruh profesionálních mluvčích se připravuje i po výslovnostní stránce“ (Krčmová, 2007).

Dovolím si mimojazykový příměr: Necháme-li si za peníze obložit koupelnu od profesionálního obkladače, právem očekáváme, že dlaždice budou nakladeny rovně, nebudou popraskané následkem neopatrného zacházení a budou držet na zdi. Očekáváme tedy řekněme standardní řemeslný výkon. Konečné hodnocení pak závisí na majiteli koupelny, kterému může být lhostejné, jak se obkladač ten den vyspal, jak husté pojivo si namíchal či jak svědomitě se učil.

Klademe si otázku, zda máme podobné **požadavky** jako na řemeslníka právě **na výkon mluvčích**, jež lze označit za **profesionální** (např. televizních a rozhlasových novinářů, politiků, učitelů) a kteří mohou do značné míry působit jako **„řečový vzor"** (Janíková, 2001 [1]).

Očekáváme od nich „standardní výkon" – řekněme **užití jazykového standardu**? Nebo je nám úroveň zvukové stránky projevu spíše lhostejná a stačí nám obsahová srozumitelnost? (Nevadí, že jsou dlaždice nakřivo, hlavně že většina drží.)

Pokud nejsme lhostejní k formě sdělení, **shodneme se** na tom, **kdo** své „řemeslo" zvládá tak, že je pro nás **přijatelným mluvčím**, a **kdo** spíše **nepřijatelným**?

Můžeme přibližně zmapovat, **které zvukové prostředky** mají **významnější** vliv na posluchačovo vnímání kultury projevu a které jsou **méně významné**?

Mluvčí A, B i C svou otázku v úvodu článku pronášejí neoficiálně a soukromě, takže formu jejich vyjádření nehodnotí širší veřejnost. Není důvod pochybovat o tom, že forma byla v souladu s mluvní situací.

Moravská asimilace znělosti se projevuje i u mluvčích českých

Nářečně: ... turistickýh mízd v lázeňskýh lesíh na Karlovarsku
Standardně: ... turistických míst v lázeňských lesích na Karlovarsku

Nářečně: Soud může uložid (bez rázu) až desed led vězení.
Standardně: Soud může uložit až deset let vězení.

Nářečně: Odveta bude asi u žen formalita. (vynechané "j", velmi častý jev)
Standardně: Odveta bude asi uš jen formalita.

Nářečně: Já vím, že mě má žrát.
Standardně: Já vím, že mě máš rád.

Nářečně: ... gdižužnečekáš (z písně k televiznímu seriálu, zpěvák je Slovák)
Standardně: ... když uš nečekáš

II. K EXPERIMENTU

V návaznosti na metodu užívanou po léta ve Fonetickém ústavu FF UK (Janíková, 2001 [2]) jsme se studenty kursu Teorie a praxe řečové komunikace **před třemi lety** započali **experiment**, který trvá dosud.

Jeho **tématem** je **kultura zvukové stránky projevů** srovnatelných **mediálních mluvčích**.

Cílem bylo **zjistit míru přijatelnosti** vybraných mluvčích, případně se dále pokusit vysledovat, u kterých zvukových prostředků je vnímatel „náročnější" na jejich standardní, logické či přiměřené využití.

Základní **metodou** je **percepční test**, dále **poslechová analýza** a jedna skupina respondentů provedla **doplňkový percepční test**.

Výběr mluvčích

Při debatě o výběru kategorie mluvčích jsme vycházeli z požadavku vysoké míry jejich srovnatelnosti. Rozhodli jsme se pro televizní mluvčí a hledali jsme pořad stejného či velmi podobného obsahového a funkčního zaměření. Z vytipovaných pořadů našim požadavkům nejlépe vyhovovaly každodenní **relace o počasí**, jejichž obsah je natolik monotónní, že při testování neodvádí posluchačovu pozornost od formy. Mluvčí se zde vyjadřují ke stejnému tématu, používají velmi podobnou slovní zásobu, mají přibližně stejné časové dispozice, jedná se vesměs o připravené monology se stejným informačním záměrem.

Zvukový materiál, percepční testy

Studenti pořídili počátkem roku 2004 nahrávky 11 hlasatelů počasí z České televize, Primy a Novy. Od každého hlasatele vybrali nebo sestříhali úryvek v trvání 60 sekund + čas na dokončení věty (test „Počasí04").

V roce 2007 další skupina studentů vyrobila obdobným způsobem percepční test se sedmi mluvčími (test „Počasí07"). Někteří vystupují i v předešlém testu.

Řazení jednotlivých projevů v percepčních testech je náhodné.

Tab. 1: Seznam mluvčích

„Počasí04"		„Počasí07"	
mluvčí	televize	mluvčí	televize
Karas	ČT	Karas	ČT
Lacinová	ČT	Zárybnická	ČT
Míková	ČT	Žák	ČT
Zákopčaník	ČT	Adámková	NOVA
Zárybnická	ČT	Jančařík	NOVA
Dolinová	NOVA	Mráčková	NOVA
Jančařík	NOVA	Voláková	PRIMA
Mráčková	NOVA		
Pletánková	PRIMA		
Vítová	PRIMA		
Voláková	PRIMA		

Zadání testu

Respondenti mají za úkol subjektivně ohodnotit přijatelnost (kvalitu) jednotlivých mluvčích na stupnici od +2 (výborný veřejný mluvčí, vzor pro ostatní) do -2 (zcela nepřijatelný mluvčí, zralý pro hodinovou výpověď). Pro jemnější rozlišení mohou ve formuláři označit příslušný stupeň jako „lepší" nebo „horší". Tak se škála hodnocení rozšíří na patnáct stupňů (0–14).

III. POSTUP PŘI EXPERIMENTU A NĚKTERÉ JEHO VÝSLEDKY

1. Pořadí mluvčích podle respondentů

V letech 2004 až 2007 se percepčního testu zúčastnily tři skupiny respondentů v celkovém počtu 42 („Počasí04"). Některé výsledky byly potvrzeny v roce 2007 dalšími deseti skupinami v celkovém počtu 111 respondentů („Počasí07", viz níže). Pořadí mluvčích podle úspěšnosti (počtu bodů přidělených každému mluvčímu v jednotlivých skupinách respondentů) ukazuje tabulka 2.

Výsledky testu „Počasí04" uvádíme po skupinách, protože byly pořizovány v různých letech, výsledky testu „Počasí07", který zadávali studenti v roce 2007 v dalších skupinách, jsou pro přehlednost uvedeny souhrnně.

Tab. 2: Pořadí mluvčích podle respondentů

poř.	„Počasí04" I.	II.	III.	„Počasí07"
1.	**Voláková**	**Voláková**	**Voláková**	Adámková
2.	**Karas**	**Karas**	**Karas**	**Voláková**
3.	Míková	Pletánková	Pletánková	**Karas**
4.	Pletánková	Jančařík	Jančařík	Jančařík
5.	Jančařík	Mráčková	Zárybnická	Mráčková
6.	Zárybnická	Dolinová	Míková	Zárybnická
7.	Dolinová	Míková	Dolinová	Žák
8.	Mráčková	Zárybnická	Lacinová	
9.	Lacinová	**Vítová**	Mráčková	
10.	**Vítová**	**Zákopčaník**	**Vítová**	
11.	**Zákopčaník**	Lacinová	**Zákopčaník**	

Za mile překvapující lze považovat fakt, že dva stejní mluvčí (Voláková, Karas) jsou ve všech třech skupinách testu „Počasí04" hodnoceni jako nejpřijatelnější, a to dokonce ve stejném pořadí. Pořadí je zachováno i v „Počasí07", kde přibyla Adámková. Texty byly pořízeny s tříletým odstupem. Průměrný udělený počet bodů se pohybuje kolem 11 bodů ze 14 možných.

Ve spodní části tabulky testu „Počasí04" se rovněž vyskytují stejná jména

(Vítová, Zákopčaník) s průměrným hodnocením okolo 4 bodů.

Takové **hodnocení** se jeví jako poměrně **stabilní** a podporuje předpoklad, že posluchači mají **jisté ustálené nároky na kvalitu zvukové stránky projevu** v dané mluvní situaci.

Dosti vyrovnané je rovněž umístění některých dalších mluvčích, jako jsou Pletánková, Jančařík, Dolinová. U čtyř mluvčích je hodnocení o něco rozkolísanější: Míková, Zárybnická, Mráčková, Lacinová.

V testu „Počasí07" někteří mluvčí ubyli (Vítová, Zákopčaník, Pletánková, Míková, Dolinová, Lacinová) a přibyli jiní (Adámková – v testu nejpřijatelnější, Žák – nejméně přijatelný).

2. K významnosti některých zvukových aspektů projevu

2.1 Poznámky k poslechové analýze

Mezi úkoly studentů, kteří testy připravovali, patřil **ortografický přepis** položky v testu, její **ortoepická transkripce** a dále **poslechová analýza** textu, jejíž výsledky zobrazili v **reálné transkripci.**

Na úrovni segmentální se věnovali hláskovým deformacím, tedy takovým rysům hlásek, které pozměňují jejich standardní podobu. Prováděli statistické zpracování vokalické kvantity a kvality, posuzovali realizace konsonantů a konsonantických skupin. Zachyceny byly také nestandardní výsledky asimilačních procesů, vznikající jako důsledky vlivu nářečí, nedbalé výslovnosti atd.

V rovině suprasegmentální mapovali nedostatky v těchto oblastech: umístění slovního a větného přízvuku, logičnost frázování, intonace. Dále konstatovali výskyt neřečových zvuků a vad řeči. Vyjadřovali se k přiměřenosti tempa řeči a jeho změn, k působení barvy a kvality hlasu a hlasové polohy. Závěrem komentovali případné komunikační dominanty v projevech mluvčích (Uličný, 1998), jejich nápadné charakteristiky, kuriózní rysy a popisovali svůj celkový dojem.

Na tomto místě si dovolím ocitovat studentku, která shrnuje výsledky poměrně náročné, svědomitě pojaté práce: *„Uvědomuji si také, že se místy může projevit jistá disproporce v hodnocení a klasifikaci. Někdy jsem soudila přísně, někdy snad zase mírně ..., ale to už se projevuje ta míra subjektivnosti, s níž se asi prostě musí počítat.* " Nelze než souhlasit. Jednoznačná klasifikace některých, zvláště kombinovaných deformací skutečně přináší značné potíže a leckdy bývá nemožná. Například zkrácené krátké vokály jsou zhusta neidentifikovatelné (Hedbávná, 2006) atd. Hodnocení některých výše uvedených aspektů je pak na subjektivitě založeno.

2.2 Doplňkový percepční test – kategorie hodnocení

V roce 2007 jsme se pokusili se studenty mírně nahlédnout pod povrch celkového hodnocení jednotlivých mluvčích a položili si otázku, co nás jako hodnotitele vede k tomu, že se nám někteří mluvčí hromadně zamlouvají a jiní nikoli. V diskusi jsme stanovili 13 kategorií týkajících se zvukové stránky projevu, které by mohly mít významnější vliv na hodnocení mluvčího (viz tab. 3).

Zvolili jsme dva „tradičně" nejpřijatelnější (Voláková, Karas) a dva nejméně přijatelné (Vítová, Zákopčaník). Studenti opakovaně poslouchali projev každého z nich a hodnotili jej na patnáctičlenné stupnici (od -2 do +2, opět s možností jemnější diferenciace), a to s vědomím, že kategorie jsou značně nesourodé a jejich posuzování vyžaduje odlišné přístupy.

Tab. 3: Kategorie doplňkového testu

1.	přízvuk slovní
2.	pauzy (nádechové i logické, logičnost frázování)
3.	technika dýchání (neslyšnost nádechů)
4.	melodie (přiměřenost, logičnost, spisovnost)
5.	tempo (přiměřenost, logičnost změn tempa)
6.	větný přízvuk (logičnost)
7.	intenzita (přiměřenost, logičnost změn intenzity)
8.	barva hlasu
9.	hlasová poloha
10.	neřečové zvuky
11.	vady řeči
12.	kultivovanost
13.	artikulace

Výsledky doplňkového percepčního testu nelze přeceňovat a vnímáme je spíše jako orientační vhled do možnosti působení jednotlivých kategorií na celkový dojem posluchače. Z diskuse rovněž vyplynuly různé faktory omezující výpovědní schopnost výsledků testu a současně návrhy na další postupy. Přesto některé tendence stojí za zmínku.

3. Některé výsledky experimentu a následné úvahy

Výsledky percepčních testů „Počasí04" a „Počasí07" (dále též jen „04" a „07"), poslechových analýz, doplňkového percepčního testu a komentáře studentů jsou základem pro následující řádky.

3.1 Tempo řeči

Tuto kategorii zde uvádíme zvlášť, protože je jediná, kterou můžeme za daných podmínek číselně vyjádřit s vysokou přesností, a to počtem slabik za sekundu

(osobní tempo mluvčího). Tempo řeči se rovněž objevuje v doplňkovém percepčním testu, v němž je studenti hodnotili z hlediska jeho přiměřenosti a z hlediska přiměřenosti a logičnosti jeho změn. Nízké hodnocení pak může znamenat, že respondentovi nevyhovuje příliš vysoké či nízké tempo nebo jeho změny. Číselné vyjádření průměrného tempa pochopitelně nic neříká o jeho změnách. K těm se někteří respondenti vyjadřovali v komentářích.

Studenti uvádějí mluvní tempo celkové (Palková a kol., 2004), které zahrnuje všechny pauzy. V předpovědích počasí jsou jiné pauzy než nádechové spíše vzácné.

Informace o **tempu řeči v češtině** jsou zatím dílčí a jejich srovnatelnost je omezená. Např. Z. Palková porovnávala projevy několika profesionálních a neprofesionálních mluvčích a jako průměrnou hodnotu uvádí 4,89 slab./s. J. Bartošek, který se zabýval projevy rozhlasových reportérů, uvádí maximální průměrnou hodnotu 6,67 slab./s, minimální 3,33 (údaje jsou převzaty z Palková [1], 1994). U našich mluvčích se hodnoty průměrného tempa pohybují mezi 5,52 a 7,10 slab./s.

Otázku, do jaké míry může tempo jako jeden z mnoha faktorů ovlivnit celkový dojem posluchače, sice nelze na základě našeho materiálu vyřešit, ale podívejme se na některé zajímavé údaje.

V „07" se u celkově nejpřijatelnějších mluvčích pohybuje tempo kolem 6 slab./s (Adámková 6,13; Voláková 5,85), zatímco u nejméně přijatelných přesahuje 7 slab./s (Zárybnická 7,10; Žák 7,02). Zde by člověk mohl nabýt dojmu, že pomalejší tempo je téměř zárukou vysoké míry celkové přijatelnosti mluvčího pro posluchače. Podíváme-li se ovšem na test „04", zjistíme, že tempo nejméně přijatelných mluvčích je dosti nízké (Zákopčaník 6,07 slab./s; Vítová dokonce 5,52 slab./s), zatímco tempo celkově velmi přijatelného Karase je poměrně vysoké (6,84 slab./s). **Objektivní vyjádření průměrného tempa** můžeme doplnit o výsledky **doplňkového percepčního testu**, které ukazují, jaký mají respondenti **dojem z tempa** jednotlivých mluvčích. Studenti přidělili mluvčím body takto:

- celkově nejúspěšnější Voláková (5,85 slab./s) má 114 bodů,
- nejméně přijatelní Zákopčaník (6,07 slab./s) a Vítová (5,52 slab./s) dostali 95 a 75 bodů,
- zatímco celkově velmi přijatelný Karas (6,84 slab./s) obdržel pouhých 67 bodů!

U nejméně přijatelných přitom je třeba počítat s tím, jak studenti podotkli, že respondent už ví, že jsou celkově „špatní", a tak jim leckdy automaticky dá méně bodů. Jak vidno, mluvčí Karas ovšem respondenty neobelstil, a přestože jej zvolili mezi dva celkově nejlepší, přidělili mu za tempo méně bodů než oněm nepřijatelným.

Přestože je bodové hodnocení dojmu ošidné a nelze vyloučit, že si respondent na někoho „zasedne" a jinému nadržuje, výše uvedený případ naznačuje jistou vypovídací schopnost testu.

Srovnáme-li hodnoty tempa řeči s jejich odrazem v percepci respondentů, stěží se můžeme ubránit myšlenkám o existenci **tendence ke kladnějšímu hodnocení pomalejšího tempa**.

Případ Karase na straně jedné a Vítové se Zákopčaníkem na straně druhé ukazuje jistou **autonomii** kategorie „tempo řeči" a její **významnosti** ve vnímání posluchačů. Současně je zřejmé, že se nejedná o kategorii rozhodující a že existují jiné, které Karase vynesou na přední místo, zatímco pro Vítovou a Zákopčaníka znamenají propad.

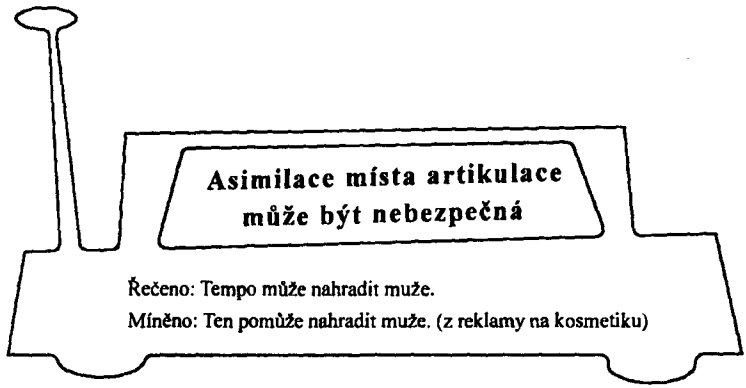

3. 2 Tempo řeči a artikulace

Tempo řeči a preciznost artikulace spolu, jak známo, do určité míry souvisejí. Některé hlásky si zachovávají své charakteristické rysy i při výraznějších změnách artikulačního tempa, jsou vůči nim odolnější, jiné při rychlejším tempu některé své rysy ztrácejí nebo bývají zcela vypouštěny (Machač, 2004), vokály ztrácejí kvalitu (Hedbávná, 2006; Palková, 2001) atd. To se ve značné míře týká i hlasatelů počasí, kteří – jako jiní profesní mluvčí – v odborných, často frekventovaných výrazech vynechávají i celé slabiky. Příkladem může být u jedné „rosničky" pravidelné vypouštění tří slabik z devítislabičného slova „biometeorologická", ze kterého pak vzniká úsporné „biometrogická". Mluvčího to stojí méně času a energie a nutno dodat, že není jisté, zda si toho některý z občanů A, B, C vůbec všimne.

Zde předkládám několik poznámek studentů na téma „tempo a artikulace" u nejpřijatelnějších a nejméně přijatelných mluvčích:

Voláková – výrazně nejlepší artikulace. V souvislosti s obsahem předchozího odstavce a poměrně nízkým tempem to není překvapující.

Karas – přesto, že je mezi nejlepšími mluvčími, má nejhorší tempo. Tuto skutečnost jsme komentovali výše, ale navazuje na ni poznámka další:

Zákopčaníkova artikulace je hodnocena přísněji díky pomalému tempu. (U Karase je tempo rychlé, takže jsme k nedbalé artikulaci méně kritičtí.) Studentka – možná nevědomky – mimo jiné naráží na existenci prestových a lentových forem (Meinhold, 1973). Zjednodušeně řečeno – rychlejšímu artikulačním tempu vcelku přirozeně odpovídá poněkud zjednodušená forma výslovnosti (prestová), pomalejší artikulační tempo lépe umožňuje plnou výslovnost (lentová). Používáme-li v pomalejším tempu zjednodušené, prestové formy, může posluchač nabýt dojmu, že je mluva ledabylá. Lentové formy při rychlém tempu mohou navozovat dojem přepjatého artikulačního úsilí. Je-li v souladu forma s tempem, nepůsobí to rušivě. V našem případě by to znamenalo, že u pana Karase je forma s tempem spíše v souladu, zatímco u pomaleji artikulujícího Zákopčaníka se stává zjednodušená výslovnost nápadnou a je hodnocena negativně.

3.3 Některé poznámky k výsledkům doplňkového percepčního testu

Jak bylo výše řečeno (viz 2.2), deset studentů hodnotilo v roce 2007 nejpřijatelnější (dále též VolKar) a nejméně přijatelné mluvčí (dále též VítZák) ve 13 kategoriích (viz tab. 3). Z výsledků některé vybíráme.

Každý mluvčí mohl získat maximálně 1820 bodů (13 kategorií x 14 bodů x 10 respondentů). Tabulka 4 uvádí celkově získaný počet bodů a jejich procentuální vyjádření vůči maximu.

Tab. 4: Hodnocení vybraných mluvčích ve všech kategoriích

mluvčí	body	%
Voláková	1617	88,8
Karas	1428	78,5
Vítová	889	48,8
Zákopčaník	856	47,0

Zatímco mluvčí Vítová a Zákopčaník mají velmi vyrovnané hodnocení, mezi Volákovou a Karasem je téměř desetiprocentní, nezanedbatelný rozdíl.

Podívejme se na vnitřní strukturu bodování, která ukazuje přijatelnost mluvčích v jednotlivých kategoriích (viz tab. 5). Maximální dosažitelný počet bodů je 140 (14 bodů x 10 respondentů). Dva sloupce vpravo vyjadřují, kolika procenty se na přiděleném počtu bodů podílejí nejpřijatelnější (VolKar) a nejméně přijatelní mluvčí (VítZák).

Tab. 5: Bodové hodnocení vybraných mluvčích v jednotlivých kategoriích

	Vol	Kar	Vít	Zák	VolKar [%]	VítZák [%]
přízvuk slovní	126	119	67	79	63,3	36,7
pauzy, frázování	129	110	47	40	73,3	26,7
dýchání	101	115	46	43	70,3	29,7
melodie	117	101	81	56	60,7	39,3
tempo	114	67	75	95	54,0	46,0
větný přízvuk	129	120	47	61	70,7	29,3
intenzita	135	117	85	69	61,9	38,1
barva hlasu	122	116	95	75	57,8	42,2
hlasová poloha	127	134	104	99	55,9	44,1
neřečové zvuky	136	127	50	95	66,6	33,4
vady řeči	140	131	113	85	57,1	42,9
kultivovanost	136	102	41	33	76,4	23,6
artikulace	105	69	38	26	73,2	26,8

Podrobný rozbor těchto a dalších dat získaných z doplňkového percepčního testu by byl značně rozsáhlý a vzhledem k počtu respondentů ne zcela reprezentativní, takže se věnujeme jen několika vybraným výsledkům.

Největší rozdíly mezi VolKar a VítZák vykazuje „zastřešující" kategorie *kultivovanost*. Na tomto hodnocení se jistě podílejí podstatné rozdíly v kategoriích *pauzy, artikulace, větný přízvuk, dýchání* a další.

U artikulace bývá za nápadně rušivé označováno například četné *vložené šva* na hranici slov u Vítové (například: tak@ například@; pro zítřek@ bi mňelo bít@; až@ zataženo; místi déšť@ déšť@ se sňehem; mínus@ devjet@ stupňú). Během minutové relace mluvčí pravidelně vkládala šva 20x až 30x, takže přidávala stejný počet slabik (ukázku ze zvukového záznamu lze nalézt na stránkách Fonetického ústavu v rubrice Pro veřejnost). Že by důsledek nevhodného poučení o realizaci konsonantických skupin? Z této osobní charakteristiky se jí podařilo pro mnohé posluchače vytvořit komunikační dominantu, která poměrně spolehlivě odvádí pozornost od obsahu. Stav z minulých let se však po čase výrazně zlepšil. Že by v důsledku dalšího poučení?

Respondenti se shodli také na podstatném rozdílu v úrovni artikulace mezi Volákovou a Karasem, jak jsme komentovali výše.

Z dalších nápadných artikulačních prohřešků jmenujme u Vítové a dalších otevřené vokály, „nedotažené" konsonanty, jejich desonorizace (Zákopčaník), vynechávání atd.

Správné umísťování pauz a členění na promluvové úseky může být nezbytnou

podmínkou pro bezproblémové pochopení obsahu sdělení. Mluvčí z povolání by jistě měl umět hospodařit s dechem a nenadechovat se například mezi předložkou a jménem.

Nesprávné umístění větného přízvuku může svědčit o neporozumění textu, v našem případě také o vytvoření nevhodného stereotypu. Například pravidelné zdůrazňování v předpovědích tak frekventovaného slova „celsia" postrádá logiku, neboť nepřináší novou informaci, zatímco číslovka označující počet stupňů ano.

Další podstatné rozdíly či shody v hodnocení mluvčích podle kategorií mohou čtenáři vyplynout z vlastního porovnání číselných údajů v tabulce 5.

Vzhledem k tomu, že výzkum nepovažujeme za ukončený a že je třeba použít další postupy pro ověření různých tendencí, se nepouštíme na tomto místě do dalších rozborů.

4. Mluvčí podle televizních stanic

Následující tabulka přináší pořadí jednotlivých mluvčích podle příslušnosti k televizním stanicím.

Tab. 6: Pořadí mluvčích a televizní stanice

	„Počasí04"		„Počasí07"	
	mluvčí	**televize**	**mluvčí**	**televize**
1.	Voláková	PRIMA	Adámková	NOVA
2.	Karas	ČT	Voláková	PRIMA
3.	Pletánková	PRIMA	Karas	ČT
4.	Jančařík	NOVA	Jančařík	NOVA
5.	Míková	ČT	Mráčková	NOVA
6.	Zárybnická	ČT	Zárybnická	ČT
7.	Dolinová	NOVA	Žák	ČT
8.	Mráčková	NOVA		
9.	Lacinová	ČT		
10.	Vítová	PRIMA		
11.	Zákopčaník	ČT		

Studenti se o celkovém dojmu, tedy nejen ze zvukové stránky projevu, vyjadřovali pochvalně na adresu hlasatelů ČT, neboť působí zasvěceným a neafektovaným dojmem. Následně jsme se o nich na internetu dočetli, že většina po studiích pracovala nebo pracuje jako meteorologové. Na stránkách TV NOVA jsme informace nenalezli a o hlasatelích TV PRIMA jsme se mohli dozvědět, co rádi vaří, pijí apod.

5. Krátká a zcela spekulativní poznámka o přísnosti respondentů

Je zřejmé, že co respondent, to poněkud jiné nároky na mluvčí. Podle počtu

bodů, které jednotliví studenti celkem při percepčním testu „04" udělili, lze do jisté míry usuzovat na jejich relativní přísnost. Čtrnáct studentů jsme seřadili vzestupně od „nejpřísnějšího" k „nejhodnějšímu" a poznamenali u nich kraj, kde prožili převážnou část života (viz tab. 7).

Poznámka: Na tomto místě autor odolává pokušení ukázat, jak lze omezená, statisticky řádně nezpracovaná a neověřená data využít jako „objektivní" podklad pro účelovou interpretaci a následné ohlupování veřejnosti „vědecky zjištěnými skutečnostmi". I to se, bohužel, výjimečně stává. Na základě našich údajů nelze zobecňovat, nejedná se o sociofonetický výzkum. Výsledky uvádíme jen jako zajímavost a nemáme v úmyslu činit jakékoli závěry, natož pak vzbuzovat sexistické či lokálně šovinistické nálady.

Tab. 7: Přísnost respondentů

mluvčí	body	místo	pohlaví
1	64	Plzeň	f
2	65	jzč+stč	f
3	70	Slovensko	f
4	70	Vysočina	f
5	71	Praha	f
6	71	stč	f
7	71	jzč	f
8	73	**Praha**	f
9	76	**Praha**	m
10	78	**Praha**	f
11	79	jzč	m
12	81	**Praha**	m
13	83	**Praha**	f
14	90	**Praha**	m

Povšimněme si seskupení zvýrazněných údajů. Na první pohled to podle těchto skromných údajů vypadá, že mimopražské ženy mají celkově větší nároky na kvalitu mluvčích než muži z Prahy.

Další, méně homogenní skupinu 98 respondentů jsme rozdělili na polovinu podle počtu bodů, které mluvčím přidělili. V „přísnější" polovině figuruje 8 mužů z Prahy, v „méně náročné" polovině se jich ocitlo 18. Počet mimopražských žen je vyrovnaný (20/18).

Časem se pokusíme za použití odpovídajících metod zjistit, zda má pohlaví a regionální příslušnost respondenta, dle možností také věk a úroveň vzdělání, nějaký vztah k jeho nárokům na zvukovou podobu projevů „profesionálních mluvčích".

IV. ZÁVĚREM

Výsledky experimentu naznačují, že jako posluchači očekáváme od tzv. profesionálních mluvčích jistou úroveň zvukové stránky projevu, že nám v tomto směru není lhostejná neschopnost a nekompetentnost a že dosti konsistentně rozlišujeme mezi mluvčími dobrými a špatnými.

M. Krčmová píše: „Po rozšíření zvukových médií se vzorem (pro posluchače) může stát výslovnost některé rozhlasové stanice nebo televizních moderátorů." (Krčmová, 2007). Na závěr vyjádřeme smělé doufání, že se v době jistého úpadku kultury vyjadřování budeme setkávat s rostoucím počtem kvalitních řečových vzorů a že nám média budou ve stále větší míře nabízet mluvčí schopné rozlišovat mluvní situace, podle nich volit zvukové prostředky a v řadě neposlední aktivně ovládat jazykový standard.

A až se toho dočkáme, řeknou jednou občan A ml., B ml. nebo C ml. svému rodiči: V pořádku, doma hovoř, jak je ti libo, ale až zas budeš před mikrofonem, uvědom si, že jsi placen za kvalitní výkon, že jej národ očekává a že jsi možným řečovým vzorem. Stačí, že polovina našich populárních zpěváků hřímá „mééém tě rééééd nastokrééét..." Ale to už je jiná kapitola...

Pavel Machač

Poděkování

Tato studie vznikla za podpory projektu VZ MŠMT 0021620825.

Literatura

HEDBÁVNÁ, B. Identification of Czech vowels from connected speech without context. In VÍCH, R. (ed.). *Speech Processing – 16th Czech-German Workshop.* Praha : ÚRE, 2006, s. 24–30.

JANÍKOVÁ, J. Můj řečový (ne)vzor. *Čeština doma a ve světě,* roč. 9, č. 3–4, 2001 [1], s. 163–164.

JANÍKOVÁ, J. Moderátoři televizního zpravodajství (ze série poslechových testů „Řečový vzor"). *Čeština doma a ve světě,* roč. 9, č. 3–4, 2001 [2], s. 178–203.

KRČMOVÁ, M. http://is.muni.cz/elportal/estud/ff/js07/fonetika/materialy/index.html. [cit. 2007-23-08]

MEINHOLD, G. *Deutsche Standardaussprache – Lautschwächungen und Formstufen.* Jena : Friedrich-Schiller-Universität, 1973.

MACHAČ, P. Stabilita zvukových charakteristik fonémů ve spontánních mluvených projevech. In HLADKÁ, Z.; KARLÍK, P. (eds.). *Čeština – univerzália a specifika.* roč. 5., Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 427–435.

PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny.* Praha : Karolinum, 1994 [1].

PALKOVÁ, Z. Kultura mluvené řeči v současné češtině. *Česká logopedie 1993,* Praha : Macropulos, 1994 [2], s. 7–11.

PALKOVÁ, Z.; VEROŇKOVÁ, J.; VOLÍN, J.; SKARNITZL, R. Stabilizace některých termínů pro fonetický popis češtiny v závislosti na výsledcích současného výzkumu. In DUBĚDA, T. (ed.). *Sborník z konference česko-slovenské pobočky ISPhS 2004.* Praha : Univerzita Karlova, 2004, s. 65–74.

PALKOVÁ, Z. Kolik samohlásek vám zbývá? *Čeština doma a ve světě,* roč. 9, č. 3–4, 2001, s. 139–142.

POLS, L. C. W. Flexible, robust, and efficient human speech processing versus present-day speech technology. In *Proceedings of XIV ICPhS*. San Francisco : Congress Organizers, 1999, s. 9–15.
ULIČNÝ, O. Komunikační dominanta. In *Prace filologiczne*. Warszawa : Instytut Języka Polskiego, 1998, s. 485–488.

Nejasné hranice slov zatemňují smysl

Řečeno: Živímněmé děti.
Míněno: Živím němé děti? nebo Živí mě mé děti?
Řečeno: Už si jdešlehnout?
Míněno: Už si jdeš lehnout? nebo Už si jde šlehnout?
Řečeno: ... a už dostáváškolu.
Míněno: ... a už dostává školu? nebo... a už dostáváš školu? nebo ... a už dostáváš kolu?
Řečeno: Na tohledají od poveď vědci.
Míněno: Na tohle dají odpověď vědci? nebo Na to hledají odpověď vědci?

Test moderátorů Objektivu a Toulavé kamery jakožto řečových vzorů

Úvod

V rámci seminářů zaměřených na teorii a praxi řečové komunikace se studenti fonetiky seznamují mimo jiné i s vytvářením, zadáváním a vyhodnocováním poslechových testů typu „Řečový vzor". Termín „řečový vzor" zde nemá ryze kladný, pozitivní význam, jde o mluvčího, který svým vystupováním působí (tak či onak) na širokou veřejnost, nejčastěji prostřednictvím médií. Vznikají tak sondy, které mapují podobu mluvených projevů u současných mluvčích v rozhlase nebo v televizi (srov. např. Veroňková, 2004; Janoušková, 2004).

Materiál a metoda testování

V našem případě[1] hodnotili na jaře roku 2005 neprofesionální posluchači (rodilí mluvčí češtiny studující germanistiku na FF UK) čtyři profesionální moderátory

ČT1, kteří se v této době pravidelně střídali v uvádění dvou populárně-naučných zeměpisných pořadů vysílaných v neděli dopoledne (Objektivu a Toulavé kameře). Protože jednotlivé mluvní výkony moderátorů jsou v těchto pořadech poměrně krátké, vybrali jsme od každého z nich 3 promluvy tak, aby dohromady trvaly přibližně 1 minutu. Také zvuková kvalita musela být vyhovující, vyhýbali jsme se například situacím, v nichž byla řeč podkreslena hudbou. Zvukový materiál jsme získali nahráváním pořadů na začátku roku 2005.

Testování se zúčastnilo 22 posluchačů. Ti měli na škále čísel 1–7 ohodnotit výkon každého z moderátorů (1 = zcela nepřijatelný projev; 7 = ideální mluvčí, může sloužit jako vynikající řečový vzor). Posluchači měli k dispozici pouze zvukovou nahrávku, hodnocení tedy nemohlo být ovlivněno např. užíváním nonverbálních prostředků. Jména mluvčích nebyla sdělena.

Šlo především o zaznamenání subjektivního spontánního pocitu, nikoli o detailní fonetickou analýzu, proto byli posluchači instruováni, aby brali v potaz nejen správnou a zřetelnou výslovnost, ale i například mluvní tempo, umístění nádechů, hlasitost projevu a celkové působení mluvčího (příjemnou výšku a barvu hlasu atd.). Po posluchačích nebylo požadováno, aby uváděli důvody, které je vedly k jejich rozhodnutí.

Výsledky

V tabulce uvádíme pořadí zkoumaných moderátorů podle přijatelnosti pro posluchače. Maximálně mohl každý mluvčí získat 154 bodů, minimálně pak 22.

Pořadí	Mluvčí	Počet bodů	% z max. možných bodů
1.	Toušlová	116	75,3
2.	Šámalová	109	70,8
3.	Maršál	105	68,2
4.	Engelová	83	53,9

Mluvčí na prvních třech místech dosáhli poměrně uspokojujícího výsledku (přijatelnost nad/těsně pod 70 %). Mezi nimi a mluvčí na místě čtvrtém se však v počtu dosažených bodů objevil výrazný rozdíl. Hodnocení posluchačů je tedy pro moderátorku na 4. místě oproti ostatním značně nepříznivé.

Závěr

Žádný z moderátorů Objektivu ani Toulavé kamery se posluchačům nezdál nepřijatelný, nikdo však také nebyl hodnocen jako zcela bezvadný, vynikající mluvčí. Po provedení fonetické analýzy zkoumaných projevů jsme došli k závěru, že posluchači posuzují přijatelnost řečového vzoru podle řady různých faktorů.

Pokud se totiž detailněji zaměříme například na odchylky od ortoepie, nejčastěji se jich dopouští paradoxně mluvčí, která v přijatelnosti dosáhla hodnocení nejlepšího. Lze si zde položit otázku, zda u posluchačů tohoto testu při hodnocení nepřevládl např. faktor příjemné barvy a výšky hlasu, či do jaké míry posluchači odchylky od spisovného standardu vnímají. Výsledky tohoto malého testu ale samozřejmě nelze považovat za dostatečné pro zodpovězení těchto otázek.

Veronika Homolková

Literatura

JANOUŠKOVÁ, J. Radiožurnál 2001–2002. Poslechová analýza samohlásek a její konfrontace s intuitivním hodnocením posluchačů v testech „Řečový vzor". In MINÁŘOVÁ, E.; ONDRÁŠKOVÁ, K. (eds.). Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny, perspektivy. Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 108–120.
VEROŇKOVÁ, J. Průřez rozhlasovými stanicemi 1999–2002 (ze série poslechových testů „Řečový vzor"). In MINÁŘOVÁ, E.; ONDRÁŠKOVÁ, K. (eds.). Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny, perspektivy. Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 99–107.

Poznámky

[1] Tento příspěvek čerpá z výsledků testu, který vznikl v rámci semináře Teorie a praxe řečové komunikace II pod vedením P. Machače.

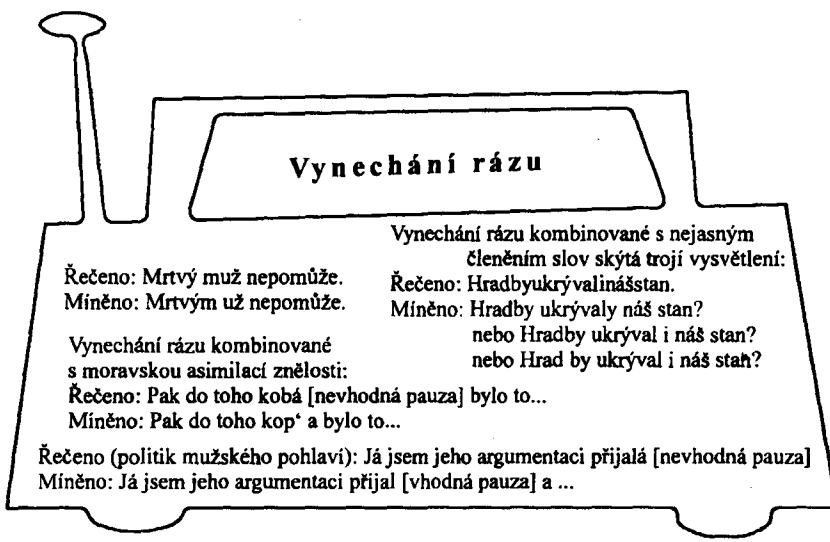

Moderátoři večerního televizního zpravodajství 2003

Dívali jste se včera na zprávy? A poslouchali jste je? Jak hodnotíte projev Ivety Toušlové či Romana Pistoria?

Své hodnocení můžete porovnat s dalšími posluchači, kteří projevy moderátorů hlavní zpravodajské relace posuzovali v rámci série poslechových testů „Řečový vzor".

1. Materiál

Večerní zprávy jsou bezesporu jedním z nejsledovanějších pořadů v českých celoplošných televizích. Jejich moderátoři jsou populárními osobnostmi a představují jeden z vlivných řečových vzorů (Kuldanová, 2001). Podívejme se, zda jsou moderátoři večerního televizního zpravodajství řečovými vzory spíše lepšími, nebo spíše horšími, a pojďme si na jejich projevech ukázat některé často se vyskytující nedostatky mluvených textů.

Otestovaly a analyzovaly jsme celkem 15 mluvčích, 9 žen a 6 mužů, moderujících večerní zpravodajství ve třech českých celoplošných televizích. Nahrávky byly pořízeny v listopadu 2003.

Testovaní mluvčí (televizní stanice i mluvčí jsou uváděni v abecedním pořadí):

ČT 1	Nova	Prima
Marcela Augustová	Jana Adámková	Štěpánka Duchková
Bohumil Klepetko	Lucie Borhyová	Martina Kociánová
Josef Maršál	Pavla Charvátová	Dana Makrlíková
Iveta Toušlová	Reynolds Koranteng	
Roman Pistorius	Karel Voříšek	
Jolana Voldánová	Pavel Zuna	

2. Sestavení testu

Test sestavily autorky článku.

Položky testu tvoří vzorky projevů jednotlivých mluvčích. Každá položka se skládá nejčastěji ze 4–5 kratších úryvků tvořených ucelenými (= nezkrácenými) zprávami. Celková délka položky je 70–80 s, což posluchači poskytuje dostatek času pro rozhodování o kvalitě mluvčího.

Pro řazení položek v testu, které může mít určitý vliv na posluchačské hodnocení, jsme si stanovily tyto podmínky: 1. za sebou následují max. dva mluvčí ze stejné stanice, 2. za sebou následují max. dvě osoby stejného pohlaví.

Byl pořízen videozáznam televizního vysílání, zvuk byl digitalizován a vybrané vzorky sestříhány pomocí softwaru CoolEdit2000. Z důvodu délky, a tedy přílišných nároků na pozornost posluchačů, byl test rozdělen na 2 části. Trvání každé části je cca 10 minut. Část 1 odposlechlo 84 posluchačů, část 2 odposlechlo 71 posluchačů; posluchači byli studenty lingvistických oborů na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

V testu posluchači intuitivně hodnotili předložené vzorky projevů; posuzovali mluvčí jako vhodné pro práci v televizi. Prostřednictvím škály –2 až +2 s možností mezistupňů zaznamenávali svůj celkový dojem. Převedením tohoto hodnocení na patnáctibodovou stupnici získáme pořadí jednotlivých mluvčích, které udává míru jejich přijatelnosti pro posluchače. Hodnocením je umístění mluvčího na patnáctibodovou stupnici. Jeden bod znamená nulovou úspěšnost mluvčího u posluchače, 15 bodů úspěšnost stoprocentní. Posluchač hodnotí mluvčího 1–7 body, pokud ho vnímá jako mluvčího špatného (čím méně bodů, tím horší je hodnocení); 9–15 bodů posluchač přiděluje, pokud se domnívá, že je mluvčí dobrý (čím více bodů, tím lepší je hodnocení); hodnocení 8 body znamená, že posluchač považuje mluvčího za průměrného, tedy ani špatného, ani dobrého.

K metodice testu viz Palková, 1994 [3], 1996; Janíková, 2001.

3. Výsledky

3.1. Hodnocení jednotlivých mluvčích

Tab. č. 1: Hodnocení jednotlivých mluvčích posluchači

Pořadí	Mluvčí	TV	Počet bodů % úspěšnosti u posluchačů		prům. odchylka	směrod. odchylka	Položka v testu I = 1. část testu (84 posl.), II = 2. část testu (71 posl.)
1.	Marcela Augustová	ČT 1	**71,6**	71,63	9,90	15,12	1. – II
2.	Bohumil Klepetko	ČT 1	**69,6**	69,56	14,69	19,72	6. – I
3.	Jolana Voldánová	ČT 1	**64,2**	64,19	12,80	16,72	5. – II
4.	Iveta Toušlová	ČT 1	**62,9**	62,93	11,22	13,89	2. – I
5.	Josef Maršál	ČT 1	**62,8**	62,76	17,21	21,17	5. – I
6.	Martina Kociánová	Prima	**55,8**	55,78	15,47	18,17	4. – I
7.	Roman Pistorius	ČT 1	**53,3**	53,32	15,44	18,13	6. – II
8.	Pavel Zuna	Nova	**52,9**	52,89	13,17	16,84	3. – I
9.	Dana Makrlíková	Prima	**46,2**	46,18	14,25	17,61	3. – II
10.	Jana Adámková	Nova	**45,6**	45,57	17,39	20,95	7. – II
11.	Štěpánka Duchková	Prima	**42,7**	42,69	17,16	21,40	8. – I
12.	Reynolds Koranteng	Nova	**40,5**	40,54	13,41	15,71	2. – II
13.	Pavla Charvátová	Nova	**40,1**	40,14	18,40	22,22	7. – I
14.	Karel Vořišek	Nova	**37,8**	37,83	14,88	17,39	4. – II
15.	Lucie Borhyová	Nova	**37,8**	37,76	14,88	17,69	1. – I

Tab. č. 1 uvádí pořadí jednotlivých mluvčích podle procenta úspěšnosti u posluchačů.

Mluvčí hodnocená jako nejlepší (Marcela Augustová) má celkovou úspěšnost u posluchačů 72 %. Na 70 % dosáhlo ještě hodnocení Bohumila Klepetka. Mluvčí hodnocení jako nejhorší (Lucie Borhyová, Karel Voříšek) mají u posluchačů celkovou úspěšnost 38 %, tj. jsou přijatelní pro posluchače cca ze třetiny.

Na jedné straně se zde projevuje obecná nechuť posluchačů využívat extrémních hodnocení (hodnocení 1 bodem se v našem materiálu objevilo pouze 3x, ani jednou jsme nezaznamenali hodnocení nejvyšší, tedy 15 body; využití jednotlivých hodnocení posluchači viz graf č. 1), na straně druhé však umisťování mluvčích do 2. a 3. čtvrtiny hodnoticí stupnice vyjadřuje postoj posluchačů k úrovni projevu těchto mluvčích. Posluchači sice moderátory televizního zpravodajství jako mluvčí zcela nezatracují, ale také jejich projev nepovažují za vzor dobrého veřejného projevu profesionálního mluvčího.

Graf č. 1: Využití jednotlivých hodnocení posluchači

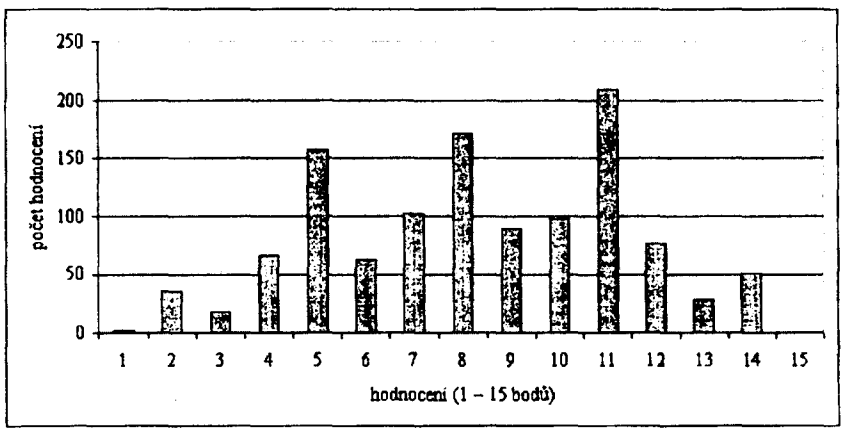

Osm mluvčích (z celkových 15) je dle posluchačského hodnocení spíše lepších (s úspěšností nad 50 %), viz položky 1–8 v tab. 1. Není nezajímavé, že sem spadají všichni mluvčí veřejnoprávní televize. Můžeme se ale ptát, zda 50–70% přijatelnost pro posluchače je dobrou vizitkou pro profesionálního mluvčího.

Sedm mluvčích (z celkových 15) je dle posluchačského hodnocení horších (s úspěšností pod 50 %), viz položky 9–15 v tab. 1.

Po sobě následující položky jsou většinou méně diferencované – rozdíl mezi celkovým procentem úspěšnosti u nich nebývá větší než 3 %. Výraznější skok

v celkovém procentu úspěšnosti u posluchačů je mezi 2. a 3. místem (Bohumil Klepetko a Jolana Voldánová), mezi 5. a 6. místem (Josef Maršál a Martina Kociánová) a mezi 8. a 9. místem (Pavel Zuna a Dana Makrlíková).

K názornější představě o působení projevu jednotlivých mluvčích na posluchače přispěje, podíváme-li se, kolikrát posluchači hodnotili mluvčího jako dobrého (9–15 bodů), průměrného (8 bodů) a špatného (1–7 bodů), eventuelně které hodnocení (1–15 bodů) u mluvčího převažuje; (data viz tab. č. 2).

Tab. č. 2 : Hodnocení mluvčích v kategoriích „dobrý – průměrný – špatný"; nejčastěji použitá hodnocení

		Celkové % úspěš. u posluchačů	podíl hodnocení „dobrý – průměrný – špatný" (v %)			Nejčastěji použité hodnocení		
			dobrý (9–15 b.)	průměrný (8 b.)	špatný (1–7 b.)	body	tj. % úsp.	% podíl nejčast. hodnocení
1.	Marcela Augustová, ČT	71,6	87,3	4,2	8,5	11	71,4	39,4
2.	Bohumil Klepetko, ČT	69,6	79,8	9,5	10,7	11	71,4	27,4
3.	Jolana Voldánová, ČT	64,2	74,7	15,5	9,9	11	71,4	23,9
4.	Iveta Toušlová, ČT	62,9	71,4	17,7	10,7	11	71,4	36,9
5.	Josef Maršál, ČT	62,8	67,9	11,9	20,2	11	71,4	23,8
6.	Martina Kociánová, Prima	55,8	56,0	11,9	32,1	11	71,4	20,2
7.	Roman Pistorius, ČT	53,3	49,3	16,9	33,8	11	71,4	19,7
8.	Pavel Zuna, Nova	52,9	41,7	29,8	28,6	8	50,0	29,8
9.	Dana Makrlíková, Prima	46,2	28,2	23,9	47,9	8	50,0	23,9
10.	Jana Adámková, Nova	45,6	32,4	14,1	53,5	5	28,6	21,1
11.	Štěpánka Duchková, Prima	42,7	27,4	16,7	56,0	8	50,0	16,7
12.	Reynolds Koranteng, Nova	40,5	21,1	18,3	60,6	5	28,6	26,8
13.	Pavla Charvátová, Nova	40,1	28,6	3,6	67,9	5	28,6	20,2
14.	Karel Voříšek, Nova	37,8	19,7	18,3	62,0	5	28,6	21,1
15.	Lucie Borhyová, Nova	37,8	20,2	9,5	70,2	5	28,6	32,1

Častěji můžeme pozorovat, že ačkoli jsou dva mluvčí obdobně úspěšní (posuzováno podle celkového procenta úspěšnosti mluvčích u posluchačů), přesto na posluchače působí odlišně. Jeden z mluvčích je např. více posluchači vnímán jako „průměrný", zatímco u druhého mají posluchači na projev vyhraněnější názor. Takový je např. vztah projevu Pavla Zuny a Romana Pistoria: procento úspěšnosti obou je 53 %. Projev Pavla Zuny je vícekrát než projev Romana Pistoria hodnocen jako průměrný (u této položky je 8 bodů – průměr – i nejčastějším hodnocením a připadá na něj 30 % veškerého hodnocení). Hodnocení Romana Pistoria je rozkolísanější, objevuje se více jak kladných, tak záporných hodnocení než u Pavla Zuny.

Obdobně jsou na tom hodnocení Dany Makrlíkové (prům.) a Jany Adámkové (rozkol.); Reynoldse Korantenga (prům.) a Pavly Charvátové (rozkol.). Celkové hodnocení je podobné i u Karla Voříška a Lucie Borhyové. Oba mluvčí jsou s převahou hodnoceni jako špatní, ale projev Karla Voříška je pro posluchače akceptovatelnější než projev Lucie Borhyové – a) projev Karla Voříška ohodnotilo jako průměrný více posluchačů než projev Lucie Borhyové; b) Lucie Borhyová byla častěji hodnocena jako špatná.

Podobná rozrůzněnost se objevuje i u mluvčích hodnocených lépe. Iveta Toušlová a Josef Maršál v celkovém hodnocení dle procenta úspěšnosti u posluchačů skončili pouhé dvě desetiny procenta od sebe. Nicméně záporně hodnotí Josefa Maršála 2x více posluchačů než Ivetu Toušlovou. Iveta Toušlová je pro posluchače, kteří ji nehodnotí jako „dobrou", spíše „průměrná" než „špatná". U Josefa Maršála je to naopak. Posluchači, kteří ho nehodnotí jako „dobrého", ho vnímají spíše negativně než „průměrně".

Tab. č. 2 také trochu zužuje skupinu „dobrých" mluvčích. Je totiž vidět, že kladná hodnocení (9–15 bodů) převažovala pouze u 6 položek. U následujících dvou položek (7. – Roman Pistorius, 8. – Pavel Zuna), s celkovým procentem úspěšnosti u posluchačů ještě nad 50 %, je kladných hodnocení méně než hodnocení průměrných + záporných.

3.2. Kvalita mluvčích a sledovanost pořadu

Už jsme zmínily, že posluchači lépe hodnotili mluvčí veřejnoprávní televize. Podívejme se krátce na srovnání tří stanic z hlediska hodnocení jejich mluvčích posluchači.

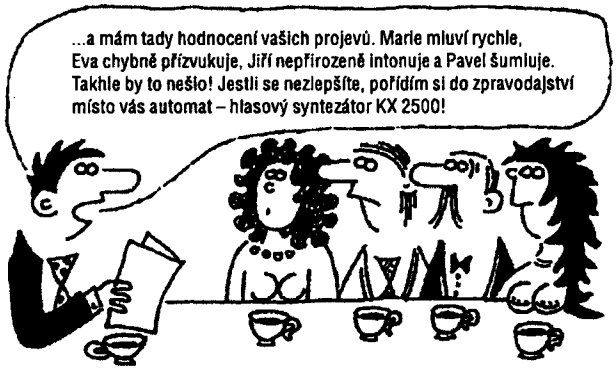

Následující tabulka 3 ukazuje % získaných bodů z celkových možných pro jednotlivé stanice.

Tab. č. 3: Procento získaných bodů z celkových možných u jednotlivých stanic

ČT	Prima	Nova
66,54 %	51,77 %	46,38 %

Podíváme-li se na tabulku sledovanosti večerních zpráv na jednotlivých televizních stanicích (tab. 4), největší sledovanost má zpravodajství Televize Nova, jehož moderátoři byli v testech řazeni převážně mezi horší mluvčí.

Tab. č. 4: Sledovanost večerních zpráv na českých celoplošných televizních stanicích

	Prvních 20 týdnů 2005	*Prvních 20 týdnů 2006*	*Podzim 2006*	*Prvních 20 týdnů 2007*
Události České televize				
Podíl na trhu (v procentech)	43,18	37,89	35,11	32,48
Sledovanost (prům. za den)	1 598 000	1 423 000	1 219 000	1 085 000
Televizní noviny televize Nova				
Podíl na trhu (v procentech)	75,53	73,50	69,26	69,69
Sledovanost (prům. za den)	3 076 000	2 973 000	2 633 000	2 655 000
1. zprávy televize Prima				
Podíl na trhu (v procentech)	43,58	38,52	35,50	21,94
Sledovanost (prům. za den)	1 403 000	1 276 000	1 112 000	719 000

Zdroj: Česká televize, Televize Nova, Televize Prima, ATO – MEDIARESEARCH; údaje citovány dle http://aktualne.centrum.cz/domaci/zivot-v-cesku/clanek.phtml?id=429273, 5. 11. 2007

3.3 Záleží posluchačům na kvalitě projevu?

Znamená vyšší sledovanost u stanice, jejíž mluvčí jsou hodnoceni převážně negativně, že se posluchači smiřují s klesající úrovní veřejných projevů, kdy bývá zřetelně preferováno pohodlí mluvčího před pohodlím posluchače?

Výsledky našich testů i řada dalších hodnocení projevů profesionálních mluvčích ukazují, že ne tak docela. Posluchači jsou při intuitivním posuzování projevu schopni dobře postihnout kvalitu projevu a nekvalitní projevy, přes jejich značnou rozšířenost a vliv, nejsou ochotni považovat za standard a staví se k nim kriticky.

Pro srovnání uvádíme výsledky tří hodnocení moderátorů večerního televizního zpravodajství: výsledky testu „Řečový vzor – moderátoři televizního zpravodajství 1999" (Janíková, 2001) a našeho testu „Řečový vzor – moderátoři televizního zpravodajství 2003" a hodnocení mluvních projevů moderátorů večerního

televizního zpravodajství z r. 2003, které provedl Alex Röhrich (pracovník PR agentury, externí učitel Institutu komunikačních studií a žurnalistiky FSV UK a bývalý jazykový redaktor televize Nova a České televize[1]) a které bylo uveřejněno v MF DNES 11. prosince 2003[2].

Tab. č. 5: Srovnání výsledků tří hodnocení moderátorů večerního televizního zpravodajství

a)

Test „Řečový vzor" - TV - 1999		Test „Řečový vzor" - TV - 2003		Alex Röhrich, MF, 11. 12. 2003[3]	
1.	Martina Kociánová, Prima	1.	Marcela Augustová, ČT	1.–2.	Marcela Augustová, ČT
2.	Marcela Augustová, ČT	2.	Bohumil Klepetko, ČT	1.–2.	Jolana Voldánová, ČT
3.	Bohumil Klepetko, ČT	3.	Jolana Voldánová, ČT	3.	Štěpánka Duchková, Prima
4.	Markéta Rydlová, Prima	4.	Iveta Toušlová, ČT	4.–6.	Josef Maršál, ČT, Prima
5.	Iveta Toušlová, ČT	5.	Josef Maršál, ČT	4.–6.	Roman Pistorius, ČT
6.	Jiří Janeček, ČT	6.	Martina Kociánová, Prima	4.–6.	Bohumil Klepetko, ČT
7.	Pavel Zuna, Nova	7.	Roman Pistorius, ČT	7.–11.	Dana Makrlíková, Prima
8.	Karel Voříšek, Nova	8.	Pavel Zuna, Nova	7.–11.	Iveta Toušlová, ČT
9.	Reynolds Koranteng, Nova	9.	Dana Makrlíková, Prima	7.–11.	Martina Kociánová, Prima
10.	Mirka Čejková, Nova	10.	Jana Adámková, Nova	7.–11.	Karel Voříšek, Nova
11.	Nicol Lenertová, Nova	11.	Štěpánka Duchková, Prima	7.–11.	Pavel Zuna, Nova
12.	Lucie Borhyová, Nova	12.	Reynolds Koranteng, Nova	12.–15.	Pavla Charvátová,
		13.	Pavla Charvátová, Nova	12.–15.	Reynolds Koranteng, Nova
		14.	Karel Voříšek, Nova	12.–15.	Jana Adámková, Nova
		15.	Lucie Borhyová, Nova	12.–15.	Lucie Borhyová, Nova

b)

Pořadí mluvčích objevujících se ve všech třech hodnoceních					
Test „Řečový vzor" - TV - 1999		Test „Řečový vzor" - TV - 2003		Alex Röhrich, MF, 11. 12. 2003	
1.	Martina Kociánová, Prima	1.	Marcela Augustová, ČT	1.	Marcela Augustová, ČT
2.	Marcela Augustová, ČT	2.	Bohumil Klepetko, ČT	2.	Bohumil Klepetko, ČT
3.	Bohumil Klepetko, ČT	3.	Iveta Toušlová, ČT	3.–6.	Martina Kociánová, Prima
4.	Iveta Toušlová, ČT	4.	Martina Kociánová, Prima	3.–6.	Iveta Toušlová, ČT
5.	Pavel Zuna, Nova	5.	Pavel Zuna, Nova	3.–6.	Pavel Zuna, Nova
6.	Karel Voříšek, Nova	6.	Reynolds Koranteng, Nova	3.–6.	Karel Voříšek, Nova
7.	Reynolds Koranteng, Nova	7.	Karel Voříšek, Nova	7.–8.	Reynolds Koranteng, Nova
8.	Lucie Borhyová, Nova	8.	Lucie Borhyová, Nova	7.–8.	Lucie Borhyová, Nova

Můžeme vidět, že všechna tři hodnocení (jak dvě intuitivní posluchačská, tak hodnocení odborníka) se víceméně shodují v tom, kteří mluvčí jsou dobří, a zejména pak v tom, kteří nikoli. Velký rozdíl v hodnocení se objevuje zřídka (srov. např. poměrně vysoké hodnocení Štěpánky Duchkové A. Röhrichem, ale nízké posluchači). Zajímavý je posun hodnocení Martiny Kociánové mezi testem z roku 1999 a testem z roku 2003 směrem k horšímu, který komentuje i A. Röhrich:

„Zhoršila se. Nevěnuje už jazykové stránce projevu takovou péči jako dřív, kdy byla velmi přesná."

3.4. Co pro posluchače znamená „kultivovaný projev"?

Vše výše uvedené naznačuje, že posluchači mají představu o tom, jak by měl vypadat kultivovaný, reprezentativní, kvalitní mluvený projev, a na základě této představy projevy posuzují. Provedly jsme malý průzkum, abychom zjistily, která kritéria jsou pro posluchače při rozhodování o kvalitě projevu nejdůležitější. Sedmnáct posluchačů, studentů oboru fonetika na FF UK, mělo po vyslechnutí testů říci, co je nejpravděpodobněji vedlo k intuitivnímu hodnocení mluvčích jako nejlepších či nejhorších z dané skupiny. Níže uvádíme souhrn nejčastějších poznámek.

Kladné hodnocení

Členění textu, intonace (27x)

Logičnost frázování, logické, neslyšitelné nádechy, nepřítomnost hezitačních zvuků[4], plynulost; výrazná, ale přiměřená intonace, přirozenost, neafektovanost projevu (posluchači hodnotí negativně nepřiměřené mechanické zdůrazňování slov; v kladných hodnoceních se tak objevovalo: „Nedává důraz na jednotlivá slova.", „Nedělá ze zpráv senzaci.", „Forma mě neodvádí od obsahu.").

Rovina hlásková (16x)

Výslovnost bez řečových vad, zřetelná artikulace, délka a kvalita vokálů.

Příjemná barva hlasu (15x)

Tempo (14x)

Živé, ale vyrovnané, přiměřené; posluchači většinou kladně hodnotili pomalejší tempo (např. u Bohumila Klepetka).

Dále se objevila hodnocení jako kultivovanost, osobní sympatie.

Záporné hodnocení

Členění textu, intonace, tempo; neřečové zvuky (42x)

Nevýraznost, monotónnost, působí znuděně (18x); chybné užití melodické kontury (4x); rychlé tempo bez vhodného členění (6x); afektovanost, přehnané zdůrazňování slov (2x); slyšitelné nádechy, nelogicky umístěné nádechy, nádechy doprovázené mlasknutím (10x); přítomnost hezitačních zvuků (2x), přeřeky

Rovina hlásková (20x)

Zejména otevřené vokály, redukce, krácení (9x); vady řeči (8x; posluchači zmiňovali zejména rotacismus u J. Maršála, sigmatismus u Š. Duchkové a dentální výslovnost u B. Klepetka)[5]; zjednodušování souhláskových skupin (8x).

Nepříjemná barva hlasu (8x)

Ztráta kvality hlasu na konci úseků (4x)

Dále se objevila hodnocení jako nekultivovanost, příliš důvěrný tón, osobní antipatie.

Můžeme říci, že posluchači preferují vhodné a výrazné členění textu, ne příliš rychlé tempo, melodické ztvárnění přiměřené obsahu, precizní výslovnost a nechají se ovlivnit i barvou hlasu mluvčího. Kromě estetického požadavku na „hezkou" barvu hlasu jsou to faktory, které posluchači usnadňují porozumění. Pro posluchače je tedy při posuzování kvality projevu měřítkem *snadná (promptní) srozumitelnost řeči*[6] a za dobrého považují takového mluvčího, který je ochoten a schopen vynaložit určitou námahu ve prospěch pohodlí posluchače a maximálně mu usnadnit vnímání textu.[7]

Provedly jsme podrobnou percepční analýzu moderátorů ČT, jejichž projev je přijímán posluchači nejlépe.

Přes převážně kladné posluchačské hodnocení nám tyto projevy poslouží jako příklady nedostatků, kterých by se měl dobrý profesionální mluvčí vyvarovat.

Že to nejsou malichernosti, kterých si povšimne jen odborník, dokládají nejčastější námitky laických posluchačů vůči projevům.

Je evidentní, že požadavek kultivovaného vyjadřování (ve výše uvedeném smyslu promptní srozumitelnosti) není požadavkem akademickým, ale vyplývá z potřeb společenské praxe a že kultuře mluveného projevu by měla být věnována náležitá pozornost.

4. Analýza zvukových jevů

Tab. č. 6: Použité značky

a:	délka	rə	slabikotvornost
a·	polodélka	x, γ	ch (neznělé), ch (znělé)
ă	krácení krátké samohlásky	ŋ	zadopatrové *n*, např. ve slově „banka"
ę	zavřenost	ɱ	retozubné *m*, např. ve slově „tramvaj"
ę	otevřenost	ž	posun dopředu
ä	centralizace	ž	posun dozadu
ə	redukce samohlásky	n̥	oslabená znělost / neznělost
ẽ	nosovost	a̰	dyšný hlas
o̞	(přílišná) zaokrouhlenost	a̰	třepená fonace, angl. creaky voice
o̟	nedostatečná zaokrouhlenost	-	vynechání hlásky
o͡u	dvojhláska	/ /	oslabení, a) /I/ =oslabení hlásky, b) /II/ = slabší hranice promluv. úseku
ʔ	ráz, např. na zač. slova „okno"	a	šedý podklad – analyzovaný jev

ˈ	(hlavní) slovní přízvuk	‖	hranice promluvového úseku
ˌ	vedlejší slovní přízvuk	slovo	výrazné zrychlení
ˈˈ	větný důraz (zdůraznění)	slovo	výrazné zpomalení
|	hranice mluvního taktu	{N}{H}{M}	nádech, hezitace, mlask

Uváděné doklady jsou psány fonetickou transkripcí. Podoba příkladů zachovává konkrétní realizovanou výslovnost včetně všech odchylek, tak aby byla zachována autentičnost a bylo patrné, že chyby se neobjevují ojediněle, ale kumulují se. Komentované jevy jsou pro názornost podbarveny šedivě. U kratších příkladů je zaznamenána pouze rovina hlásková. U delších úryvků i realizace souvislé řeči (přízvuky, členění apod.); pro přehlednost jsou jednotlivé promluvové úseky uvedeny na samostatných řádcích.

4.1 Rovina hlásková

4.1.1. Samohlásky

Přesná výslovnost samohlásek jak z hlediska kvality, tak kvantity je základním kamenem srozumitelnosti mluveného projevu.

Nedbalou artikulaci samohlásek v řeči rozhlasových a televizních mluvčích, u nichž se předpokládá standardní výslovnost, potvrzují kromě poslechové analýzy i fyzikální měření. Zhoršování kvality samohlásek je doloženo analýzou rozhlasových nahrávek v průřezu od počátku rozhlasového vysílání ve 30. letech do současnosti (Palková, 2001). Při testování rozpoznatelnosti slov či slovních tvarů lišících se pouze samohláskou (*pes – pas, růže – růži)* na materiálu televizních a rozhlasových mluvčích bylo jednoznačně správně rozpoznatelných pouze 39 % samohlásek (Hedbávná; Landgráfová, 2001). Měření formantové struktury samohlásek ukázalo nedostatečnou diferenci jednotlivých samohlásek a překrývání samohláskových polí v rámci jednotlivých mluvčích (Hedbávná, 2002; Hedbávná, 2004, Palková & kol., 2003; materiál z ČRo 1 Radiožurnálu z let 2001–2002). Na relaci mezi artikulací samohlásek a hodnocením mluvčích jako řečových vzorů ukazuje Janoušková (2004, materiál ČRo 1 Radiožurnál 2001–2002).

Nedbalá výslovnost samohlásek vyúsťuje v chyby různého typu. Nemalou měrou se na ní podílí přílišné tempo řeči.

4.1.1.1. Kvalita samohlásek

a) Dochází k otevřenosti samohlásek, při níž se blíží artikulace [i] → [e], [e] → [a], [u] → [o] a [o] → [a]). Tato výslovnost (značíme ji [ę]), o které se hovoří také jako o pražské výslovnosti, působí na valnou část posluchačů až vulgárně. Vede-li nedotažení artikulačních pohybů k posunu samohlásek doprostřed vokalického trojúhelníku, hovoříme pak o centralizaci [ǎ].

Výrazná otevřenost se objevuje zejména u předních samohlásek *i* a *e* v koncovkách slov, ale i uprostřed slov. Výjimkou není otevřenost ani u samohlásek dlouhých. Příklady (1).

b) Samohlásky nejsou vysloveny plně. Stírá se jejich kvalita, je vyslovena střední středová samohláska [ə], tzv. redukovaná. S touto odchylkou souvisí kvantitativní odchylka, a to zkracování krátkých samohlásek (značeno [ǎ]); zde sice ještě kvalitu původní samohlásky poznáme, ovšem její trvání je i na krátkou samohlásku nedostatečné.

Redukování a zkracování samohlásek krátkých se objevuje jak ve slovech krát-

kých, tak víceslabičných, v přízvučných i nepřízvučných slabikách. Příklady (2).

c) Nedostatečná práce rtů ústí v nezaokrouhlování zadních samohlásek, včetně dvojhlásek (značeno [ọ]). Příklady (3).

d) Samohlásky dostávají přílišné nosové zabarvení (značeno [ẽ]). Děje se tak nejčastěji v sousedství nosových souhlásek (příklady (4)), ovšem i v jiných pozicích (4b). Srov. článek R. Skarnitzla „Nazalita v řeči rozhlasových moderátorů" v tomto čísle.

Dále uvedené ukázky dokládají, že k odchylkám nedochází ojediněle, nýbrž že zasahují celý delší text a vzájemně se kombinují.

(1) Otevřenost a centralizace

dnes pr̥ɨ̆jăl (Marš) *Nejasný význam: „přijal", „přijel", „přejel", „přejal"?*
spo/j/ẽnẽ: sta:ti spr̥i:sn̥ĩlɨ̯ (Marš) *Také nosovost.*
svjetovẹ: va:lcẹ (Pist) *Také krácení dlouhé samohlásky na polodélku.*
tẹdi (Touš) *Zní spíše jako „tady".*
tẹlẹvɨ̯zĕ nova (Vold)
s krɨ̯tɨ̯kou̯ ʔĕvrəpske: komɨ̯sẹ (Vold) *Také redukce.*

Výrazná otevřenost i u dlouhých samohlásek:
českẹ: tẹlẹvɨ̯zi (Marš)
do sta:fkovẹ: pohotovostĭ̯ (Pist)
šĕstẹ: lɨ̯stọpa/d/ŏ/v/ẹ: (Vold)
bɨ̯:valɨ̯: člẹnovẹ: pr̥ectavẹnctva čəli· ʔobvɨ̯ňəňɨ̯: (Vold) *Také výrazné redukce.*
vɨ̯šẹtr̥ọva:ňɨ̯: xcẹ̆ pŏlɨ̯cɨ̯/j/ẹ ʔụzavr̥ɨ̯:t (Vold) *Také zkracování krátkých samohlásek.*
tĕmɨ̯ dă/l/šɨ̯:mɨ̯ (Vold) *Také zkracování krátkých samohlásek.*

(2) Redukce a zkracování krátkých samohlásek

tɨ̯:dnəx ‖ nă tẹx čẹski:x (Aug)
jəednŭ zə sọ̆x (Klep)
vẹjẹl zə sə/l/ňicẹ· (Klep) *Také protahování.*
ktẹr̥i· se vrəcĕlɨ̯· (Klep) *Také zkracování dlouhých samohlásek na polodélku a protahování.*
pr̥ĕs p/j/ĕt prəcẹ:nt (Aug) *Také protahování.*
sou̯/t/ f čẹ̆ski:x bŭdəjəvɨ̯ci:y (Aug)
-sou̯ v ňəm tr̥i kŏmɨ̯nəste· (Vold) *Také zkracování dlouhých*

samohlásek na polodélku.
kǫždi: /d/ěn jǫ tǫ/r/e·nu (Aug)
ve volǫbňi:x prǫfǫrěnci:x (Aug)
|'podle|'čǫske·/h/o /‖/ 'stǫtǫstǫcke·ho |''ʔu:řadu ‖'to bǫlo| ... (Touš) *Také zkracování dlouhých samohlásek na polodélku.*
|'protože |'vječǫna |'le:ka:rěn /‖/'nebudě|'ʔodě|
'dnǫška|'nakupovat /‖/ (Touš)

(3) Nezaokrouhlování

trăgĭckoǫ̂ nehǫdǭ (Klep) *Také zkracování krátkých samohlásek.*
pamā:ťňi:kǭ ʔǫbjetěm kǫmǫnịzmǭ (Klep) *Také nosovost.*
spolǭ bǫdoǫ̂ mlǫvị- (Touš)

{N}'spo/l/u|'s prašskoǫ̂ ‖
'visokoǫ̂u ‖
'školoǫ̂|'ʔekonomickoǫ̂ ‖
'bǫde|'poma:hat (Touš) *Také chybné členění.*

(4) Nosovost

(4a)
nejmi:/ň/ (Aug)
pot petři:nę/m/ (Klep)
při:padę/m/ se (Klep)
tres/ť/ňi· ʔoznā:mę̄ňi· nā nęznā:mę̄·-ŏ paxatęlę (Pist)
Také zkracování dlouhých samohlásek na polodélku, otevřenost.
tę̄nto trę̄nt (Touš)
(4b)
mīnīstě/r/st/v/o ... proťilā:tki proťi kijānīdǭ (Marš)
Také výrazná otevřenost.
neʔotposloûxā:vālā ʔāňī nęslędovala (Pist)
nāhrę̄:vājī ''jīnę̄:mū zā:ję̄mcị (Pist) *Také zkracování dlouhých samohlásek na polodélku.*

4.1.1.2. Kvantita samohlásek

K odchylkám dochází také v kvantitě samohlásek. Délka přitom v češtině rozlišuje významy slov nebo slovních tvarů (*sila – síla, policistu – policistů*) a její dodržování je důležité pro srozumitelnost projevu.

a) Mluvčí zkracují dlouhé samohlásky na polodélku, ale také až na samohlásku krátkou (příklady (5a)). Kráceny jsou zejména koncové slabiky přídavných, ale

i podstatných jmen, zejména víceslabičných. Krácení se neobjevuje jen ojediněle, ale postiženy jsou často i celé promluvové úseky (příklady (5b)).

Problémovou hláskovou kombinací je skupina [-ňi:]. Zde buď nebývá samohláska *i* dotažena, nebo mluvčí samohlásku vůbec nevysloví a spíše protáhne předchozí souhlásku *ň*. Příklady (5c).

(5) Zkracování dlouhých samohlásek

(5a)

prŏ ʔo̯·d·halova:ňi: ʔŏrgănizovanẹho zloč·i̯nu (Aug)
răkoʊ̯šť ʔo̯dbo̯ra:ři (Aug) *Také nezaokrouhlenost.*
podle svjetkụ (Pist, *podle svědků*)
kterẹ̆ nacĭstẹ (Touš)
podle na:zoru̯ ʔanalitik ʔi centra:/l/ňi: baŋki (Touš)

(5b)

‖ 'plazmatickí:|'ʔoblak ‖
'vz/ň/īk/l/ť|'pří vi:buxu ‖
'zasahnē|'zemī‖ (Marš) *Také nosovost.*

‖ 'ʔame/r/ickí:|'prĕzident ‖
'minulí:|'tidən|'p/r/ohla:si̯l ‖
že'spo/jené|'sta:ti| (Marš)

{N} 'fčerejší:|'sevevražední:|'ʔu:tok ‖
'na za:kladnu| ''ʔitalskix|'policistụ|'f ʔira:cké:|
'na:si:riji ‖
'znamena:|''nejťeší:|'vo-ēncké|'strā:ti|'zemňe ‖
'po dru/h/é|'svjetové|'va:lcẹ ‖ (Pist)

‖ 'pomahat|'xťejí:|'předefší:m|'v -oblasťi|
'vzdẹla:va:ňi: ‖ (Touš)

(5c)

vija:dřeňi premije:ra (Pist)
počí:ta: ''se sňi:žením ʔobjemu regījōna:/l/ňi
přẹprawi (Pist)
za:klăďňi mňesi:čňi: p/l/a/t/ (Marš)
bespešnōs-ňi: ʔŏpatřeňi: (Marš) *Také nedbalá výslovnost souhláskových skupin.*
tres/ť/ňi: ʔoznā:měňi (Pist)

b) Dochází k dloužení (protahování) krátkých samohlásek, a to zejména na

konci slov před hranicí promluvového úseku. Podobně jako u zkracování jde protahování mnohdy napříč delším textem (příklady (6a)). Často bývá protažena jednoslabičná spojka, zejména v případech nevhodného členění, ve kterých tato spojka tvoří samostatný promluvový úsek (příklady (6b), také (6a)).

(6) Dloužení samohlásek

(6a)

{H}{N} 'v břěznu: ‖
''ʔu nažidə:l‖
'nědəlěko|'čěskeho|''krəmlova:‖
'vəjęl /‖/ ''zə sə/l/ňicę:‖
'ʔa: ‖
'zři:ťi:l sě /‖/''zə |'sva'hu ‖ (Klep)

{N} 'čəšťi:|'ʔëkspərťi: /‖/'z brňëncke:|'firmi: ‖{P}
''pliva ‖
{P} ''laxema: ‖ (Klep)

(6b)

'fărmaceuti: ‖'ʔa: ‖'lë:kăři ‖ (Klep)
bidlęl f ʔubitovňe: ‖'ʔa:|''pracoval (Touš)
|'ři:kaji: ‖ 'žę: ‖'vi:znămnę:|'fi/r/mĭ (Vold)

Není výjimečné, že se v krátkém úseku objeví vedle sebe jak zkracování, tak protahování (příklady (7)).

(7)

|'ktəři: se|'vrəcěli: ‖ (Klep)
|'poctupuji:ci:m|'le:ʒbu: ‖ ''xemoterapiji: ‖ (Klep)
|'ʔizrăelskę:|'ʔu:řadi:‖'vəňi:|''ňěmęckoů|'fi/r/mu /
‖/''humănā: ‖ (Klep)

4.1.2 Souhlásky

Analyzovaný materiál ukazuje, že se v poslední době zhoršuje výslovnost souhlásek a souhláskových skupin. V analýze srovnatelné skupiny (moderátoři hlavního televizního zpravodajství celoplošných stanic, materiál z roku 1999) bylo uvedeno, že k odchylkám ve výslovnosti souhlásek nedochází často (Janíková, 2001, s. 200). O nárůstu chyb u souhlásek hovoří i Palková & kol. (2003, s. 24–25), a to oproti výzkumu z r. 1992 (rozhlasoví hlasatelé a moderátoři rozhlasového a televizního zpravodajství). Varující je skutečnost, že v uvedených výzkumech se jedná o čtený text.

Hlásky nejsou vysloveny plně, jejich artikulace je oslabená. V některých kombinacích bývají souhlásky dokonce úplně vynechány, nebo je místo nich

vyslovena hláska jiná. Samostatnou kapitolou je neortofonická[8] výslovnost jednotlivých hlásek. Každá odchylka ztěžuje poznání slov či slovních spojení, a tím srozumitelnost celého projevu.

4.1.2.1. Ortofonické odchylky

Ve výslovnosti jednotlivých souhlásek existuje určitá variabilita. Ovšem nepřípustná je taková deformace, při které hláska ztrácí svou základní podobu, tj. „její zvuk (se) vymyká z rámce považovaného (...) za běžný úzus" (Palková, 1994 [1], s. 349).

Některé z ortofonických odchylek se objevují i u analyzovaných mluvčích. I těchto vad výrazně přibylo (viz srovnatelná skupina mluvčích in Janíková, 2001). Nejčastěji se vyskytuje sigmatismus (vada sykavek); nejvíce patrný je posun výslovnosti zadních sykavek (*ž, š, č*) (Marš, Pist, Touš). Projev jednoho mluvčího je poznamenán rotacismem, a to jak u *r*, tak u *ř* (Marš). Zejména v kombinaci *dn* a *tn* se alveolární (dásňová) výslovnost uvedených souhlásek posouvá na dentální (zubnou) výslovnost (Klep, Marš). V projevech se dosti často objevuje nesprávná výslovnost souhlásky *l* (Marš, Pist); mnohdy se však jedná spíše o nedbalost.

4.1.2.2. Ostatní odchylky

Vzhledem k nejrůznějším hláskovým kombinacím je v typech souhláskových odchylek velká variantnost. V následujícím třídění, které se snaží zohlednit i frekvenci dotčených jevů, se uplatňuje více kritérií (pozice ve slově, typ změny, obtížnost apod.). Některé příklady obsahují odchylky více typů.

a) Intervokalické postavení

V postavení mezi samohláskami jsou souhlásky oslabovány, příp. zcela vynechány. Nejčastěji se jedná o souhlásky *v, j, h*, ale i další (příklady (8)).

(8)

na slo/v/ěncki:x (Aug)
lįstǫpa/d/ŏ/v/ę: (Vold)

sena:to/r/ske:-o (Vold)
po dru/h/e· (Pist)
čěske·/h/o (Touš)

vo/ěncke· (vojenské, Pist)
pojįšťovni -ĭm (pojišťovny jim, Touš)
bo/j/u/j/i·ci·ɣ (Marš)

lį/d/ŏfci (Aug)

kăždi: /d/ən jě f tě/ɣ/e·nu (Aug)
do vjezěni· (Marš) *„ň" je vysloveno téměř jako „n".*

b) Souhláskové skupiny

Oslabování souhlásek

K oslabování dochází i v souhláskových skupinách různé obtížnosti nebo na konci slova (příklady (9) a také (4a) – nosové souhlásky). Velmi často je šizena výslovnost souhlásky *l* (příklady (9b); viz také oddíl Ortofonické odchylky).

(9a)

přěs p[illegible]ět prəcə·nt (Aug) məlijo:nu· koru/[illegible]/ (Marš)
fi[illegible]mu (Klep) x[illegible]/i:li: (Touš)
sou/[illegible]/ f čěski:x (Klep) ?od /[illegible]i/jetnamske: (Touš)
proti rozho/[illegible]/nuti·(Marš) v ři[illegible]:nu (Touš)

se[illegible]evraženi· ?u:tok (Pist) *Místo obouretného „b" je vysloveno retozubné „v".*

(9b)

Na konci slova	V ostatních pozicích
nepřišę·/[illegible]/ (Klep)	pos/[illegible]al (Marš)
začä[illegible]/ (Klep)	p/[illegible]a:novat (Touš)
prolomə[illegible] (Touš)	sp/[illegible]ňuji:, sp[illegible]ňit (Vold)

K oslabování souhlásek v řeči nedochází ojediněle; bývá postiženo více souhlásek v rámci jednoho slova nebo v delším úseku (příklady (9c), viz také příklady (8) oslabování v intervokalickém postavení). Často k němu přispívá rychlé tempo. Vidíme, že ve výslovnosti jsou různě deformovány i samohlásky (viz také ostatní příklady (9).

?ob[illegible]etem kō/m[illegible]unīzmu (Klep) mīnīstě/r/st/v/o (Marš)
vz/ň/ik/l/i· (Marš) ?a ?o/b/viňīla /h/o (Touš)
letos /f/ k/v/jetnu (Marš) kī/d/ō/gn/ămŭ (Vold)
/[illegible]/əri: (Vold)

ḍvjě /?/ob/j/etī zna:sē/[illegible]/ňīl (Touš)
(správně: dvje ?objeti zna:silňil) *V tomto příkladu je navíc velmi oslabena znělost prvního slova, takže číslovka zní téměř jako „tfje".*

‖?ə '/t/ə/k/e: |''zdu:răzňīl /‖/'žę·‖
'č[illegible]ěnǫve: /‖/'/n/ǫve:ho|'klŭbu ‖ (Vold)

Další odchylky

Kromě oslabování dochází v souhláskových skupinách k dalším odchylkám.

a) Skupiny jsou zjednodušovány, některá ze souhlásek vypadne. K tomuto jevu dochází při setkání dvou stejných souhlásek vedle sebe (příklady (10)) i v kombinaci

různých souhlásek (příklady (14)). Zjednodušovány jsou jak skupiny v rámci slova, tak přes hranici slov.

b) V dalších případech je sice počet hlásek ve skupině zachován, souhlásky však bývají různě měněny. Obvykle se jejich zvukové vlastnosti přizpůsobují (asimilace). Podle typu vlastnosti hovoříme o asimilaci znělosti (příklady (11)) a asimilaci artikulační (příklady (12)), kterou dále lišíme podle toho, zda se týká způsobu tvoření nebo místa tvoření.

Méně časté jsou případy, kdy se souhlásky navzájem více rozrůzňují (disimilace) (příklady (13)).

Ve vymezených případech jsou určité změny v souhláskových skupinách spisovné (srov. Palková, 1994 [1], oddíl Ortoepie; Palková, 1994 [2]). Dále uvedené příklady dokumentují výslovnost nepřípustnou.

(10) Dvě stejné souhlásky vedle sebe

Ve výslovnosti dochází ke splývání dvou stejných souhlásek vedle sebe. Nepřípustné je toto zjednodušení zejména přes hranici slova.

dvacět ʔosu- mr̥tvi:x (Pist)
bu̯dou̯ mlu̯vi- take: (Touš)
ʔotxo/dʒ do du·xo/dʒu (Marš)

(11) Asimilace znělosti před jedinečnou souhláskou a před „v“

Ve skupině dvou slov, z nichž první končí na souhlásku párovou a druhé začíná na sonorní souhlásku (příp. *v*), je spisovná výslovnost s neznělou souhláskou na konci slova. Začíná-li druhé slovo na samohlásku, je spisovná výslovnost opět s neznělou a rázem před samohláskou. Kombinace, v níž se objevuje na konci slova znělá souhláska, jsou nespisovné. Tyto znělostní asimilace jsou typické pro Toušlovou.

pr̥ičemž nejvi·c (Touš) te:hož roku (Touš)
pr̥i ʔatovi:v na:fšťeva:x (Touš) v -oblasti (Touš)

prospjex s/v/i·v ratolesti: toť i̯ž mohou̯ (Touš)

(12) Asimilace artikulační

Velmi běžnou, neortoepickou změnou je změna skupiny [ns] na [nc]. Třené [s] se změní na polozávěrové [c], čímž se způsobem artikulace přiblíží závěrovému [n]. (Příklady 12a).

(12a)

na slo/v/ěnčki:x (Aug) lōňčke:mu (Touš)
slovenčki·x (Touš) vo-ēnčke· (Pist), správně: vojenske:
kinčki· (Kinský, Marš) přectavenčtva (Vold)

Ke změnám dochází ve skupině alveolárních (dásňových hlásek). Závěrová souhláska splyne se sykavkou a vznikne jedna souhláska polozávěrová (afrikáta). t + s ⟶ c, t + š ⟶ č, d + z ⟶ ʒ, d + ž ⟶ ǯ. (Příklady 12b)

(12b)

hneč pjeti (Touš), správně: hnet s pjeti
dokuč/v/e· (Touš), správně: dokut sve:
čtǐ/ř/ǐcě-čěst (Marš), správně: čtiřicet šest
plati-ʒačne (Pist), správně: platid začne

(12c)

Nenáležitým způsobem se mění místo tvoření souhlásky.
še:fuŋ komisi· (Pist), správně: še:fu:m komisi:
Zadopatrová souhláska [k] ovlivnila obouretnou souhlásku [m]. Místo tvoření se ze rtů posunulo na zadní patro a byla vyslovena zadopatrová souhláska [ŋ]. Navíc výrazné krácení dlouhých samohlásek.

(12d)

těč čekaji (Touš), správně: teť čekaji:
Přizpůsobení sousedních hlásek jak v místě, tak ve způsobu tvoření. Také výrazné zkrácení dlouhé samohlásky.

(13) Disimilace

V souhláskových skupinách obsahujících kombinaci polosykavky [c] nebo [č] a závěrové souhlásky dochází k disimilaci; polosykavka se mění na příslušnou sykavku: c ⟶ s, č ⟶ š.

nēmošňīcě (Marš)
bespešnōs-ňi· (Marš)
zdravotňist/v/i: (Touš)

(14) Vynechání souhlásky

Souhlásky jsou nejen oslabovány (příklady (12)), ale dokonce úplně vynechány (viz také příklady (10)).

f k/l/asicki·y ža:ko-ski·x kňi:ška:x (Touš)
ministěrs-va (Touš)

tr̥ĩnã:c ‖ šli (Marš)
devatěna:c ʔitalu· (Pist)
za mñẽsi· ‖ čtr̥na:cte:ho (Pist)
je devatena:ʒ hoďi̥n -a patna:c mĩ̥nut (Touš)
na stavba:x ‖ ''černošici·x (Touš) *Vypadla předložka „v" [f].*
{N} braťislavje /‖/ nata:č̥e̥/l/ (Touš) *Vypadla předložka „v" [v]; na začátku promluvového úseku po nádechu není plný hlas.*

(15) Protahování souhlásek

Setkáváme se i s protahováním souhlásek. V případě závěrových souhlásek je na konci vyslovena redukovaná samohláska, která může přejít až v hezitační zvuk.

|'poškǫďi̥·l ‖''vi:'bu̥·x ‖ (Klep)
‖'pr̥i:pat̥ə /‖/''sẹdmi̥ (Vold)
‖'sěna:ťňi:|'klupə ‖'založi̥l| (Vold)
|''takə ‖'žẹ̌ je̥ | (Vold)

4.2. Rovina souvislé řeči

K nenáležitému přednesu dochází také při modulování souvislé řeči. Důležité je nejen vlastní užití vhodných prostředků (pauzy, důrazy, melodie atd.), ale také způsob jejich realizace.

Důrazy, které příliš ze svého okolí vystupují, nebo nadměrné pauzy mohou působit rušivě. Vhodná není na druhé straně ani monotónnost či stereotypnost projevu. Odstínění a jemnost modulace přispívá k pochopení hierarchie a vícevrstevnaté struktury textu.

4.2.1. Přízvukování jednoslabičných předložek

Spojení původní jednoslabičné předložky a následujícího jména tvoří jeden mluvní takt; slovní přízvuk se přesouvá na předložku, následující jméno svůj přízvuk ztrácí. V běžné řeči je to přirozený jev, ve čteném textu se však objevují nenáležité odchylky (srov. také Palková, 1995, s. 107–108).

a) Předložka je od následujícího jména odtržena a vytváří samostatný takt; přízvuk mají obě slova. Tento případ nastává, zejména stojí-li předložka na začátku promluvového úseku. (Příklady (17a).)

b) Přízvuk je realizován na jméně, předložka zůstává bez přízvuku, chová se jako předrážka. Jméno je obvykle zdůrazněno. (Příklady (17b).)

c) Předložka se připojí jako příklonka ke slovu předcházejícímu. (Příklady (17c).)

(17a)

...|'š̥e:fuŋ|'komisi·‖ pro|'kontrolu|'tajni:x |
''služep ‖ (Pist, šéfům komisí...)
...|'pŏrŭšova:ňi·|'pŏvi̥nosťi:‖{N} při|'spra:vję|
...(Vold)
...|'/kt/əri: sę|'snažil|'prəz|hra:ňi̥cę̆|'prŏpašovat|
... (Vold)

Zvláštní rytmická realizace: předložka tvoří samostatný takt, následující podstatné jméno má na první slabice vedlejší slovní přízvuk a na druhé slabice hlavní slovní přízvuk.

(17b)

...|'jĕšťə|dŏ''koncę|'rŏku /‖/ (Vold)
{N} ʔo''čtiři| desętini (Touš)

(17c)

‖ 'bude |'ʔaž dę|roku /‖/ (Marš)
‖ 'bo/j/u/j/i·ci·ɣ za|pra:vo |'na potrat ‖ (Marš)

4.2.2. Členění na promluvové úseky

Členění přispívá významnou měrou ke srozumitelnosti projevu. Říká nám, které části k sobě patří více a která spojení jsou volnější; je proto třeba, aby odpovídalo stavbě textu.

a) V projevech dochází nevhodným členěním k porušení syntaktických vazeb. Spojení jsou zpřetrhávána na konci zpráv, a to mechanickým oddělováním posledních slov (příklady (18a)), (viz také níže délka úseků – druhá ukázka v (18d)). K rozbití vazeb dochází však také uprostřed výpovědi (18b); jednotaktový úsek tvoří často spojka (viz také (6b) v oddílu Kvantita samohlásek).

b) Chybné členění může vést naopak k vytváření falešných vazeb či dokonce ke změně smyslu výpovědi (18c).

Důležitá je také vhodná délka úseků.

c) Posluchač ztrácí přehled u dlouhých úseků bez jakéhokoli členění (18d, dále 20b v oddílu Melodie).

d) Nepřehledné je však také kouskování výpovědi na jednotlivá slova. K rozbití delší části projevu přispívá obvykle silné zdůrazňování několika za sebou jdoucích slov (první ukázka v (18a), dále příklady (19b) v oddílu Větný přízvuk). Ke tříštění výpovědi dochází často ke konci zprávy, kdy je oddělen jeden nebo dva poslední takty.

(18a)

''detektivǫvę: /‖/'s ʔu:tvărŭ /‖/''prə ʔǫdhalǫva:ňi:‖

''?organizovaneho ‖
''zločenu ‖↘ (Klep)

Rozpadání výpovědi na jednotlivé takty vlivem silného zdůrazňování.

{N}{H} 'těť jě|'ve fa:zi /‖/''klinicke·ho|'těstova:ňi: /‖/
'na prəvňi:x ‖
''pacijente/x/‖{N} (Klep)

Začátek je členěn nenásilným způsobem. Nevhodně je odtrženo poslední slovo (poruší se vazba přídavné jméno – podstatné jméno). Dále: po nádechu je silnější hezitační zvuk, koncová souhláska [x] splývá s rychlým a hlasitým nádechem.

(18b)

|'ktera·|'kojeneckou ‖
'stravu|'vira:bi· ‖ (Touš)

Mluvčí preferuje „rytmus" (snahu tvořit stejně dlouhé úseky) oproti logickému členění textu.

'?a·|''skres/l/ŏ/v/a:ňi· ‖
''hospŏda:řski·x|'?u:dăju: ‖ (Vold)

Výrazná pauza oddělila neshodný přívlastek od řídícího jména.

?ə'/t/ə/k/e:|''zdu:răzňil /‖/ 'že·‖
'č/l/ěnove: /‖/ '/n/ŏve:ho|'klŭbu ‖ (Vold)

Vysoké tempo. Spojka „že" tvoří samostatný promluvový úsek.

(18c)

{N}'ři:m|''přesto ‖
'?o stažeňi:|'svi:x|'jednotek ‖
's ?ira:ku|'ne?uvažu-e ‖ (Pist)

Nevhodným členěním se vytváří vazba „z Iráku neuvažuje".

|'ktəři· se|'vrəcěli·‖
z ližova:ňi: /‖/'v rakouske:m ‖
'ramzau /‖/ 'dŏ kărlovi:x|'varu: ‖↘ (Klep)

Kombinace slabších a silnějších předělů vytváří spojení „z lyžování v rakouském" a odtrhává slovo „Ramsau" a připojuje ho ke spojení „do Karlových Varů". Mechanické důrazy umístěné ob jedno slovo.

{N} 'za:klăďňi|'mňesi:čňi·|'p/l/a/t/ /‖/''poslānce ‖
?a 'sena:torā ‖
'bude |... (Marš)

Nelogické členění – „plat poslance", dodatečné přidání „a senátora".

{N} 'ʔodbora:ři ‖
''čes ‖
ʔa ''sevərŏčeski·h|'dolu: ‖
'fstoupi·|''zi:tra ‖
'do sta:fkovę:| 'pohotovosťį ‖ (Pist)
Realizované členění má následující význam: odboráři + ČEZ + ... – čili tři subjekty vstoupí do stávky. Nevhodný silný důraz na slově „zítra".

(18d)
{N}'na pr̥exodu|'pro xo-ce|vě 'zruči|'srazila|
'ʔa:vije|''dvje|'sedmilęte·|'ďeťi|'jedno|''zemřělo ‖
(Pist)
Chybí členění na logické celky, tempo je velmi rychlé, intonace beze změny; např. mezi „dvě sedmileté děti" a „jedno zemřelo" není ani náznak nějakého předělu.

{M}{N}{P} 'jədnŭ|'zə sŏx|'pamã:ťňi:kų|'ʔǫbjetěm|
'kǫmųnįzmų /‖/ |'f prăze|''pot petr̥i:nẽ/m/‖
'poškǫdį·l ‖
''vi:'bų·x· ‖ ↘ (Klep)
První část vůbec nečleněná, v rychlém tempu; na závěr dochází ke zpomalení a oddělení jednotlivých slov. Poslední slovo je velmi odtrženo a navíc je slabikováno, koncová samohláska a souhláska jsou protaženy.

4.2.3. Větný přízvuk

Umístění větných přízvuků (důrazů) je určováno širším větným kontextem. Naznačuje, že výpověď navazuje na téma, o kterém už byla řeč, je prostředkem k označení protikladů apod. V projevech se nejčastěji setkáváme s chybným užitím prominence.

a) Mluvčí zdůrazňují nevhodné slovo. Jedná se o mechanické zdůraznění posledního slova úseku, ovšem zdůraznění bez souladu s obsahem výpovědi se stále častěji objevuje i uprostřed úseku. (Příklady (19a).)

b) Mluvčí zdůrazňují několik slov za sebou, čímž se efekt zdůraznění obvykle stírá, a důraz opět dostávají nevhodná slova. Projev pak připomíná spíše jakési skandování nebo může působit až agresivně. (Příklady (19b).)

U důrazu platí snad ještě více, že záleží na konkrétním provedení. Zdůraznění bývá často nepřiměřeně silné, zdůrazněné slovo ze svého okolí výrazně vystupuje (19c).

(19a)
/‖/ prŏ ''ʔǫ·d·halova:ňi·|'ʔŏrgănizovaneho|

zlo,č·inu /‖/(Aug)
Důraz je vhodnější na rozlišujícím slově „organizovaného" než na slově „zločinu". Oproti okolí navíc značně vystupuje.

‖'celkem /‖/'nejmi:/ň/ ‖
'dv/j/e stě| paděsa:t /‖/ lidi: ‖ (Aug)
V rámci číslovky je největší důraz na „padesát", ovšem nejde o rozdíl např. 250 a 270. Důraz na „lidí" je také nevhodný; výše se mluví o běžencích, tj. lidech.

{N} 'při:pědnou| žalobu ‖
'bi podal| ''v rakousku ‖ (Marš)
Přehnaný přízvuk na slově „žalobu", výše se o žalobě hovoří.

{N} 'situace|'kolem| prode/j/e /‖/ severočeski:h|
'dolu· /‖/ se ''vihrocuje ‖ (Pist)
Naprosto beze smyslu velký důraz na slovech „prodeje" a „severočeských".

zvi:hoďňuji· cestova:ni·‖
rodin z detmi ‖ (Pist)
Nadměrně silný důraz na slově „cestování", o cestování byl celý příspěvek; jde o „zvýhodnění rodin" oproti jiným skupinám, nikoli o „zvýhodnění cestování" oproti jiným činnostem.

(19b)
‖ ?a nejvi:c ‖
trestáji: ‖
?ăgresivni: ‖
ji:zdu ‖ (Aug)
Mechanické členění na jednotlivá slova a jejich zdůrazňování. Na slově „trestají" není důraz nutný a na slově „jízdu" je nevhodný – policisté netrestají „jízdu", ale jen tu „agresivní".

‖ ?ot p/j/ěti set ‖
/d/ě /d/vou|'tisi:c ‖
slovencki:x /‖/ korun ‖ (Aug)
Úsečné členění – rychlé tempo a ostrý předěl realizovaný stejnou intonací. Důraz na „korun" je silnější než na „slovenských": jde přitom o opozici „slovenských" x („českých"), ne „korun" a („dolarů"), tj. na „korun" by neměl být důraz vůbec.

...|'škodu ‖
pak'?odhaduji· ‖
na ňekolig /‖/ desi:tek /‖/ tisi:c /‖/ korun ‖
(Touš)

Výrazné zdůrazňování způsobuje, že se text rozpadá na jednotlivá slova; chybí intonační sjednocení.

{N} |'bidlẹl|'f ʔubitovňe· ‖
'ʔa·| [illegible]pracoval ‖
[illegible]na stavba:x ‖
[illegible]- černošici·x ‖ (Touš)

Výrazné zdůrazňování způsobuje, že se text rozpadá na jednotlivá slova; chybí intonační sjednocení.

4.2.4. Melodie

Melodie odlišuje v češtině typ výpovědi; výpověď ukončenou od neukončené, otázku od oznámení apod. Je jedním z prostředků, který se podílí na členění výpovědi. Nevhodné jsou jak přehnané melodické kontury[9], tak naopak monotónní přednes či stereotypní užívání týchž kontur. Viz také komentář k příkladu (20b) a příkladům v oddílu Členění na promluvové úseky a Větný přízvuk.

V analyzovaném materiálu se objevují chyby v odlišení ukončených a neukončených výpovědí, a to v obou směrech.

a) Uprostřed souvětí je použita ukončující klesavá melodická kontura. Vedlejší věta je pak jakoby přidána. (Příklad (20a).)

b) Na konci výpovědí není naopak klesavá ukončující melodie náležitě / dostatečně realizována a samostatné výpovědi se slévají dohromady. (Příklad (20b).)

(20a)
''pătrǫ̆vi: |'ʔa͡utǫbus |'s turisti ‖
{N} 'ktə́ři· se |'vrəcĕlị·‖ (Klep)

{N} 'gdo↗|'ʔotposlex |'nãmõntoval‖
|'šetř̥i:|'policĭję ‖ (Pist)

(20b)
|'so͡u/t/|''f čę̆ski:x|'bŭďəjəvĭ̥ci:ɣ /‖/'začă/l/|
'projẹdna:vat|'trăgĭc̣ko͡ŭ|'nehǫdu|'ʔautobu̥su|'ʔu
nažidẹ·l [illegible]'jəho|'řiďič|'pavĕl|'kr̥bec|'k so͡udu|
'nepř̥ĭ̥šẹ·/l/‖ (Klep)

První předěl (buďejovici:h // začal) je proveden vhodným způsobem (intonačně). Druhý úsek (začal – nažidel) je velmi dlouhý, v rychlém tempu. spíše monotónní. V rámci tohoto úseku není vhodné realizovat pauzu, nenásilného členění lze docílit výraznější intonací. Monotónnost zůstává i na posledním slově tohoto úseku (nažidel). Vhodnější by bylo použít ukončující klesavou melodii. Poslední věta

(jeho – nepřišel) by tak byla více oddělena a byl by více zdůrazněn kontrast „soud byl, ale on nepřišel". Tato část rovněž není dostatečně ukončena klesavou intonací.

4.2.5. Tempo řeči a jeho stabilita

Tempo řeči má podstatný vliv na ostatní zvukové složky řeči a tím se výrazně podílí na celkové podobě projevu. Vysoké tempo přímo omezuje dostatečný pohyb artikulačních orgánů (viz odchylky v rovině hláskové) a vhodnou intonační realizaci textu; se zvyšujícím se tempem přibývá chyb a nedbalé artikulace (příklady (21a), dále také (18d) v oddílu Členění na promluvové úseky). Důležité je nejen vhodné absolutní tempo, ale také jeho stabilita (vyrovnanost). Zrychlování (.....) a zpomalování (- - - -) v rámci promluvy, mnohdy na nevhodných místech, snižuje vnímání textu (příklady (21b)). Nedbalá výslovnost pramenící především z vysokého tempa je podbarvena šedivě.

Na neúměrně vysoké tempo řeči ve zpravodajství upozorňuje Bartošek (1995, s. 168) a ve studii Palkové & kol. (2003, s. 36) je přílišné tempo uvedeno jako jedna z pravděpodobných příčin zhoršení kultury řeči v rozhlasovém vysílání.

Průměrné mluvní tempo celkové (MTC) (počítáno bez úvodního nádechu, příp. dalších zvuků na začátku zprávy) se u analyzovaných mluvčích pohybuje od 5,8 sl/s do 6,3 sl/s (viz tab.). (K terminologii srov. Palková & kol., 2004.)

Tab. č. 7: Mluvní tempo celkové (MTC), ve slabikách za sekundu

	Aug	Klep	Mar	Pist	Touš	Vold
MTC (sl/s)	6,15	5,86	6,30	6,25	6,16	5,82
směr. odch. (sl/s)	0,10	0,61	0,18	0,45	0,28	0,24

O jak vysoké tempo se jedná, vyvstane ve srovnání s průměrným tempem přímé rozhlasové sportovní reportáže, které činí 5,40 sl/s (Bartošek, 1974), 5,57 sl/s (Bartošek, 2000).

(21a)

...|'zabiti:|'plodu /‖/ 'starši:ho neš|'tři|'mněsi:cę /‖/ ?uš ''nebude |''možnē: ‖ (Marš) *Vysoké tempo, nevýrazné členění, zcela nelogické zrychlení na výrazech „tři měsíce".*

{N}|za'viďi:ra:ňi:|'sta:tu ‖
''?osm /‖/ ?a''sedm let|'vjezeňi:i /‖/ ?a'na:hradu|
'škodi:|'nemocňici:m ‖ (Marš) *Vysoké tempo, zcela nelogické zrychlení na výrazech „sedm let vězení".*

{N} 'pacijentĭ ‖
tĕč̆:čekaji|'krušne:|''dni ‖ (Touš)
Vysoké tempo, výrazné krácení, vzájemné přizpůsobení souhlásek.
{H} ''dva ʔa̯ |'pu̯ʔl|'kĭ/l/č/gr/ămŭ| 'tr̥havĭnĭ|'mňĕ̯l|'na ťelę·‖ (Vold) *Vysoké tempo, oslabené souhlásky i samohlásky, intonačně nepřehledné.*

‖ ʔə̯'/t/ə/k/e:|''zdu:răzňi̯l /‖/ žę·‖
'č/l/ĕnd̥ve: /‖/ '/n/ŏvę:ho|'klŭ̯bu ‖ (Vold) *Velmi vysoké tempo, oslabení samohlásek i souhlásek, protažení a oddìlení spojky „že", náběh na kouskování.*

(21b)
{N} 'čə̆šťi:|'ʔĕ̯kspə̆rťi· /‖/'z br̥ňĕncke:|'firmi̯·‖{P}
''pliva ‖{P}
''laxema· ‖
'vivinu̯li ‖
''novi:|'pr̥i:prăvə̆k ‖
'pro le:ʒ̆bu ‖
''rakovini ‖ (Klep)
Střídají se úseky výrazně rychlé a pomalejší. Zejména druhá část je mechanicky členěna na krátké úseky. Hranice mezi promluvovými úseky jsou v celé výpovědi velmi ostré, přispívají k rozdrobení celku. Na začátku jsou realizovány výrazné pauzy, jedna z nich je umístěna uprostřed názvu firmy – může vzniknout dojem, že se jedná o firmy dvě.

‖ 'pr̥i:patə̆: /‖/ ''sę̆dmi̯ ‖
''ʔobviňĕ̯ni:x /‖/ 'manažę·ru̯: /‖/ 'čĕ̯ske:|'spořitę̆lni̯ ‖ (Vold) *Zpomalování začíná již na konci prvního mluvního taktu (viz protažení souhlásky „t" a pokračuje na druhém taktu. Na třetím taktu dojde naopak k výraznému zrychlení.*

{N} jag 'ři̯:ka: ‖
''sta:ťňi: /‖/ 'za:stŭ̯pcə̆ /‖/ 'franťĭ̯šĕ̯k |''fi̯:la ‖
(Vold) *Ke zrychlování a zpomalování dochází v rychlém sledu střídavě mezi jednotlivými takty.*

4.2.6. Nádechy a redundantní zvuky

Náležitá práce s dechem a plné znění hlasu po celé trvání projevu svědčí o dobře zvládnuté technice řeči. V analyzovaných projevech se však setkáváme

a) s přehnaně slyšitelnými nádechy (příklad (22a)),

b) se situací, kdy text zaniká v nádechu, ať už předchozím (na začátku

promluvového úseku), nebo následujícím (na konci promluvového úseku), (příklady (22b)),

c) konec jednotlivých zpráv jde jakoby do ztracena, hlas v závěrech se ztišuje a často nezní plně, objevuje se dyšné zabarvení [..] nebo třepená fonace [_] (ang. creaky voice; termín srov. Palková & kol., 2004) (příklady (22c)).

d) V některých případech jsou nádechové pauzy umístěny na nevhodných místech (příklady (22d)).

Všechny tyto jevy působí rušivě a ukazují na nedostatečné technické vybavení mluvčího.

e) Rušivě až vulgárně působí také různé mlasky a hezitační zvuky, objevující se obvykle na začátku promluvových úseků, zejména prvního úseku zprávy. Příklady (22e), také (22a) a (22b).

(22a)
{M}{N}{P} jədnŭ zə sǫ̆x (Klep) *Na začátku mírný mlask, silný nádech a výrazná pauza.*

(22b)
{N}{H} tĕť jĕ ve fa:zi /‖/ ''klinicke·ho tĕstǫva:ňi: /‖/ na pṛvňi:x ‖ ''pacijente/x/‖{N} (Klep)
Po nádechu hezitační zvuk, koncové [x] splývá s rychlým a hlasitým nádechem.
{N}/?/a -i̥zra-/l/ska: vla:da (Touš) *Začátek se ztrácí v nádechu.*

(22c)
...‖ f česke· repub/l/icę ‖ (Marš)
...‖ ''teť je ‖ ''ve vazbję ‖ (Touš)
...‖ stṛavu vi̥ra:bi̥: ‖ (Touš)
...‖ roďīn z ďetmī̥ ‖ (Pist)

(22d)
{N}{H} ''bi̥:vali̥: /‖/'člęnovę:|'pṛ̥ectavęnctva /‖/ 'čəli· |'ʔobvi̥ňə̃ňi̥:|'s tręs/t/ni̥:x|'čənu·| 'pŏrŭšova:ňi·|'pŏvi̥nosťi:‖
{N} 'pṛ̥i|'spra:vję|'cəzi̥:ho|'majetku ‖
{N} 'ʔa·|''skres/l/ŏ/v/a:ňi·‖{P}''hospŏda:ṛ̥ski·x| 'ʔu̥:dăju: ‖ (Vold) *Velmi dlouhý úsek od začátku zprávy s nevýrazným členěním pronášený monotónní intonací. Nedostatek dechu vyústil v nenáležitý nádech uprostřed syntaktické vazby a odtržení neshodného přívlastku.*

|žę̆ 'ję|'tṛ̥ěba|'mi:t ‖{N} ''lępši: ‖
'matěrə̆ja:lňi: /‖/ 'za:zemi: (Vold) *Nenáležité umístění nádechu rozděluje vazbu mít + akuz.*

(22e)
{H}{N} v březnu: (Klep) *Na začátku zprávy hezitační zvuk.*
semteks ‖ {H} ''dva ʔa̯ |'pu·l (Vold) *Na začátku promluvového úseku slabší hezitační zvuk.*
{N}{N} sěna:ťni: klupə· ‖ založi̯l (Vold) *Na začátku zprávy mlask.*

5. Závěr

Výsledky testů „Řečový vzor", slovní hodnocení laických posluchačů, komentáře odborníka z PR agentury a v neposlední řadě stížnosti diváků i posluchačů televizních a rozhlasových stanic ukazují, že v projevech profesionálních mluvčích existují významné nedostatky.

Fonetická analýza zvukových jevů v projevech moderátorů ČT, které jsou posluchači hodnoceny jako nejpřijatelnější, ukázala jednotlivé problematické oblasti ve veřejné mluvené řeči. Příklady roztříděné do skupin podle problémových jevů mohou být pomůckou pro laiky i profesionály, aby si lépe uvědomili chyby, k nimž v mluvené řeči dochází, a to, že tyto chyby zásadně ovlivňují srozumitelnost mluveného projevu a jsou jednou z významných příčin negativního hodnocení mluvčího posluchačem.

Jana Janoušková a Jitka Veroňková

Poděkování
Tato studie vznikla za podpory projektu VZ MŠMT 0021620825.

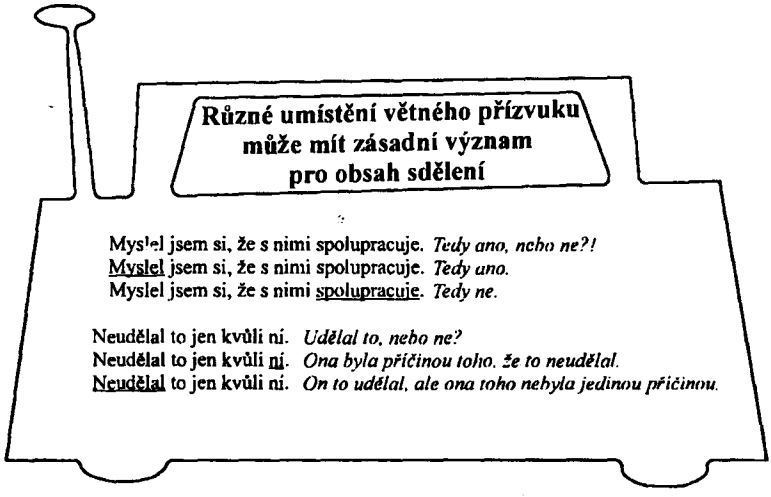

Literatura

BARTOŠEK, J. *Jazyk rozhlasové sportovní publicistiky.* Praha : Československý rozhlas, 1974.

BARTOŠEK, J. Jazyková kultura mluveného zpravodajství. In JANČÁKOVÁ, J., KOMÁREK, M.; ULIČNÝ, O. (eds.). *Spisovná čeština a jazyková kultura. Sborník z olomoucké konference 23.–27. 8. 1993.* Díl I. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1995, s. 166–171.

BARTOŠEK, J. Mluvní tempo v rozhlase a v televizi. In PEŠÁK, J. (ed.). *Psychotrofon 1.* Olomouc : Univerzita Palackého, 2000, s. 78–82.

HEDBÁVNÁ, B. Variability of formant structure of Czech vowels in connected speech. In PALKOVÁ, Z.; VEROŇKOVÁ, J. (eds.). *AUC – Philologica 1, Phonetica Pragensia X.* Praha : Univerzita Karlova, 2004, s. 19–31.

HEDBÁVNÁ, B.; LANDGRÁFOVÁ, R. Poznatelnost českých samohlásek v izolovaných slovech. *Čeština doma a ve světě,* roč. 9, č. 3–4, 2001, s. 130–138.

HEDBÁVNÁ, B. *Diferenciace kvality vokálů v projevu českých mluvčích.* Diplomová práce. Praha : Fonetický ústav Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 2002.

JANÍKOVÁ, J. Moderátoři televizního zpravodajství (ze série poslechových testů „Řečový vzor"). *Čeština doma a ve světě,* roč. 9, č. 3–4, 2001, s. 178–203.

JANÍKOVÁ, J. Můj řečový (ne)vzor. *Čeština doma a ve světě,* roč. 9, č. 3–4, 2001, s. 163–164.

JANOUŠKOVÁ, J. *TRIPAC.* Originální aplikace šablony Microsoft Word pro potřeby fonetické transkripce češtiny. Interní nástroj Fonetického ústavu Filozofické fakulty univerzity Karlovy, Praha: 2003.

JANOUŠKOVÁ, J. Radiožurnál 2001–2002: Poslechová analýza samohlásek a její konfrontace s intuitivním hodnocením posluchačů v testech „Řečový vzor". In MINÁŘOVÁ, E., ONDRÁŠKOVÁ, K. (eds.). *Spisovnost a nespisovnost, zdroje, proměny a perspektivy.* Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 108–119.

KULDANOVÁ, P. Krize mluvních vzorů v Čechách? *Čeština doma a ve světě,* roč. 9, č. 3–4, 2001, s. 156–161.

PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny.* Praha : Karolinum, 1994 [1].

PALKOVÁ, Z. *Stručná pravidla české ortoepie (domácí slovní zásoba).* Praha : Český rozhlas Praha, 1994 [2].

PALKOVÁ, Z. Mluvená čeština ve veřejných projevech (k problematice řečových vzorů). In *Přednášky z XXXVI. běhu LŠSS.* Praha : Univerzita Karlova, 1994 [3], s. 67–81.

PALKOVÁ, Z. Některé problémové jevy výslovnosti a intonace v současné spisovné češtině. In *Přednášky z XXXVII. a XXXVIII. běhu LŠSS.* Praha : Univerzita Karlova, 1995, s. 103–109.

PALKOVÁ, Z. Variabilita standardu výslovnosti a její meze. In ŠRÁMEK, R. (ed.) *Spisovnost a nespisovnost dnes.* Brno : Masarykova univerzita, 1996, s. 106–109.

PALKOVÁ, Z. Kolik samohlásek vám zbývá? *Čeština doma a ve světě,* roč. 9, č. 3–4, 2001, s. 139–142.

PALKOVÁ, Z. Srozumitelnost řeči ve vztahu k spisovnosti mluvených projevů. In MINÁŘOVÁ, E.; ONDRÁŠKOVÁ, K. (eds.). *Spisovnost a nespisovnost, zdroje, proměny a perspektivy.* Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 94–98.

PALKOVÁ, Z.; VEROŇKOVÁ, J.; VOLÍN, J.; SKARNITZL, R. Stabilizace některých termínů pro fonetický popis češtiny v závislosti na nových výsledcích výzkumu. In DUBĚDA, T. (ed.) *Sborník z Konference česko-slovenské pobočky ISPhS 2004.* Praha : Univerzita Karlova, 2004, s. 65–74.

PALKOVÁ, Z.; VEROŇKOVÁ-JANÍKOVÁ J.; HEDBÁVNÁ, B. Zvuková podoba rozhlasové češtiny. In *Proměna rozhlasového výrazu a tvaru. Sborník příspěvků z jarního semináře 2003.* Praha : Sdružení pro rozhlasovou tvorbu, 2003, s. 20–39.

http://aktualne.centrum.cz/domaci/zivot-v-cesku/clanek.phtml?id=429273, [cit. 2007-11-05]

http://show.idnes.cz/show_aktual.asp?r=show_aktual&c=2003MM50A16A, [cit. 2007-11-05]

http://www.ewingpr.cz

Poznámky

[1] Zdroj: http://www.ewingpr.cz.

[2] Dostupné z webových stránek: http://show.idnes.cz/show_aktual.asp?r=show_aktual&c=2003MM50A16A.

[3] Hodnocení Alexe Röhricha je pětistupňové, rozděluje tedy moderátory dle kvality jejich mluvního projevu do pěti skupin.
[4] Zvuky podobné „e", „é", „eh", „ehm", když mluvčí neví, co má říct.
[5] Pojem *snadná (promptní) srozumitelnost řeči* zavádí Z. Palková v článku Srozumitelnost řeči ve vztahu k spisovnosti mluvených projevů (Palková, 2004, s. 95): „Označujeme tak komunikační stav, kdy jazyková forma umožňuje posluchači pochopit obsah projevu bezprostředně, bez podstatných ztrát informace a správně, tj. v souladu se záměrem mluvčího. Požadavek bezprostřednosti (promptnosti) vjemu je přitom určující."
[6] Naše zjištění jsou zcela v souladu s tvrzeními Z. Palkové (2004, s. 95): „Posluchač (...) preferuje vše, co mu usnadňuje percepci řeči: Je to zejména zřetelná, explicitní artikulace s dobrým rozlišováním hlásek. Základem je průběžná realizace cílových poloh artikulačních pohybů charakteristických pro jednotlivé segmenty a následná stabilita tranzientních fází, což obojí podporuje zvukovou podobnost totožných a zvukovou odlišnost nestejných hláskových sekvencí.
V rovině souvislé řeči je to modulace textu s ohledem na jeho syntaktickou i sémantickou stavbu. Členění delší výpovědi zvukovými předěly na místech syntakticky volnějších a intonační spojování slov syntakticky těsněji vázaných usnadňuje pochopení výpovědního celku. Realizace zvukových prominencí v závislosti na jazykovém kontextu, nikoli jen „pocitu" mluvčího, zvyšuje přehlednost dalšího textu."
[7] Sigmatismus – vadná výslovnost sykavek, dentální výslovnost – výslovnost posunutá na zuby, rotacismus – vadná výslovnost hlásky „r".
[8] Ortofonie – nauka o správné podobě jednotlivých hlásek.
[9] Melodickou konturou je zde míněn určitý průběh (klesavý, stoupavý, rovný) melodie v úseku věty.

Otázky (správné výslovnosti) Václava Moravce

Tento článek se zabývá výslovností řečového vzoru, moderátora Václava Moravce. Pomocí poslechové analýzy budeme zjišťovat úroveň mluveného projevu jedné z nejznámějších tváří České televize. Vliv médií v dnešní době stoupá, a slýcháme-li něco často, navíc z televize, máme tendenci to napodobovat. Působení lidí z televizní obrazovky na kulturu řečového projevu je tedy nesporné.

Téma **kultury mluveného projevu** je v poslední době velmi aktuální. Někteří odborníci konstatují rozkolísanou a diferencovanou úroveň mluvených projevů: „Na jedné straně slyšíme velmi kultivované hlasové a mluvní projevy, na druhé straně pak dikci nízkého stylu a stereotypní" (Bartošek, 1997, s. 53). Častěji však zaznívají hlasy, které upozorňují, že úroveň jazykové kultury v současné češtině klesá: „Pokud jde o prostředky hromadného sdělování, vstup některých nových, minulostí nezatížených, avšak jazykově ne vždy dostatečně zkušených a připravených pracovníků přináší s sebou některé nežádoucí jevy, zejména formulační a výslovnostní" (Daneš, Kraus, 1993, s. 140). Obdobný pokles úrovně u rozhlasových moderátorů konstatuje i Palková (1995, s. 104): „Obecně se však zhoršuje

technika řeči. Nezřídka i mluvčí, kteří běžně ovládají spisovnou podobu jazyka a v projevech, kde je její použití samozřejmostí, nedbají o přesnou a zřetelnou výslovnost. ... Z hlediska funkčního je řeč hůře srozumitelná, z hlediska společenského je někdy až nezdvořile nedbalá. Závažným problémem jsou zejména nedostatky ve výslovnosti skupin mluvčích, kteří slouží jako **řečové vzory** (rozhlasoví a televizní komentátoři, hlasatelé, učitelé)." Jejich nedobrá úroveň jazyka a řeči, nedodržování výslovnostní normy a nízká mluvní pohotovost ve veřejných mluvených projevech přispívá k **negativnímu vývoji jazyka**.

K současnému stavu výslovnosti není lhostejná ani veřejnost. Podle ankety Pražského lingvistického kroužku, která byla uveřejněna v Hospodářských a Literárních novinách v r. 1990, odpovídali někteří lidé na otázku *Co vám na dnešním stavu českého vyjadřování a péče o jazyk zvláště vadí?* i tak, že jim „vadí nedbalá výslovnost" (Dokulil; Sgall, 1992, s. 171). Takovéto stanovisko veřejnosti je pochopitelné, protože jak správně podotýká Palková (1993, s. 77), „v oblasti kultury řeči je ... určujícím hledisko posluchače." **Dodržování výslovnostního standardu** je však výhodné nejen pro posluchače (zvyšuje prediktabilitu), ale i pro mluvčího, neboť umožňuje časový předstih. Mluvčí, který je na výslovnostní standard zvyklý, se v takovém případě nemusí soustředit na výslovnost samotnou, ale pouze na obsah sdělení.

Jako jeden z řečových vzorů dnes v České televizi působí **moderátor Václav Moravec**. Jeho pořad Otázky Václava Moravce vysílá ČT1 pravidelně každou neděli v poledne. Tento typ pořadu (diskuzní pořad s politickým zaměřením) má nejen v České televizi téměř dvacetiletou tradici. Lze říci, že diváci si na pořad zvykli a v mnoha rodinách už se stalo zvykem úderem nedělního poledne zapnout televizi.

Poměrně velká sledovanost tohoto mluvčího (a tudíž jeho nesporné působení jako řečového vzoru) nás vedla k tomu, podívat se blíže na úroveň zvukové stránky jeho projevu.

Materiál, který jsme využily pro naši analýzu, je pořad Otázky Václava Moravce. Vzhledem k tomu, že struktura pořadu je vždy tatáž, stejně jako způsob moderátorova řečového projevu, vybraly jsme jednu konkrétní relaci tohoto pořadu, a to z 16. 9. 2007. Náhodně jsme z každé poloviny pořadu vybraly jednu minutu zřejmě čteného monologu moderátora (celkem 726 slabik), kterou jsme podrobně analyzovaly a přetranskribovaly pomocí české varianty IPA. Rozbor vychází z detailní poslechové analýzy, kterou nám umožnil program Cool Edit.

Z časových údajů a údajů o počtu slabik jsme vypočítaly **artikulační tempo** (tempo bez pauz a hezitací) moderátora. Toto tempo je značné, a to 6,7 sl./s. Jako průměrné tempo mluvních projevů se uvádí 4,89 sl./s. (Palková, 1997, s. 318).

Z rychlého tempa pramení některé, ne však všechny chyby, které se v projevu objevily. Rychlé tempo ovlivňuje zejména krácení vokálů, redukci vokálů, podporuje elizi konsonantů a zjednodušování souhláskových skupin. Otevřenost vokálů a jejich delabializace s vysokým tempem také mohou souviset, spíše se však jedná o výslovnostní úzus mluvčího (jednotlivé příklady viz dále). V následujícím textu se věnujeme jednotlivým chybám ve výslovnosti. Jejich zastoupení je uváděno v procentech nebo v absolutním počtu případů. Procenta uvádíme, pokud bylo zastoupení chybných jevů vyšší než 5 %. V ostatních případech uvádíme konkrétní počet chyb.

Obecně jsou jako nejčastější chyby profesionálních mluvčích (kteří působí jako řečové vzory) uváděny změny kvality a kvantity vokálů a dále chyby v konsonantických skupinách (Palková, 1995). Soustředily jsme se tedy zejména na segmentální problematiku, okrajově ovšem zmíníme i moderátorovy specifické řečové návyky týkající se členění promluv.

Segmentální deformace nacházíme v projevu Václava Moravce jak u vokálů, tak i u konsonantů. ***U vokálů*** lze provést následující systematizaci chyb: a) chyby v kvalitě (redukce, delabializace, otevřenost, posun dopředu, nazalizace); b) chyby v kvantitě (krácení, dloužení).

Nejčastěji se objevuje **redukce vokálů** (vokály v 9 % slabik jsou redukované). Tato chyba vzniká tak, že jazyk nedosáhne pozice typické pro daný vokál, ale zůstává v neutrálním postavení. Výsledný vokál se tedy přibližuje (a často dosahuje) vokálu šva [ə]. Příklady: [kolǝm] místo [kolem] = kolem; [tǝ] místo [to] = to; [žǝ] místo [že] = že; [ʔamǝricka] místo [ʔamericka:] = americká; [spǝrtovňǝx] místo [sportovňi:x] = sportovních; [ʔorgǝnǝzǝcǝ] místo [ʔorganizace] = organizace.

Častým jevem je **krácení vokálů** (v 7 % slabik se vyskytuje krácený vokál, který je v některých případech polodlouhý a někdy úplně krátký). Příklady: [medija:lňi] místo [medija:lňi:] = mediální; [ʔoteplova:ňi] místo [ʔoteplova:ňi:] = oteplování; [ďela] místo [ďela:] = dělá; [hnuťi] místo [hnuťi:] = hnutí. Z příkladů je zřejmé, že krácení v některých případech mění význam slova.

Naopak **dloužení vokálů** se u mluvčího vyskytuje velice zřídka. Příklady: [kampaňe:] místo [kampaňe] = kampaně; [še:l] místo [šel] = šel. Nízký výskyt lze považovat za pozitivní, neboť jev dloužení je u mnoha mluvčích častý. Nejčastěji se objevuje v koncových pozicích – na koncích promluvových úseků. Mluvčí dloužení nejčastěji používají k získávání času – pro srovnání myšlenek a zároveň proto, aby partnerovi naznačili, že v hovoru chtějí pokračovat, a že jim tedy nemá

skákat do řeči. Náš mluvčí v takových případech využívá spíše hezitace [ə:], která se objevila ve třinácti případech.

Výrazným problémem Václava Moravce je tzv. **otevřená výslovnost** vokálů (8,7 % slabik analyzovaného materiálu obsahovalo otevřený vokál), kdy se výslovnost [i] přibližuje [e], výslovnost [u] se blíží výslovnosti [o] a výslovnost [o] se blíží [a]. V projevu Václava Moravce jsou otevřené zejména vokály zadní řady, tedy [o] a [u], které zároveň bývají postiženy **delabializací**, tj. nezaokrouhlením (12 % zadních vokálů ve zkoumaném materiálu bylo prokazatelně nezaokrouhlených). Příklady: otevřenost: [ʔi̯vjɔ] místo [ʔivje] = lvě (zní jako Evě); [fi̯rem] místo [firem] = firem; [do̯ˌ laru] místo [dolaru:] = dolarů; delabializace: [so͡udu̯ˌ] místo [so͡udu] = soudu; [nebo̯ˌ] místo [nebo] = nebo; [to̯ˌ mu̯ˌ] místo [tomu] = tomu.

Posun jazyka dopředu se projevuje zejména u vokálu [a], který je potom zabarven spíše do [e]. Příklady: [doslova̯] místo [doslova] = doslova; [bezma:la̯] místo [bezma:la] = bezmála; [ʔinzəra̯:təx] místo [ʔinzera:tex] = inzerátech.

Elize vokálů se ve zkoumaném vzorku objevila v 9 případech. Příklady: [cituj] místo [cituji] = cituji; [miljonu̯] místo [milijonu] = milionu; [stř̥edečň] místo [stř̥edečňi:] = středeční. Pokud elize nastala po nazále, nazála se stala nositelem slabičnosti.

Nazalizace vokálů, která není způsobena koartikulací, není u mluvčího příliš častá, přesto se ale vyskytuje. Příklad: [jã̯ko] místo [jako] = jako. Nazalizace vokálů v okolí nazál se objevuje samozřejmě ve všech případech. U tohoto mluvčího je však podle našeho poslechu míra nazalizace vokálů v okolí nosových hlásek značně vyšší, což působí rušivým dojmem. Příklady: [kampãňẽ] místo [kampaňe] = kampaně; [př̥ecetkĩňĩ] místo [přetsetkiňi] = předsedkyni. Obdobně tomu je u **nazalizace konsonantů** v okolí nazál. Příklady: [kloba:lňi:] místo [globa:lňi:] = globální, [so͡ustamňə] místo [so͡ustavňe] = soustavně; [ʔu:staṽňi:] místo [ʔu:stavňi:] = ústavní.

Mluvčí také používá **šva** po některých sonorách, čímž vytváří další slabiku. Příklady: [stələ] = stal; [mobilə] = mobil; [ňejə] = něj; [fšemə] = všem.

Může se zdát, že jednotlivých nedostatků není tolik, ale musíme si uvědomit, že chyby spolu souvisí a kumulují se, což je vidět i v některých příkladech. Celkově je tedy postiženo zhruba **40 % vokálů**, což je alarmující výsledek.

Chyby u konsonantů lze rozdělit na: a) chyby týkající se jednoho konsonantu (oslabená artikulace, desonorizace, elize), b) chyby týkající se konsonantických

skupin (zjednodušení konsonantické skupiny, chybná asimilace).

Nejčastější chybou je **oslabená artikulace** (v 6,5 % slabik), zvláště v intervokalické pozici. Artikulační orgány nedosáhnou cílového postavení, případně kýženého napětí. Výsledkem je, že výslovnost [d] se stává alveolární švihem (což je hláska připomínající výslovnost [r]), při výslovnosti [b] mezi rty zůstává mezera (výslovnost připomíná [v]) a výslovnost [n] se blíží alveolárnímu švihu, často dokonce ztrácí nosovost (blíží se tak výslovnosti [r]). Z toho vyplývá, že oslabená artikulace hlásek [d] a [n] se může podobat. Důsledkem oslabené artikulace je větší podobnost hlásek, a tím horší rozlišitelnost, což posluchači ztěžuje percepci. Příklady: [təd̥ə] místo [tedi] = tedy; [tr̥eba] místo [tr̥eba] = třeba; [hn̥uťi:] místo [hnuťi:] = hnutí.

Výslovnost hlásek v intervokalické pozici je v sedmi případech natolik oslabená, že se jedná o **elizi konsonantu**. Příklady: [ʔu:stavňi:ʲo] místo [ʔu:stavňi:ho] = ústavního; [d̥oprovoďəa] místo [doprovoďila] = doprovodila; [spozərue] místo [sponzoruje] = sponzoruje. K vypuštění konsonantu dochází i při **zjednodušování souhláskových skupin** (7 případů). Příklady: [tecə] = [teť se] = teď se; [kla͡use] místo [kla͡usse] = Klaus se; [konec̥ita:tu̯] místo [koneccita:tu] = konec citátu, [patna:c] místo [patna:ct] = patnáct; [rəzovoru̯] místo [rozhovoru] = rozhovoru.

Také **desonorizace** souvisí s oslabovanou výslovností konsonantů (desonorizace se objevuje v 9 případech). Znělá hláska ztrácí svoji znělost a přibližuje se hlásce neznělé, případně se neznělou stává, a to na místech, kde tento jev není podložen asimilačními pravidly češtiny. Jedná se tedy o nenáležitou ztrátu znělosti. Příklady: [kloba:lňi:] místo [globa:lňi:] = globální, [šəbi:] místo [žebi] = že by; [prožəvẹ:] místo [brožove:] = Brožové.

Zřídka se objevily i případy **chybné asimilace**, a to asimilace znělosti. Příklady: [so͡utʰdal] = [so͡ud dal] = soud dal; [ʔotropni:x] místo [ʔodropni:x] = od ropných; [ʔotjini:x] místo [ʔodjini:x] = od jiných. Také se objevuje chybná artikulační asimilace, a to asimilace způsobu tvoření. Příklad: [ʔinʒera:tex] místo [ʔinzera:tex] = inzerátech.

Pro celkový obraz segmentální zvukové stránky projevu Václava Moravce uvádíme náhodně vybranou transkribovanou ukázku následujícího souvislého textu: „Slova sportovních komentátorů doprovodila středeční rozhodnutí Ústavního soudu. Ústavní soud dal totiž už potřetí za pravdu předsedkyni nejvyššího soudu Ivě Brožové." Chyby ve výslovnosti jsou zvýrazněny tučně: [slova spərtovňəx komə̃nta:təru toprovoďə_a str̥edečň_ rozh̥odnũťi

ʔu:stavňi:ʲo soudu̯ {N} ʔu:stavňi soutʰdal toťiš ʔu̯š potřeťi za pravdu přecetkiňi nejviši:ʲo soudu̯ ʔjvjə prožəve̯:]. V této ukázce je vysloveno chybně 35 % vokálů a 14 % konsonantů, což je téměř polovina všech hlásek!

Velice stručně se také zmíníme o nedostatcích mluvčího **v suprasegmentální rovině**. Objevuje se **elize slabik**, a to ve 3 případech. Příklady: [timňi:ku] místo [tajemňi:ku] = tajemníku; [ťiskou] místo [ťiskovou] = tiskovou.

Chybné umístění slovního přízvuku se objevuje ve čtyřech případech, a to jak ve spojení jména a předložky, tak i v rámci jednoho slova. Příklady: [medi´ja:lňi:] místo [´medija:lňi:] = mediální, [ke´globa:lňi:mu] místo [´kegloba:lňi:mu] = ke globálnímu.

Nejvýraznější nedostatek z oblasti suprasegmentální roviny je chybné **členění** promluvy na promluvové úseky. Příklad: *Prezident Klaus se stal součástí americké mediální kampaně // kolem globálního oteplování v inzerátech // dělá Klausovi // reklamu americká organizace Heartland Institute* místo *Prezident Klaus se stal součástí americké mediální kampaně kolem globálního oteplování // v inzerátech dělá Klausovi reklamu (//) americká organizace Heartland Institute.*

Rušivým dojmem působí moderátorova **stylizace** – záměrným snižováním hrtanu se snaží získat nižší hlas. Důvodem by mohla být snaha působit autoritativněji a rozvážněji.

Poznatky vyplývající z analýzy můžeme shrnout do následujícího závěru: nejčastějšími chybami ve výslovnosti moderátora Václava Moravce jsou časté redukce a krácení vokálů, jejich otevřená a v případě vokálů zadní řady delabializovaná realizace. Konsonanty jsou nejčastěji deformovány oslabenou artikulací. Celkově lze říci, že vokály jsou v projevu Václava Moravce postiženy deformacemi častěji než konsonanty. Ze suprasegmentální roviny působí nejrušivěji chybné členění projevu na promluvové úseky.

Jak vyplynulo z naší analýzy, **řečový projev Václava Moravce nelze považovat za příliš uspokojivý**. Je otázkou, zda lze tento projev považovat za adekvátní vzhledem k vlivu pořadu Václava Moravce. Výsledky naší analýzy jsou v souladu s řadou tvrzení o klesající úrovni řečové kultury moderátorů, která jsme uvedly na začátku našeho příspěvku. Tuto skutečnost považujeme za znepokojivou, zejména proto, že moderátoři působí jako vlivné řečové vzory.

Lucie Hýblová a Radka Slavatová

Použité transkripční značky:

ə – šva, střední středový vokál, nazýván též vokálem redukovaným

ʔ – ráz, tvrdý hlasový začátek

: – délka

˕ – značka pro otevřenost (příp. oslabenou artikulaci), artikulační orgány nedosáhnou cílové pozice

˖ – značka pro delabializaci (nezaokrouhlenost)

˖ – značka pro posun hlásky dopředu

̥ – desonorizace (ztráta znělosti)

o͡u – dvojhláska

ʰ – aspirace

˜ – nazalizace (nosovost)

ʒ – znělá varianta hlásky c

ʲ – hiátové j

ˈ – přízvuk

// – promluvový úsek

Literatura

BARTOŠEK, J. Jazyk žurnalistiky. In DANEŠ a kol. (eds.). *Český jazyk na přelomu tisíciletí.* Praha : Academia, 1997, s. 42–67.

DANEŠ, F.; KRAUS, J. K současnému stavu jazykové kultury a kultury dorozumívání vůbec. *Naše řeč*, 1993, roč. 76, č. 3, s. 139–141.

DOKULIL, M.; SGALL, P. Anketa PLK o jazykové kultuře. *Naše řeč*, roč. 75, 1992, č. 4, s. 169–175.

PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny.* Praha : Karolinum, 1997.

PALKOVÁ, Z. Některé problémové jevy výslovnosti a intonace v současné spisovné češtině. In *Přednášky z XXXVII. a XXXVIII. běhu LŠSS.* Praha : Univerzita Karlova, 1995, s. 103–109.

PALKOVÁ, Z. Spisovný standard jazyka v mluvené komunikaci. In JANČÁKOVÁ, J., KOMÁREK, M.; ULIČNÝ, O. (eds.). *Spisovná čeština a jazyková kultura. Sborník z olomoucké konference 23.–27. 8. 1993.* Díl I. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1995, s. 76–80.

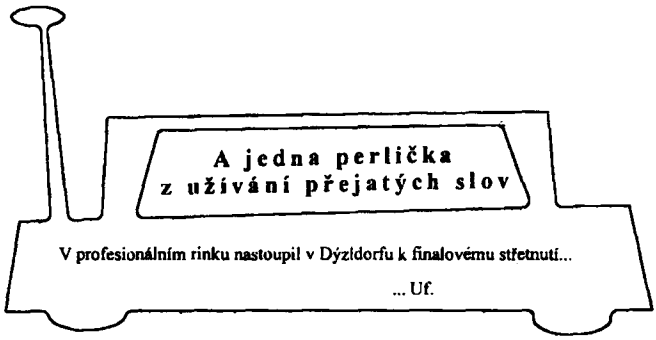

Z intonace čtených zpravodajství: výška první slabiky v taktu

1. Uvedení do problematiky

Čtená zpravodajství bývají v tradičním pojetí delšími monology, při nichž se rozhlasový hlasatel obrací k neznámým posluchačům a sděluje jim informace předem sestavené do psaného textu. Ve srovnání s běžným používáním řeči v každodenní komunikaci je hlasatelovo řečové chování do jisté míry zvláštní. Málokdy hovoříme k někomu, koho nejenže neznáme, ale ani nevidíme, a málokdy si předem písemně připravujeme text obsahující myšlenku, kterou chceme někomu sdělit. Otázkou proto je, nakolik se řeč produkovaná ve velmi specifické komunikační situaci zpravodajské relace liší od řeči jiných komunikačních situací.

Na takto položenou otázku lze samozřejmě při současném stavu vědomostí odpovídat jen velice neúplně a nepříliš systematicky. Vyčerpávající fonetické popisy různých řečových stylů zatím nejsou k dispozici ani u jazyků studovaných mnohem intenzivněji než čeština. Ani v angličtině, němčině, španělštině či japonštině prozatím nenajdeme více než analýzy dílčích aspektů řečové produkce v různých mluvních situacích. Je například jasné, že předem připravený text umožní produkci delších nádechových úseků, a je-li to třeba, i rychlejší tempo. Také počet různých dysfluencí, jako jsou např. přeřeknutí, zadrhnutí, hezitační zvuky spojené s hledáním vhodného výrazu a opravy již částečně vyslovených řečových jednotek, bude podstatně menší. Komunikační situace, v níž se rozhlasový hlasatel nalézá, vyžaduje i pečlivější artikulaci jednotlivých hlásek, a především souhláskových skupin, které jsou pro češtinu tak typické. Redukovaná výslovnost by totiž mohla omezit srozumitelnost zpráv a vyvolat buď stížnosti, nebo pokles posluchačského zájmu. Obojí je pro rozhlasové stanice přinejmenším nepříjemné.

Aby bylo srovnávání různých mluvních stylů spolehlivé, je třeba získat systematické popisy různých řečových jevů, v nichž bude jasně sděleno, z jakého materiálu a jakým způsobem byly získány. To napomůže badatelům, kteří mají o srovnávání zájem, aby u jiného materiálu využili stejnou nebo co nejpodobnější metodiku, a tím dali srovnávání smysl. V tomto článku se o něco takového pokusíme. Přeneseme se do oblasti melodie řeči a podíváme se na výškovou relaci první slabiky v mluvním taktu vůči slabice druhé a postup i výsledky popíšeme tak, aby je bylo možno použít při dalším rozšiřování pohledu na tuto problematiku. Intonační krok mezi první, tedy přízvučnou, a druhou, tedy popřízvučnou slabikou

v rámci taktu nás zajímá proto, že pod vlivem popisů cizích jazyků si lidé někdy představují, že přízvučná slabika je v českém mluvním taktu intonačně nejvyšší. Různí diletanti to občas dokonce hlásají do světa. Přitom se stačí alespoň trochu pozorně zaposlouchat do každodenní češtiny anebo se začíst do české fonetické literatury.

Již u Josefa Chlumského, zakladatele pražského Fonetického ústavu, najdeme zmínky o tom, že první slabika v taktu je často nižší než slabika následující (Chlumský, 1928, s. 172–173). Právě slůvko „často" je ovšem to, co bychom potřebovali specifikovat, aby bylo možno srovnávat. „Často" je totiž příliš relativní. I dnes si v řečové produkci spoluobčanů můžeme povšimnout, že přízvučná slabika je často nižší než slabika popřízvučná. Dá se tedy říci, že česká intonace se v tomto ohledu od dob Chlumského nezměnila? Toho se nejspíše neodvážíme.

Další český fonetik Bohuslav Hála již patrně s vědomím, že u mnoha jazyků je výška s přízvukem poměrně těsně spjata, výslovně upozorňuje: „Paralelnost tónu s přízvukem není ... (v češtině) ... pravidlem" (Hála, 1962, s. 300). A mladá česká fonetička Helena Spilková, která použila vlastních, účelově sestavených textů pro zkoumání intonačního chování jednoslabičných slov, zjistila, že u víceslabičných taktů je přízvučná slabika nejčastěji níže než slabiky okolní (Spilková, 2007, s. 61–62). V těchto textech tedy byla přízvučná slabika ve srovnání se slabikou popřízvučnou častěji níže než výše či stejně vysoko. Jakkoli jsou ovšem texty H. Spilkové zdařilé, jde přece jenom o texty umělé v tom smyslu, že byly stavěny s ohledem na formu spíše než na obsah. Zajímá nás proto, zda ve čteném zpravodajství, kde hledisko obsahové hraje primární roli, budou panovat poměry obdobné.

2. Použitý materiál a měření

Z plejády hlasatelů celostátní rozhlasové stanice Český rozhlas 2 – Praha jsme náhodně vybrali jednoho muže a jednu ženu. Od každého z nich jsme opět náhodně vzali jednu zpravodajskou relaci o délce zhruba pěti minut (s odečtením času, po který mluvili telefonující reportéři nebo hosté vysílání). Každou relaci jsme rozdělili na nádechové úseky, tedy řečové jednotky začínající a končící nádechem mluvčího. Produkce mužského mluvčího sestávala ze 69 nádechových úseků, u ženské mluvčí jich bylo 75.

U profesionálních hlasatelů jsou nádechové úseky v souladu se stavbou promluv v tom smyslu, že začátek a konec nádechového úseku se jen zcela výjimečně nekryje se syntaktickým předělem. K takovéto výjimce u našich hlasatelů nedošlo: nadechovali se pouze tam, kde to větná syntax dovolovala. V opačném směru se

ovšem tato vazba neprojevovala: u některých i relativně hlubokých syntaktických předělů se sledovaní hlasatelé nenadechovali. Nádechový úsek tedy nemá přesně definovaný vztah např. k větě. Vhodnou jednotkou pro určité analýzy řeči je však proto, že je objektivně zjistitelný ze zvukové nahrávky a umožňuje vyhnout se spekulacím, k nimž členění na věty občas vede.

V rámci nádechových úseků jsme pro tentokrát soustředili pozornost pouze na iniciální, post-iniciální a finální mluvní takt. Oba krajní takty jsou z intonačního hlediska poměrně zvláštní – většinou nějak signalizují začátek a konec jednotky. Post-iniciální, tj. druhý takt je zde považován za zástupce taktů vnitřních. Z hlediska výškového kroku mezi první a druhou slabikou by se neměl od ostatních vnitřních taktů lišit.

Výškový krok mezi přízvučnou a popřízvučnou slabikou, tedy mezi první a druhou slabikou v mluvním taktu, byl odhadován z hodnot frekvence základního hlasivkového tónu, tj. F0. Změny F0 jsou základem melodie řeči, nejsou s ní však totožné. Posluchač totiž díky specificky lidským percepčním mechanismům vnímá pouze některé z hodnot F0 a tyto hodnoty pak mezi sebou podvědomě propojuje. Vztah mezi změnami F0 a vnímanou melodií řeči je poměrně podrobně popsán v článku D. Hermese (2006), kde jsou shrnuty závěry dosavadního výzkumu problematiky. Vyplývá z nich, že u kratších slabičných jader (tj. sonorních vrcholů slabik v trvání do 100 milisekund) se vnímání melodie opírá o hodnotu F0 zhruba za polovinou jádra. Hodnoty F0 na začátku slabičného jádra (tj. většinou na začátku samohlásky, občas však také likvid /l/ a /r/) vliv na percepci nemají. V běžné řeči jsou totiž v jistém smyslu maskovány rychlými spektrálními změnami zaviněnými sousedními souhláskami a posluchači je pro vnímání řečové melodie nepotřebují.

Hodnoty F0 v našem materiálu byly tedy snímány zhruba uprostřed samohlásek nebo slabikotvorných likvid. Měření provedená v hertzech (Hz) byla převedena na půltóny (ST). Tento převod zajišťuje přímou srovnatelnost melodických kroků v různých frekvenčních pásmech. Bez něj by totiž vzhledem k vlastnostem lidského vnímání znamenala stejná hodnota v hertzech dojem různě velkého výškového intervalu podle polohy hlasu. V nízkých polohách je pro ekvivalentní sluchový vjem potřeba méně hertzů než v polohách vyšších, takže by se při pohledu na naměřené hodnoty například u žen zdálo, že používají výrazně větších melodických kroků než muži. To by ovšem neodpovídalo sluchovému dojmu. Naproti tomu půltón jakožto logaritmická jednotka je ve všech hlasových polohách vnímán v podstatě stejně (viz např. Nolan, 2003).

Protože chceme při relacích mezi první a druhou slabikou v mluvním taktu rozlišovat klesání, stoupání a rovný průběh, musíme také stanovit percepčně

významný rozdíl, který umožní rovný průběh určit. Samotná matematická rovnost by totiž vzhledem k povaze měřené veličiny nastala jen těžko. V souladu s běžnou praxí však můžeme stanovit 0,5 ST, tedy čtvrttón, jako limit, který nám tři kategorie intonačních pohybů umožní určovat: rozdíly menší než 0,5 ST budou považovány za rovný průběh (srov. např. Beckman, 1986, s. 113).

3. Výsledky

Základní přehled četností stoupavých, rovných a klesavých průběhů mezi přízvučnou a popřízvučnou slabikou ve třech sledovaných pozicích taktů v nádechových úsecích je uveden v tabulce 1. Jak již bylo naznačeno výše, celkem jsme měli k dispozici 144 nádechových úseků. Tabulka 1 však neuvádí 144 případů pro každou ze sledovaných pozic, neboť vztah první a druhé slabiky v mluvním taktu mohl být sledován pouze v taktech víceslabičných. Jednoslabičné takty musely být ze vzorku vyřazeny. Dále se u ženy-hlasatelky vyskytly tři dvoutaktové nádechové úseky a v těchto úsecích chyběla vnitřní (post-iniciální) pozice. Nakonec tedy zůstalo pro iniciální pozici 133 taktů, pro post-iniciální pozici 136 taktů a pro pozici finální 133 taktů.

Pozice v NÚ	↗	→	↘	Test významnosti
iniciální	93	15	25	χ^2 (2; n = 133) = 81,3; p < 0,001
post-iniciální	74	36	26	χ^2 (2; n = 136) = 28,3; p < 0,001
finální	84	17	32	χ^2 (2; n = 133) = 55,8; p < 0,001

Tabulka 1. Četnosti stoupavých, rovných a klesavých průběhů mezi 1. a 2. slabikou mluvního taktu ve třech pozicích v rámci nádechového úseku. Výsledky testu chí-kvadrát se vztahují k hypotetickým rovnoměrně rozděleným četnostem.

Z tabulky je zřejmé, že první, tj. přízvučná slabika je ve většině případů níže než nebo na stejné úrovni jako slabika druhá. Kdybychom formulovali tzv. nulovou hypotézu v tom smyslu, že výskyt stoupnutí, klesnutí nebo rovných průběhů je zcela náhodný a tyto tři možnosti jsou zastoupeny ve čtených zpravodajstvích našich hlasatelů rovným dílem, pak zkoumaný vzorek umožňuje tuto nulovou hypotézu s velkou jistotou zamítnout. Výsledek totiž s velkou pravděpodobností náhodný není a jako takový je jinými slovy statisticky významný (ověřeno testem chí-kvadrát). Zamítnutí nulové hypotézy je možno volně interpretovat tak, že kdybychom od daných dvou hlasatelů získali jiná čtená zpravodajství, převaha stoupnutí nad rovnými a klesavými průběhy by nejspíše byla podobná jako ve zkoumaném vzorku.

Je zajímavé, že stoupnutí z první na druhou slabiku silně převažuje dokonce

i u finálních taktů. I to ovšem odpovídá neformálním sluchovým pozorováním. Teoreticky bychom sice vzhledem k častému výskytu ukončujícího melodému klesavého mohli předpokládat klesání častěji, avšak u taktů trojslabičných a delších byl ukončující melodém klesavý nejčastěji realizován kadencí stoupavě klesavou, tedy opět s nižším F0 na přízvučné slabice.

Samotné pozorování počtů stoupavých, rovných a klesavých melodických kroků mezi první a druhou slabikou v mluvním taktu se opírá pouze o směr melodického pohybu. Měli bychom však ještě porovnat velikost těchto kroků. To umožňuje tabulka 2.

Směr	Pozice	Interval-ST
↗	iniciální	3,99
	post-iniciální	1,99
	finální	2,29
→	iniciální	0,01
	post-iniciální	-0,03
	finální	-0,02
↘	iniciální	-1,65
	post-iniciální	-1,57
	finální	-3,24

Tabulka 2. Průměrné velikosti stoupavých, rovných a klesavých melodických kroků v půltónech (*Interval-ST*) podle pozice taktu v nádechovém úseku (n = 402).

Tato tabulka prozrazuje, že stoupnutí v prvním taktu nádechového úseku bylo v průměru téměř 4 ST, což je v hudební terminologii interval velké tercie. V druhém taktu bylo průměrné stoupnutí mezi první a druhou slabikou poloviční – zhruba dva půltóny, neboli interval velké sekundy. Poslední takt vykázal hodnotu asi 2,3 ST, tedy jen o málo vyšší. Pokud se týče zobecnitelnosti nalezených rozdílů, jednofaktorová analýza rozptylu potvrdila statistickou významnost: $F(2, 248) = 33{,}2$; $p < 0{,}001$. Následné párové porovnání Tukeyovým testem upřesnilo, že se významně liší iniciální pozice od zbylých dvou. Rozdíl mezi druhým a finálním taktem je však nejspíše náhodný.

Porovnávání rovných průběhů by nebylo smysluplné. Tato kategorie byla arbitrárně stanovena tak, že si průměrné hodnoty v ní musí být v každé pozici velmi podobné. Naopak u klesání je opět užitečné se ptát, zda se průměrná velikost klesavého kroku v jednotlivých pozicích v rámci nádechového úseku liší. Z tabulky 2 vyplývá, že průměrný pokles v prvním i druhém taktu byl něco přes 1,5 půltónu,

zatímco ve finálním taktu šlo o pokles zhruba dvojnásobný. Analýza rozptylu opět potvrdila významnost nálezu: $F(2, 80) = 11{,}2$; $p < 0{,}001$ a následné porovnání Tukeyovým HSD testem upřesnilo, že se finální pozice od zbylých dvou liší.

Shrňme tedy, že stoupnutí je v prvním taktu většinou výraznější než ve druhém nebo posledním a klesnutí je zase výraznější v posledním taktu než v prvním nebo druhém. Melodické intervaly stoupání jsou také větší než intervaly klesání.

Ještě zajímavější jsou však výsledky dvoufaktorové analýzy rozptylu, která zohledňuje vzájemné působení faktoru pozice taktu v nádechovém úseku (dále POZICE) a faktoru délky taktu vyjádřené počtem slabik (dále POČET SLABIK). Protože byly jednoslabičné takty z analýz vyřazeny, neboť neobsahují žádný melodický krok, a více než čtyřslabičné takty byly ve zkoumaném materiálu velmi vzácné, stanovili jsme faktor POČET SLABIK jako tříúrovňový a porovnávali pouze takty dvouslabičné, tříslabičné a delší.

Do analýzy pak vstupovalo 133 iniciálních, 136 post-iniciálních a 133 finálních taktů. To je patrno již z tabulky 1. Z hlediska druhého faktoru bylo k dispozici 133 dvouslabičných, 142 tříslabičných a 127 delších taktů. Výběrový soubor o 402 případech byl tedy rozdělen celkem rovnoměrně.

Analýza rozptylu odhalila významný efekt jak faktoru POZICE, tak faktoru POČET SLABIK. Kromě toho se objevila statisticky významná interakce mezi oběma faktory: $F(4, 393) = 5{,}83$; $p < 0{,}001$. Obrázek 1 zachycuje analyzovanou situaci názorně.

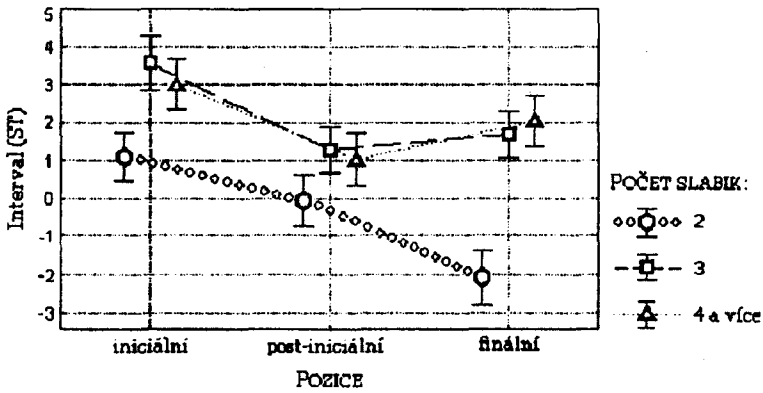

Obr. 1. Průměrné hodnoty a intervaly spolehlivosti pro melodický interval mezi 1. a 2. slabikou v mluvním taktu s ohledem na počet slabik a pozici taktu v nádechovém úseku.

To jinými slovy znamená, že se průměrné hodnoty melodického kroku mezi přízvučnou a popřízvučnou slabikou v taktu liší podle pozice taktu v nádechovém úseku a podle délky taktu. Z obrázku je patrno, že se dvouslabičné takty chovají zřetelně odlišně od taktů ostatních. Mají ve všech pozicích nižší průměrné hodnoty kroku mezi první a druhou slabikou, a především ve finální pozici nádechového úseku je tento rozdíl velmi markantní. Zde ovšem jistě hraje roli ukončující melodém klesavý, jehož realizace u dvouslabičných taktů neobsahují stoupnutí. U delších taktů může být naproti tomu realizován jako kadence stoupavě klesavá a mluvčí této možnosti hojně využívají. Naopak mezi chováním tříslabičných taktů a taktů delších nebyl nalezen významný rozdíl. Zde byla dokonce vypočtena velmi vysoká pravděpodobnost, že drobné rozdíly mezi tříslabičnými a delšími takty patrné z obrázku 1 jsou pouze náhodné.

Pokud se týče statistické významnosti některých dalších nalezených rozdílů, Tukeyův HSD test potvrdil například také zobecnitelnost rozdílu mezi iniciální a post-iniciální pozicí u tříslabičných a delších taktů.

4. Shrnutí

U dvou náhodně vybraných hlasatelů Českého rozhlasu jsme zjišťovali, jak často je první, tedy přízvučná slabika v mluvním taktu melodicky vyšší než slabika druhá. Mylná představa spojení české přízvučné slabiky s vyšší melodií je navzdory naší každodenní zkušenosti a bez ohledu na odborné popisy české intonace čas od času prezentována jako skutečnost. Vzorek 402 mluvních taktů však obsahoval pouze 20 % takových, v nichž první slabika byla melodicky výše než slabika druhá.

Poněkud silnější tendenci k poklesu druhé slabiky oproti první nacházíme pouze u dvouslabičných taktů a taktů ve finální pozici v rámci nádechového úseku. Ani

tam však zdaleka nepřevažuje. Je tedy nutno pamatovat, že prohlášení o přímém spojení českého přízvuku s vyšší melodií nejsou opodstatněná. O to zajímavější by však mohly být úvahy o spojení nepřímém. První slabika v mluvním taktu je rozhodně důležitým místem, k němuž se prozodické vlastnosti ostatních slabik v taktu mohou vázat. V podobném smyslu vyznívaly přednášky profesorky Z. Palkové z pražského Fonetického ústavu již nejméně před deseti lety, kdy se jich účastnil autor tohoto příspěvku.

Budoucí výzkum by se měl kromě jiného zaměřit na podmíněnost intonační kontury mluvního taktu jejím prozodickým okolím, ale také na vliv faktorů syntaktických a sémantických. Dále je třeba připravit se na to, že ani dynamické chování první slabiky není zdaleka tak jednoznačné, jak se píše například ve starších i novějších českých mluvnicích. V běžných promluvách bez záměrného zdůrazňování přízvuku nebo explicitní rytmizace totiž první slabika nevykazuje vyšší intenzitu než slabika druhá. Jelikož je však vztah intenzity ke vnímané hlasitosti ještě daleko komplikovanější než vztah frekvence základního hlasivkového tónu k intonaci, budeme si na spolehlivé závěry v této otázce muset nějakou dobu počkat.

Jan Volín

Poděkování

Tato studie vznikla za podpory projektu VZ MŠMT 0021620825

Literatura

BECKMAN, M. E. *Stress and non-stress accent.* Dordrecht : Foris Publications, 1986.

HÁLA, B. *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě.* Praha : ČSAV, 1962.

HERMES, D. J. Stylization of pitch contours. In SUDHOFF, S. et al. (eds.) *Methods in empirical prosody research.* Berlin : Walter de Gruyter, 2006, s. 29–61.

CHLUMSKÝ, J. *Česká kvantita, melodie a přízvuk.* Praha : Česká akademie věd a umění, 1928.

NOLAN, F. Intonational equivalence: an experimental evaluation of pitch scales. In *Proceedings of 15th ICPhS, Vol. 1.* Barcelona : UAB & Congress Organizers, 2003, s. 771–774.

SPILKOVÁ, H. *Intonace jednoslabičného slova jako součásti víceslabičného taktu.* Diplomová práce. Praha : Fonetický ústav Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 2007 – nepublikováno.

Nazalita v řeči rozhlasových moderátorů

1. Jak vzniká v češtině nazalita

Značná část fonetického výzkumu se v poslední době zaměřuje na takzvané jemné fonetické detaily (z anglického *fine phonetic detail, FPD*). Ukazuje se totiž, že tyto jevy, které byly donedávna považovány za zanedbatelné, nejsou v řadě případů náhodné, a mohou proto i pomoci například při počítačovém rozpoznávání řeči. V tomto příspěvku se podíváme na jeden takový fonetický detail související s nazalitou.

Nazalitu, neboli nosní rezonanci v řečových zvucích, si většinou spojujeme s jazyky, jako je francouzština nebo portugalština. Co to ale znamená? Nazalita se nejlépe ilustruje na samohláskách. U normálních (tedy nenazalizovaných) samohlásek vzduch proudí z plic přes hrtan do ústní dutiny a z retní štěrbiny do atmosféry. U nazalizovaných samohlásek oproti tomu dochází ke spuštění měkkého patra, a vzduch kromě ústní dutiny proudí i dutinou nosní. Zvukové vlny jsou tedy „rozvětveny" do ústní i do nosní dutiny.

Je zajímavé, že i v jazycích jako čeština, kde nazalita vokálů nerozlišuje významy slov jako ve francouzštině, se vyskytují nazalizované samohlásky. To je způsobeno mechanikou pohybu měkkého patra. Představme si slovo *sama* a podívejme se na obrázek 1 na jednotlivé fáze jeho artikulace od [a] přes [m] opět k [a]. U nenazalizovaného, orálního [a] je průchod do nosní dutiny (tzv. velofaryngální průchod) uzavřen. Postupně dochází na jedné straně k přibližování rtů a na straně druhé ke spouštění měkkého patra. Okamžikem otevření velofaryngálního průchodu vzduch proudí ústní i nosní dutinou a výsledkem je nazalizovaná samohláska [ã]. V okamžiku úplného zavření retní štěrbiny vzduch uniká pouze nosem a vzniká nazální souhláska [m]. Při opačném procesu postupně dochází k otevření retní štěrbiny a zavírání velofaryngálního průchodu. To, že je nazalizace před [m] (tzv. regresivní nazalizace) zobrazena ve dvou krocích a nazalizace po [m] (progresivní nazalizace) jen v jednom kroku, není náhoda. Regresivní nazalizace (otevírání velofaryngálního průchodu) totiž podle výzkumů (Bell-Berti, 1993) trvá výrazně déle než progresivní nazalizace (zavírání průchodu).

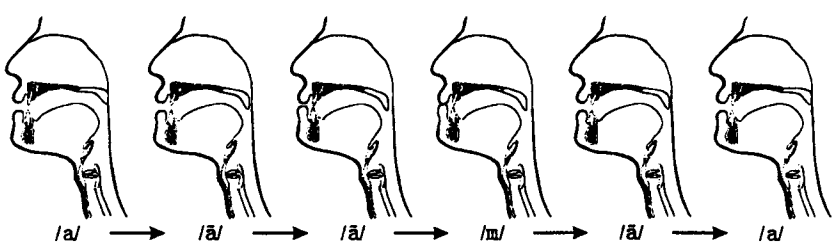

Obrázek 1: Schématické znázornění přechodu od nenazalizované samohlásky přes nazalizovanou samohláskou k nazální souhlásce a zpět.

Je třeba si uvědomit, že pohyby artikulačních orgánů jsou velmi rychlé: celé slovo *sama* může v přirozeném tempu trvat půl sekundy i méně. Za tuto dobu musí měkké patro urazit poměrně dlouhou cestu. Někdy se setkáme s tvrzením, že při artikulaci nazálních souhlásek se měkké patro nachází v tzv. „klidové" poloze. Při řeči obecně však málokdy nějaký orgán bývá v klidu. Protože se skutečně jedná o dosti rychlé svěšení a zdvihnutí, je lepší hovořit o pohybu měkkého patra jako o balistickém pohybu, jak naznačuje obrázek 2. Můžeme tedy říci, že artikulační cíl pro nazální souhlásky odpovídá neutrální poloze měkkého patra (jako při dýchání). Říkat, že je při artikulaci nějaké souhlásky patro v klidové poloze, však nelze.

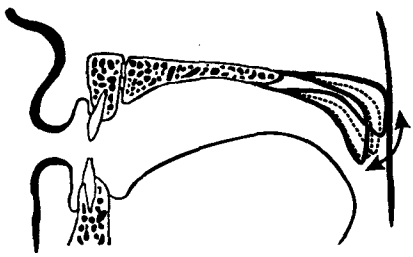

Obrázek 2: Ilustrace balistického pohybu měkkého patra při artikulaci spojení samohláska – nazální souhláska – samohláska.

Fonetici za použití různých metod zkoumají, kdy v průběhu samohlásky dojde k otevření velofaryngálního průchodu, tedy kdy se z orální samohlásky stane samohláska nazalizovaná. Zajímá nás například, jestli nazalizace trvá vždy stejně dlouho (například posledních 60 milisekund samohlásky před nazální souhláskou), nebo jestli je nazalizovaná vždy určitá část samohlásky, bez ohledu na trvání (například posledních 60 % samohlásky). Výsledky výzkumu ukazují, že různé jazyky se v tomto ohledu chovají odlišně (Solé, 1992).

2. Jak posloucháme nazalitu

Doposud jsme hovořili jen o takzvané koartikulační nazalitě, tedy takové, která vzniká jako důsledek přechodu z jedné hlásky na druhou: během artikulace jedné hlásky se orgány již připravují na hlásku následující a hlásky jsou koartikulovány. Koartikulační nazalita je v podstatě inherentní lidské řeči, a proto ji vědomě nevnímáme. Někdy se však setkáme i s mluvčími, kteří – lidově řečeno – mluví nosem neustále. Pak říkáme, že daný mluvčí silně nazalizuje. Stačí si konec konců poslechnout „prvního muže" České republiky, prezidenta Václava Klause.

Je známé, že každý detail v naší výslovnosti může ovlivňovat to, jak druzí vnímají nás, nebo to, co říkáme. Proto je nazalita zajímavým předmětem výzkumu i pro fonetiky zkoumající češtinu, přestože nemá schopnost rozlišovat významy slov jako třeba ve francouzštině (například /pɛ/ *paix* znamená něco jiného než /pɛ̃)/ *pain*).

Subjektivní hodnocení nazality (tedy hodnocení poslechem) je ve fonetickém výzkumu často používáno, zejména však v oblasti poruch řeči spojených s nazalitou, například u rozštěpu patra. Ve výzkumu patologických jevů spojených s nazalitou se užívají intervalové stupnice, v poslední době většinou se sedmi stupni (Kuehn & Moller, 2000); kategorie pak mají názvy jako například mírná, střední či vážná hypernazalita.

V tomto příspěvku se zaměříme na nazalitu v řeči moderátorů zpravodajství Českého rozhlasu. Pro hodnocení nazality použijeme stupnici se čtyřmi stupni, které budou mít podobné názvy jako ty uvedené výše. Je však zřejmé, že jejich význam bude odlišný (patologickou hypernazalitu od moderátorů Českého rozhlasu neočekáváme). Naše kategorie tedy budou znít: 0 (normální, tedy žádná nebo zcela výjimečná hypernazalita), 1 (občasná hypernazalita, u několika samohlásek), 2 (mírná hypernazalita, u většiny samohlásek dané kvality) a 3 (silná hypernazalita, téměř u všech samohlásek).

3. Výběr moderátorů

Pro zkoumání nazality jsme vybrali celkem 18 moderátorů (jedenáct z Českého rozhlasu 1 – Radiožurnál a sedm z Českého rozhlasu 2 – Praha, a zároveň jedenáct mužů a sedm žen) a od každého hodnotili jednu zpravodajskou relaci (průměrně 650 slov).

Kromě obecného hodnocení nazality ve výslovnosti moderátorů jsme se zaměřili i na jednu konkrétní otázku, která se týká nazality, a tou je výslovnost tvrdých přídavných jmen zakončených na *-ný* (např. *krásný*, *červený*). V těchto slovech se totiž při méně pečlivé výslovnosti můžeme setkat s tím, že samohláska [i:] vůbec není vyslovena – mluvčí neuvolní závěr vytvořený jazykem na dásních a místo [i:] vysloví jen jakési dlouhé [n:].

Nás zajímalo, do jaké míry se tento jev objeví ve výslovnosti moderátorů Českého rozhlasu. Zpravodajské relace jednotlivých moderátorů jsme proto vybírali podle výskytu tvrdých přídavných jmen zakončených na *-ný*. Ve zvolených 18 relacích se celkově nachází 126 takových adjektiv.

4. Jak jim nos narostl?

Výsledky subjektivního hodnocení nazality ukazuje následující graf. Z 18 moderátorů Českého rozhlasu jsme u sedmi nezaznamenali žádnou hypernazalitu,

případně jen výjimečně, například u jediného slova (stupeň 0). Například Gabriela Valentová (ČR 2) ve spojení *do zítřejšího rána* vyslovila dlouhou samohlásku v posledním slově s poměrně silnou nazalitou: [ră:na], ale jinak hovořila bez nazalizace. Podobně vyslovila Šárka Skaláková (rovněž ČR 2) poslední slabiku slova *zranění*. Ve spojení [ňi:] je však vysoká nazalita obecně velmi častá.

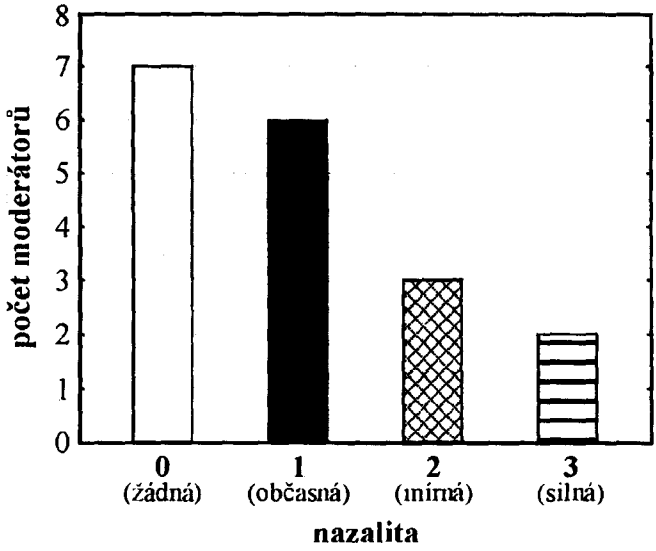

Graf 1: Subjektivní hodnocení nazality u moderátorů Českého rozhlasu.

Šesti moderátorům jsme přiřadili stupeň 1, tedy občasnou nazalitu. To se týkalo například Aleše Kouby (ČR 1), který vyslovoval některá dlouhá [i:] jako nazalizovaná (slova *tradiční*, *mínění* nebo *energií*) nebo Martina Ulrycha (ČR 2), u kterého byla nazalizována některá dlouhá [a:] (například ve slovech *zapálil* nebo *třináct*).

Celkem u pěti moderátorů byla hypernazalita častějším jevem. Jiří Hošek, Věra Štechrová (oba ČR 1) a Jiří Hrubec (ČR 2) „obdrželi" stupeň 2. U těchto moderátorů bylo zajímavé sledovat, ve kterých samohláskách či slovech se silnější nazalita vyskytovala. U Jiřího Hoška se většinou jednalo o samohlásky [a:, i:] (*bombardování*, *aktuálně*, *relacích*), u Jiřího Hrubce občas navíc o [u:] (několikrát u předpovědi počasí slovo *stupňů*). Věra Štechrová silněji nazalizovala většinou dlouhá [a:]; tato tendence byla obzvláště patrná v ženských příjmeních (*Valentová*, *Richterová*, *Havranová*).

František Lutonský (ČR 1) a Jiří Punčochář (ČR 2) mluví nosem téměř stále, a získali tedy v našem hodnocení stupeň 3. U obou moderátorů se s nazalitou setkáme nejen (z hlediska artikulačního) u „krajních" dlouhých samohlásek [i: a: u:], ale i u středových e-ových a o-ových samohlásek, a poměrně často i u samohlásek krátkých. Několik příkladů, které byly vysloveny skutečně celé nazalizované: *připravila i některé, převezme, Rusnoka bude mít* (Lutonský); *zoologických a botanických zahrad, Andělová doporučila, nízkou oblačnosti* (Punčochář).

Je zajímavé, že z hlediska příslušnosti k rozhlasové stanici se moderátoři neliší. Pokud spočítáme průměr získaných „skóre", vyjde pro obě stanice rovných 1,0. Objevili jsme však rozdíl mezi ženskými a mužskými mluvčími: moderátorky dosáhly průměrného skóre 0,43, zatímco moderátoři 1,36. Nejen ve fonetickém výzkumu je důležité ověřit, zda je zjištěný rozdíl mezi dvěma skupinami statisticky významný, tedy jestli výsledky můžeme zobecnit. Pro typ a množství dat v našem hodnocení se ke zjišťování významnosti nejlépe hodí Mann-Whitneyův U-test. Ten ukázal, že rozdíl mezi ženami a muži skutečně je statisticky významný (hladina významnosti $p = 0{,}05$). Moderátoři-muži tedy mluví nosem podstatně více než moderátorky.

5. [kra:sni:] nebo [kra:sn:]?

V předchozí kapitole jsme popsali obecné hodnocení nazality u moderátorů Českého rozhlasu. Zde se podíváme na výše zmíněný nešvar – na výslovnost tvrdých přídavných jmen zakončených na *-ný* jen jako dlouhého [n:]. Chybnou výslovnost jsme očekávali zejména v případech, kdy *-ný* předcházela jiná souhláska (slova jako *svobodný, úspěšný, mírný, mylný*). Takovýchto slov bylo v našem vzorku 87, ve zbylých 39 slovech před *-ný* předcházela samohláska (například *uznávaný, rozšířený*).

Zatímco u obecného hodnocení jsme museli konstatovat, že někteří moderátoři – zejména muži – poměrně často nazalizují, byli jsme u výslovnosti slov jako *krásný* nebo *červený* spíše příjemně překvapeni. Z celkového počtu 126 slov bylo 124 vysloveno správně: bylo tedy slyšet uvolnění závěru nazální souhlásky a zazněla samohláska. S chybnou výslovností jsme se setkali jen ve dvou případech: ve slově *současným* (František Lutonský, ČR 1) a *dočasný* (Jan Šmíd, ČR 1). Je zajímavé, že Lutonský byl v předchozí kapitole ohodnocen známkou 3, zatímco Šmíd obdržel známku 0.

6. Na závěr

Snažili jsme se ukázat, že nazalita je zajímavým aspektem výslovnosti i v češtině, kde není využita pro rozlišení významů slov. Bylo by zajímavé zjistit, zda silná nazalita na posluchače Českého rozhlasu nějak působí. Je možné, že pro někoho

bude rušivá, a jiný si tohoto rysu výslovnosti vůbec nevšimne. Každopádně se domníváme, že stojí za to vědět, že něco jako nazalita existuje a že se může podílet na specifické barvě hlasu každého z nás.

Radek Skarnitzl

Poděkování

Tato studie vznikla za podpory projektu VZ MŠMT 0021620825.

Literatura

BELL-BERTI, F. Understanding velic motor control: studies of segmental context. In HUFFMAN, M. K.; KRAKOW, R. A. (eds.). *Phonetics and Phonology. Volume 5. Nasals, Nasalization, and the Velum.* New York : Academic Press, 1993, s. 63–85.

KUEHN, D. P.; MOLLER, K. T. Speech and language issues in the cleft palate population: the state of the art. *Cleft Palate-Craniofacial Journal*, 2000, roč. 37, s. 1–35.

SOLÉ, M.-J. Phonetic and phonological processes: the case of nasalization. *Language and Speech*, 1992, roč. 35, s. 29–43.

RECENZE

POKORNÁ, Jaroslava; VRÁNOVÁ, Milena: Přehled české výslovnosti. Praha: Portál, 2007. 925 s. ISBN 978-80-7367-169-3.

V minulém roce vydalo nakladatelství Portál knihu *Přehled české výslovnosti*. Hlasová pedagožka Jaroslava Pokorná a klinická logopedka Milena Vránová shrnuly své praktické zkušenosti do podoby rozsáhlé publikace, jejíž většinu tvoří přehledně uspořádaný materiál určený k nácviku správné výslovnosti hlásek a hláskových spojení (další jevy z oblasti mluveného projevu, jako přízvuk, intonace, tempo, jsou zmíněny okrajově). Publikace se obrací k dospělým zájemcům o problematiku spisovné výslovnosti a jistě vzbudí zájem všech, jimž není kultivovaný mluvený projev lhostejný, a bude užitečnou pomůckou i pro pedagogy a logopedy, kteří využijí pestrý materiál k procvičování artikulační obratnosti.

Kniha je rozdělena do tří částí: I. Problematické české hlásky z hlediska výslovnosti a jejich systematické procvičení podle logopedických postupů, II. Ortoepie abecedně, III. Souhrnná cvičení.

V první části autorky po několika úvodních cvičeních věnovaných rozhýbání mluvidel probírají jednotlivé české hlásky problematické z hlediska výslovnosti. U každé hlásky najdeme cvičení obsahující danou hlásku v různém samohláskovém i souhláskovém okolí a v různé pozici ve slově; cvičení jsou přehledně rozdělena dle různé obtížnosti. Souhrnná cvičení si pak kladou za cíl fixovat správnou výslovnost hlásky, a to nejen mechanickým opakováním slov, slovních spojení a vět, ale také za pomoci kreativnějších cvičení, která zároveň rozvíjejí celkové mluvní dovednosti (cvičení typu „Vytvořte věty s použitím zadaných slov na dané téma", „Popište předmět"). Autorky jsou si dobře vědomy, že je třeba správné výslovnosti věnovat pozornost nejen při realizaci cvičení, ale především ve vlastní mluvní praxi.

Druhá část knihy je věnována ortoepii, spisovné výslovnosti. Hlásky jsou probrány v abecedním pořadí, u každé je uveden schematický nákres postavení mluvidel při její artikulaci, pravidla pro její výslovnost při spojení s jinými hláskami a přehled nejčastějších výslovnostních chyb (s poznámkami o jejich stylové

a regionální platnosti); ortoepická pravidla pro danou hlásku jsou pak ještě shrnuta do zjednodušené přehledové tabulky. Za ortoepickými pravidly vždy následují ortoepická cvičení.

Třetí část knihy obsahuje souhrnná cvičení, která umožňují vyzkoušet si artikulační obratnost na souvislých textech ze současných periodik a beletrie a na slovních spojeních vybraných ze zpravodajských textů veřejnoprávních médií. Další aktivity v tomto oddíle publikace jsou pak směřovány k rozvoji celkových mluvních dovedností: nepřipravený projev na zadané téma, popis obrázků, vyprávění příběhu apod.

Publikaci příjemně oživuje nápaditost, s níž autorky vymýšlejí výslovnostní cvičení, a hravost do knihy vnášejí žertovné ilustrace Karla Benetky.

V souladu s titulem je publikace J. Pokorné a M. Vránové koncipována jako „přehled" výslovnosti a je určena co nejširšímu okruhu uživatelů. Spíše než četbu „od začátku do konce" předpokládá, že bude příručkou, ve které každý rychle najde poučení o konkrétním výslovnostním jevu, včetně bohatého materiálu k jeho procvičení. Uživatel má pohotově k dispozici požadované informace a nepředpokládá se předchozí obeznámenost s problematikou. Výklad se přitom zřejmě záměrně vyhýbá příliš odbornému popisu nebo uvádění okrajovějších jevů.

Tato koncepce má své přednosti i svá omezení. Předností je bezesporu encyklopedický charakter publikace a snaha o poměrně vyčerpávající popis české výslovnosti. Na druhou stranu se čtenář musí smířit s tím, že se mnoho nedozví o podstatě a především souvislosti jednotlivých jevů z oblasti výslovnosti a při hlubším zájmu bude muset odpovědi na otázky „proč?" většinou hledat jinde. Někdy dochází až k nepřípustnému a zavádějícímu zjednodušení při výkladu některých jevů, anebo jsou naopak prezentovány informace, které jsou pro běžnou mluvní praxi jen málo relevantní a bez uvedení dalších souvislostí budou pro laického čtenáře matoucí.

Čtyři skupiny případů, k nimž máme vážnější výhrady, uvádíme spolu s podrobnějšími komentáři v příloze.

Byť jsou uvedené výhrady poměrně závažné, jde nicméně o problémy dílčí (a v případných dalších vydáních snadno korigovatelné) a jejich kritika by neměla zastínit to, v čem spočívá zásadní přínos publikace *Přehled české výslovnosti*. J. Pokorná a M. Vránová se rozhodly zpracovat česká výslovnostní pravidla a obsáhlý materiál pro nácvik výslovnosti do přehledné podoby připomínající slovníkovou úpravu, tak aby výsledná publikace mohla sloužit co nejširšímu okruhu uživatelů, laiků i odborníků. Byl to pokus odvážný, v této oblasti ojedinělý (a to

i svým rozsahem) a jako celek bezesporu skončil úspěšně. Na českých knižních pultech nyní kromě řady původních i překladových příruček o úspěšné komunikaci najdeme také moderní, pečlivě zpracovanou publikaci, která se podrobně věnuje jedné z opomíjených, ale velmi podstatných složek úspěšné mluvené komunikace – výslovnosti.

Věříme, že *Přehled české výslovnosti* neunikne nikomu, kdo alespoň občas promlouvá na veřejnosti, a že přispěje k tomu, abychom denně při vnímání řady veřejných mluvených projevů nebyli nuceni spotřebovávat neúměrné množství energie ve snaze dešifrovat formální stránku, přičemž nám nutně uniká obsah.

Příloha

(Pro přepis výslovnosti používáme systém uvedený v recenzované knize.)

I) Zjednodušení a nepřesnosti, které mohou vést až k nevhodným mluvním návykům

a) Výslovnost hlásky [r]

Při popisu hlásky [r] autorky tvrdí „Počet kmitů hrotem jazyka se pohybuje od 1–2 kmitů v nepřízvučné slabice (tj. nezvýrazněné silou hlasu), př. dá/rek, až ke 3–4 kmitům v přízvučné slabice (tj. zvýrazněné silou hlasu), př. ro/mán" (s. 681).

Toto tvrzení sugeruje čtenáři, že se české [r] pravidelně liší v přízvučných a nepřízvučných slabikách, a v rozporu s reálnými vlastnostmi českého přízvuku je přízvučná slabika prezentována jako „zvýrazněná silou"[1]. To je zřejmě výsledkem zjednodušení výkladu uvedeného ve Výslovnosti spisovné češtiny I.: „Počet kmitů jazyka při *r* je v češtině nevelký, obvykle jsou to dva kmity, ale také jen jediný; při 3–4 kmitech máme již sluchový dojem přehnaného hrčení. Takové přehnaně hrčivé *r* (hyperrotacismus) se vyskytuje jako individuální návyk jednotlivců. Velmi často je slýcháme z úst herců a recitátorů; u těch je do jisté míry profesionální manýrou, k níž svádí zesílení výdechu a artikulace při snaze zvládnout hlasem prostoru, v níž se mluví. Proto docházívá k popsané artikulaci hlavně v důrazně pronášených slabikách přízvučných: [rráda, rrůže, rrovnost, rrodáci]" (Hála, 1967, s. 29).

Zjednodušení je ovšem značně zavádějící a může vést k nevhodným mluvním návykům.

b) Výslovnost hlásek [č] a [ǯ]

V souvislosti s tvořením hlásek [č] a [ǯ] hovoří autorky o palatálním [ť] a [ď] (srov. s. 405, s. 406), na str. 145 je u slova „léčba" dokonce poznámka, že se zde „Č vyslovuje jako [ďž]". Pokud se čtenář bude těmito poznámkami řídit, výsledkem bude palatalizovaná, tedy chybná výslovnost českých hlásek [č] a [ǯ], nebo dokonce v případě [ďž] taková výslovnost, která bude spíše spojením

dvou hlásek [ď]+[ž] (podobně jako např. při standardní výslovnosti spojení „veď ženu"), a nikoli hláskou jednou.

Výslovnost [dž] (v knize též několikrát [ď'ž]) vs. [ʒ] je popsána nesystematicky a na mnoha místech v rozporu s kodifikací. Ke kombinaci hlásek d + ž uvnitř slova sice příručky uvádějí, že „se vyslovuje většinou nesplývavě, tj. se zachováním obou členů skupiny" (Hála, 1967, s. 56; srov. též Palková, 1994, s. 334), ale tyto poznámky se týkají výslovnosti slov domácích. Autorky však pravidlo aplikují i na slova přejatá, a tak jako první variantu správné výslovnosti slov „džem" a „džus" uvádějí výslovnost nesplývavou [džem] a [džus] (vedle [ʒem], [ʒus], s. 436), která je zde ale nepatřičná a působí nápadně[2]. U výslovnosti kombinace d + ž uvnitř slova je navíc uvedeno (vinou tiskové chyby?): „Zjednodušená výslovnost [Ž] je chápána jako spisovná varianta v běžné výslovnosti" (s. 436).

Z poznámek na různých místech knihy tak např. vyplývá, že varianty spisovné výslovnosti slov „léčba", „džus", „Bydžov" jsou: [léďžba], [džus]/[ʒus]/[žus], [bidžof]/[biʒof]/[bižof] (kodifikováno je: [léʒba], [ʒus], [bidžof]/[biʒof]).

II) Nevhodné zjednodušení popisu vedoucí k rozporům v samotném výkladu a též k závěrům, které se neshodují s kodifikací

Ve spojení nazály s orální závěrovou hláskou (event. s hláskou polozávěrovou) tvořenou na stejném místě je běžná výslovnost taková, kdy nedochází k (úplnému) uvolnění závěru u první hlásky a plynule se přechází k závěru hlásky druhé – srov. např. výslovnost slov „ladný" [lad'ní], „hodný [hod'ní], „samba" [sam'ba], příp. „licence" [licen'ce]. Autorky se s výslovností daných skupin vypořádávají tak, že hovoří o „nosovém zvuku", např. na s. 615: „Zjednodušování obtížné výslovnosti skupiny **NC, NČ, NT, ND, NL** uvnitř slova (místo **N** zazní pouze nosový zvuk, označ. ~, jazyk se nepřitiskne na přední část dásňového výstupku, ale připravuje se již na výslovnost druhé hlásky daných skupin) je ve spisovných projevech považováno za výslovnost normativní." Problémem zde ovšem je, že tímto „nosovým zvukem" jsou postupně označeny různé jevy – od onoho neuvolněného závěru v kombinaci nazál a orálních závěrových hlásek tvořených na stejném místě až po artikulační asimilaci typu „tramvaj" [tramvaj] > [tramvaj]. Na jedné straně se tak stírá rozdíl tam, kde by bylo užitečné ho zachovat, na straně druhé se pak bez zřejmého důvodu vytvářejí rozdíly mezi případy, které jsou paralelní. Na stejnou úroveň je např. postavena výslovnost s nevypuštěným závěrem u slova „kombinace" [ko~binace] a výslovnost s artikulační asimilací u slova „tramvaj" [tra~vaj]. V případě výslovnosti skupiny m+v / m+f je ale sporné vnímat plnou výslovnost (nikoli přehnanou!) obou hlásek jako nevhodnou uvnitř slova (s. 602) a je chyba

označit ji za méně vhodnou na hranici slov (s. 602–603) – plná výslovnost na rozhraní slov nejen není méně vhodná, nýbrž je jediná správná, artikulační asimilace na rozhraní dvou slov jsou považovány za nespisovné (srov. Palková, 1994, s. 332n.); výslovnost spojení „tým vychovatelů" a „program festivalu" jako [tí~ vichovatelú], [progra~ festivalu] (s. 602, 603), kterou autorky označují jako správnou, tedy dle kodifikace v pořádku není.

Obdobný mechanismus při výslovnosti skupin nazála + orální závěrová hláska tvořená na stejném místě je řešen zcela opačně u kombinace m+p a n+t. U kombinace m+p na hranicích slov je výslovnost [~ p] ([terče~ posmňechu]) označena za správnou, výslovnost [m p] ([terčem posmňechu]) je charakterizována jako méně vhodná (s. 602). U kombinace n+t: je jako správná uvedena výslovnost [nt] ([elán tvúrce]), výslovnost [~ t] ([elá~ tvúrce]) je dokonce označena za chybnou (s. 616).

Pozornější čtenář bude pravděpodobně zmaten při snaze najít společného jmenovatele všech těchto případů. Většinou je jím pravděpodobně snaha autorek zabránit tomu, aby se mluvčí usilující o pečlivou výslovnost vyvarovali **přehnané** realizace těchto skupin (srov. některé poznámky na s. 598), která by mohla v krajním případě vést až ke vložení další slabiky ([hodəní], [licenəce], na hranicích slov pak např. [terčemə posmňechu], [elánə tvúrce]).

III) Uvádění informací, které jsou z hlediska mluvní praxe podružné a bez dalších vysvětlujících poznámek pro čtenáře matoucí

U všech souhlásek je uveden tvar retní štěrbiny při jejich izolovaném tvoření. Tento údaj je ale pro většinu souhlásek tvořených pohyby jazyka málo relevantní, protože v řeči bývá tvar retní štěrbiny výrazně ovlivněn následující samohláskou, což autorky nezmiňují. Např. u hlásek [t], [d], [n] uvádějí, že rty jsou „v klidovém postavení" (s. 741, 423, 611), přičemž je vždy uvedeno srovnání vzdálenosti čelistí u těchto hlásek (nejmenší u [t], největší u [n]). U hlásek [k], [g], [ch], [h] je pak k postavení rtů poznámka „jsou od sebe vzdáleny o něco více než např. u N, aktivně se artikulace neúčastní" (s. 565, 503, 528, 514). Uvedené informace mají pro uživatele jazyka jen malý význam a budou pro něj spíše matoucí – hlásky velmi zřídka vyslovuje izolovaně (a ani při izolované výslovnosti pravděpodobně žádnou změnu čelistního úhlu při výslovnosti např. řady [t] – [d] – [n] nepostřehne). Daleko nápadnější pro něj bude rozdílný tvar retní štěrbiny při artikulaci [t] / [d] / [n] / [k] / [g] / [ch] / [h] následovaných různými samohláskami ([-ta-], [-te-], [-ti-], [-to-], [-tu-], ...).

U palatálních hlásek [ť], [ď], [ň], [j] autorky přejímají názor B. Hály, že retní

štěrbina u českých palatál je protažená a koutky zaostřené, a u fonetických popisů uvádějí, že rty u těchto hlásek „jsou od sebe mírně vzdáleny, koutky úst se lehce zaostřují" (str. 463, 765, 643, 551). Tento názor je ovšem předmětem polemiky i v odborné literatuře: Z. Palková Hálův popis odmítá a naopak konstatuje u českých palatál tendenci k zaokrouhlování, byť slabší a závislou na pozici (srov. Palková, 1994, s. 214). Pro běžného mluvčího zde opět budou výraznější změny retní artikulace u jednotlivých hlásek v závislosti na sousedních samohláskách (srov. např. výslovnost „tím" a „ťuká").

Pečlivý, detailní popis je v tomto případě spíše na závadu. Zejména pokud chybí další vysvětlení, bude čtenář znejistěn.

IV) Poznámky k regionální platnosti výslovnostních variant

U řady jevů autorky poznamenávají, že jde o „nářeční (moravskou)" výslovnostní variantu. Ne vždy lze s jejich hodnocením souhlasit. Např. charakteristika změny čt > št uvnitř slova (typ [čtiřicet] > [štiřicet]/[štiricet], [čtvrtek] > [štvrtek]) jako záležitosti „nářeční (moravské)" (s. 411) je zavádějící; samy autorky dodávají, že může být rovněž důsledkem „pohodlnější výslovnosti" (s. 411). Obdobně výslovnost slova „čtvrtletí" jako [čtvrdletí] (s. 584) není zdaleka omezena na území Moravy. Zde zarazí celkový popis jevu: „Výslovnost se změnou neznělé hlásky v hlásku znělou před **L** uvnitř slov je charakterizována jako nářeční – moravská [čtvr**dl**etí], nebo jako nespisovná [moto**cigl**], v těchto hláskových kombinacích se však (kromě výše uvedených slov) většinou nechybuje" (s. 584). Formulace implikuje, že nářeční varianta výslovnosti je nějaká jiná než „nespisovná", navíc druhý případ, slovo „motocykl", je odlišný od prvního: jde o slovo přejaté, kde ke kolísání [k] – [g] ve výslovnosti dochází častěji. Nenáležitou výslovnost s [g] místo [k] najdeme zejména mezi samohláskami či v sousedství hlásek [l] a [r]. Výslovnost [motocigl] se tak řadí k dalším jako [demogracije], [cirgus], [degret], [brigety], ... (srov. Romportl a kol., 1978, s. 49).

Do skupiny asimilací před jedinečnými hláskami na hranicích slov, které jsou charakteristické pro moravskou část území (ovšem nevyskytují se pouze zde), autorky bez dalšího komentáře zařazují i asimilaci před hláskou [v] a hodnotí ji též jako „nářeční (moravskou)" (srov. např. s. 795, 800, 801). Už Palková (1994, s. 239) ale konstatuje, že hláska [v] je v pozici na začátku slova stále více pociťována jako pravidelná hláska párová a asimilace typu „už večer" [už večer] bývá jako nářeční hodnocena řidčeji. Že asimilace před [v] přes hranici slova není záležitostí regionální, potvrzují i výsledky výzkumu, který provedli Volín a Skarnitzl (2006) – z 250 českých mluvčích, kteří neasimilovali před ostatními sonorami, zhruba polovina použila asimilaci před [v] přes hranici slova.

Z popisů a poznámek v *Přehledu české výslovnosti* se také čtenáři nedozvědí o existenci některých oblastních spisovných variant výslovnosti.

Nikde není zmíněna oblastní spisovná varianta výslovnosti skupiny psané „sh" na začátku slova, která je [zh] (srov. Hála, 1967, s. 54; Palková, 1994, s. 330), spisovně tedy můžeme vyslovovat např. „shoda" – [schoda] i [zhoda], „na shledanou" – [naschledanou] i [nazhledanou]. Výslovnost skupiny „sh-" autorky uvádějí pouze jako [sch-] (srov. s. 33, 99).

Obdobně není zmíněna oblastní spisovná varianta výslovnosti u rozkazovacího způsobu 1. os. množ. č. končící na -me, kde je možno kromě výslovnosti se ztrátou znělosti na konci kmene vyslovovat též původní souhlásku, pokud kmen končí na znělou párovou souhlásku; tj. např. buďme – [buťme] i [buďme], běžme – [bješme] i [bježme], (avšak např. „vraťme" pouze [vraťme], nikoli [vraďme]) (srov. Hála, 1967, s. 55; Palková, 1994, s. 331).

Jana Janoušková

Literatura

DUBĚDA, T. Structural and quantitative properties of stress-units in Czech and French. In BRAUN, A.; MASTHOFF, H. R. (eds.). *Phonetics and its applications.* Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2002, s. 338–349.
DUBĚDA, T. Intensity as a macroprosodic variable in Czech. In *Proceedings Speech Prosody.* Dresden : TUD, 2006, s. 185–188.
HÁLA, B. *Výslovnost spisovné češtiny I.* Praha : Československá akademie věd, 1967.
HŮRKOVÁ, J. *Česká výslovnostní norma.* Praha: Scientia, 1995.
JANOTA, P.; PALKOVÁ, Z. Auditory evaluation of stress under the influence of context. In *AUC – Philologica, Phonetica Pragensia,* 4, Praha : Karolinum, 1974, s. 29–59.
PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny.* Praha : Karolinum, 1994.
ROMPORTL, M. a kol. *Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník.* Praha : Academia, 1978.
VOLÍN, J.; SKARNITZL, R. Fonologická výjimečnost české znělé labiodentály. In PALKOVÁ, Z.; JANOUŠKOVÁ, J. (eds.). *Kapitoly z fonetiky a fonologie slovanských jazyků.* Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2006, s. 251–264.

Poznámky

[1] Že je přízvučná slabika v českém mluvním taktu („slově") často dynamicky slabší (i kratší) než slabika popřízvučná, konstatují již Janota a Palková (1974, s. 57n.), nověji Duběda (2002, s. 344; 2006, s. 187–188). Základní tendence v uplatnění zvukových kvalit u českého přízvuku probírá Palková (1994, s. 278–279).

[2] I Romportl a kol. (1978, s. 144) uvádí u těchto slov pouze výslovnost splývavou (obecněji k pravidlům výslovnosti hlásky [ʒ] v cizích slovech srov. Romportl a kol. 1978, s. 29).

Nová ukrajinská učebnice češtiny

Neutuchající zájem o češtinu jako cizí jazyk je – zejména v posledním desetiletí – provázen stále širší a diferencovanější nabídkou učebních materiálů domácí i zahraniční provenience. Jednou z nedávno vydaných učebnic češtiny pro cizince je publikace L. I. Danylenkové *Česka mova* (Kyjev : Dovira, 2006, 543 s.). Je určena širokému okruhu ukrajinsky hovořících zájemců (studenti filologie, historie, politologie, ekonomie aj.) o získání solidní komunikační kompetence v češtině.

Učebnice obsahuje 10 úvodních lekcí, které jsou zaměřené na zvukovou a grafickou stránku češtiny (v jejich rámci se rovněž prezentují vybrané základy české mluvnice, zejména sloveso), a navazujících 36 lekcí „základního kurzu gramatiky". Lekce probírající základní tematické celky (rodina, bydlení, vzdělání, město, doprava, nakupování aj.) mají tradiční strukturu, střídají se v nich vhodně monologické a dialogické texty, s určitým odstupem jsou zařazovány i úryvky textů předních českých literátů. Učební materiál uzavírá česko-ukrajinský slovník.

V úvodu učebnice se konstatuje, že má být učivo probráno za 450 vyučovacích hodin, ve kterých se uživatel učebnice dostane z úrovně začátečníka na úroveň středně pokročilou. Tento cíl pokládáme za velmi náročný.

Na zmíněné učebnici je třeba ocenit mimo jiné nevšední pozornost věnovanou zvukové a grafické rovině českého jazyka, pravidelné zařazování informací o lingvoreáliích, pečlivou a podrobnou prezentaci české gramatiky (byť je k ní možné mít některé dílčí výhrady, viz např. na s. 404 interpretaci umístění komparativu *dýl* na ose spisovnost – nespisovnost aj.), důkladné procvičování látky v pestrých cvičeních.

Z komunikačního hlediska učebnice působí místy příliš formálně (s. 82 „*Jak se nazývají děti vašich sourozenců?*", s. 109 „*Učím češtině, českému jazyku, češtinu.*" apod.), v tomto smyslu nepokládáme za nezbytné zařazení poučení o kondicionálu minulém a o přechodnících.

Celkově však lze konstatovat, že je učebnice *Česka mova* zdařilou prezentací naší mateřštiny ukrajinským mluvčím. Je nepochybné, že se u uživatelů setká s pozitivní odezvou.

Milan Hrdlička

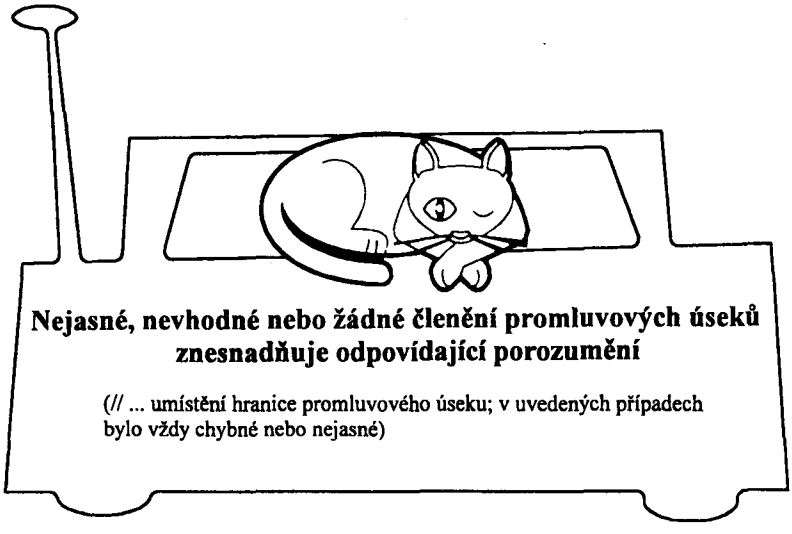

Nejasné, nevhodné nebo žádné členění promluvových úseků znesnadňuje odpovídající porozumění

(// ... umístění hranice promluvového úseku; v uvedených případech bylo vždy chybné nebo nejasné)

Řečeno: Motoristé by se neměli pokoušet projet rychle tekoucí vodou.
Nejasnost: projet rychle *nebo* rychle tekoucí?

Řečeno: ... zaúčtovali špatně reexportované zboží ...
Nejasnost: ... zaúčtovali špatně *nebo* špatně reexportované?

Řečeno: ... vydělávali si // manuální prací na hudební nástroje.
Nejasnost: Skutečně si vydělávali si tím, že manuálně pracovali na hudební nástroje? *nebo* Vydělávali si manuální prací, aby si mohli koupit hudební nástroje?

Řečeno: ... neschopenka má čtyři části. Ty jsou určeny pro neschopného lékaře // zaměstnavatele...
Nejasnost: Neschopenka slouží zaměstnavateli a neschopnému lékaři?
Míněno: ... pro tři osoby: neschopného // lékaře // zaměstnavatele

Řečeno: O tom, zda byli oba letci podnapilí, bude muset rozhodnout až nařízená pitva z Chřibské pro televizi Nova XY.
Míněno: ... bude muset rozhodnout až nařízená pitva // z Chřibské pro televizi Nova XY.
(pokud není pitva z Chřibské nařízena pro dotyčnou televizi)

Řečeno: ... Dalík měl při zatčení Kubiceho vizitku...
Nejasnost: Zatkli Dalíka, který měl u sebe Kubiceho vizitku? *nebo* Když zatýkali Kubiceho, měl u sebe Dalík nějakou vizitku?

Řečeno: Načmáral zbytek toho vzorce co potřebujeme na víno.
Nejasnost: Zbytek vzorce, který k čemusi potřebujeme, napsal někdo na láhev vína? *nebo* Kdosi někam načmáral zbytek vzorce, který potřebujeme k výrobě vína?

Další příklady nepotřebují komentář
... putování s pravěkými zvířaty na dobírku.
... krmítko pro kuřata z umělé hmoty.

O autorech tohoto čísla ČDS

Jaroslav Bartošek
docent na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci a na Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně v oboru současný český jazyk zejména se zaměřením na zvukovou výstavbu, jazyk a strukturu žurnalistických komunikátů

Barbora Hedbávná
asistentka Fonetického ústavu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Veronika Homolková
studentka Fonetického ústavu, Ústavu českého jazyka a teorie komunikace a Ústavu české literatury a literární vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Milan Hrdlička
docent na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, zástupce ředitele Ústavu bohemistických studií

Lucie Hýblová
doktorandka Fonetického ústavu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Jana Janoušková
asistentka Fonetického ústavu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy

Pavel Machač
odborný asistent Fonetického ústavu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Zdena Palková
profesorka fonetiky a fonologie, ředitelka Fonetického ústavu FF UK; oborem bohemistka se zaměřením na obecnou problematiku oboru, prozodii a kulturu řeči

Jaroslava Pokorná
lektorka oddělení vzdělávání Českého rozhlasu v Praze

Radka Slavatová
studentka Fonetického ústavu a Ústavu slavistických a východoevropských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Radek Skarnitzl
odborný asistent Fonetického ústavu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Jitka Veroňková
odborná asistentka Fonetického ústavu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Jan Volín
odborný asistent Fonetického ústavu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Obsah

Úvodem ... 3

MLUVENÁ ČEŠTINA V MÉDIÍCH

K jazyku mluvených zpráv (Jaroslav Bartošek) ... 5
Zvuková podoba veřejných mluvených projevů z hlediska jazykové kultury (Zdena Palková) ... 19
Kultura řeči v jedné redakci Českého rozhlasu (Zdena Palková) ... 21
Z praxe hlasového pedagoga aneb Co se v mládí naučíš, toho se v dospělosti jen tak nezbavíš! (Jaroslava Pokorná) ... 25
„Teď mě dobře poslouchejte, nebudu to víckrát opakovat" (Barbora Hedbávná) ... 31
„Jagonotoasněbure?"... (aneb Příspěvek k přijatelnosti některých veřejných mluvčích) (Pavel Machač) ... 36
Test moderátorů Objektivu a Toulavé kamery jakožto řečových vzorů (Veronika Homolková) ... 50
Moderátoři večerního televizního zpravodajství 2003 (Jana Janoušková a Jitka Veroňková) ... 53
Otázky (správné výslovnosti) Václava Moravce (Lucie Hýblová a Radka Slavatová) ... 82
Z intonace čtených zpravodajství: výška první slabiky v taktu (Jan Volín) ... 89
Nazalita v řeči rozhlasových moderátorů (Radek Skarnitzl) ... 97

RECENZE

Pokorná, J.; Vránová, M. *Přehled české výslovnosti* (Jana Janoušková) ... 103
Nová ukrajinská učebnice češtiny (Milan Hrdlička) ... 108